

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE
UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
İDAM CEZASI TARTIŞMALARI (1999-2017)**

Aliye AK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

Ağustos, 2019

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDE
TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARI
(1999-2017)

Hazırlayan

Aliye AK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de İdam Cezası Tartışmaları (1999-2017)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/08/2019

Aliye AK

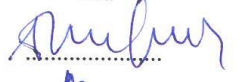
İmza

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Mustafa FİŞNE
: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SARITAŞ

İmza

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Aliye AK' ın “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de İdam Cezası Tartışmaları (1999-2017)” başlıklı tezi, 19/07/2019 günü saat 14:00’ de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARI (1999-2017)

Aliye AK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

Yaşam hakkı en dokunulmaz ve kutsal hak olarak tanımlanmaktadır. Sert çekirdek haklar arasında yer alan yaşam hakkının en büyük ihlallerinden birisi ise idam cezasıdır. Bu çalışmanın konusunu AB uyum süreci ile birlikte Türkiye’de kaldırılan idam cezası tartışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışma ile amaçlanan Türkiye’de idam cezası tartışmalarının iç ve dış konjonktürden nasıl etkilendiğinin tespit edilmesidir. Ayrıca tartışmaya taraf olanların tutarlı-felsefi bir bakış açılarının olup olmadığının ortaya koyulmasıdır.

Bu bağlamda Türkiye’de AB kriterleri çerçevesinde idam cezası kaldırıldıktan sonra ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrası söz konusu cezanın yeniden getirilmesi etrafında yapılan tartışmalar ele alınmıştır. İdam cezası konusunun daha iyi anlaşılabilmesi adına insan haklarının gelişimine değinilmiş ve idam cezasının ortadan kaldırdığı yaşam hakkı konusu incelenmiştir. İdam cezasının Türkiye’de kaldırılmasına paralel olarak AB ile Türkiye ilişkilerinin gelişimi incelenerek idam cezası tartışmaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, yaşam hakkı, idam cezası, Avrupa Birliği

ABSTRACT
**DEBATES ON DEATH PENALTY IN TURKEY IN THE EUROPEAN
UNION MEMBERSHIP PROCESS (1999-2017)**

Aliye AK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of PUBLIC ADMINISTRATION**

JULY 2019

Advisor: Asst. Prof. Dr. Kerim ÇINAR

The right to life is defined as the most inviolable and sacred right. Death penalty is the biggest violations of rights among the hard core rights. The thesis examines the death penalty debate which has been removed in Turkey along with the EU harmonization process. The purpose of this study is to determine how the death penalty debate in Turkey is affected by the internal and external conjuncture. It also aims to show where a coherent-philosophical perspective of those who are parties to the debate exists.

In this context, the thesis discusses that the prohibition of death penalty within the framework of EU criteria in Turkey and the idea of the reimplementation of death penalty after the 15 July coup attempt. In order to better understanding of thesis, both subjects which are called the human rights and the death penalty are examined. In parallel with the abolition of the death penalty in Turkey, the thesis examines the death penalty debate which affects the development of Turkish relations with the EU.

Keywords: Human rights, right to life, death penalty, European Union

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞAM HAKKI VE İDAM CEZASI

1. İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ.....	5
2. YAŞAM HAKKI:TARTIŞMALI KONULAR.....	13
2.1. YAŞAM HAKKI BAĞLAMINDA KÜRTAJ.....	17
2.2. YAŞAM HAKKI YA DA ÖLME HAKKI: ÖTANAZİ.....	19
2.3. İDAM CEZASI	24
2.3.1. İdam Cezasının Tarihsel Süreçte Yeri.....	24
2.3.2. İdam Cezası Lehinde ve Aleyhinde Görüşler.....	28
2.3.3. İdam Cezasında Uygulanan İnfaz Yöntemleri	29
3. CEZA HUKUKU AÇISINDAN İDAM CEZASI	31
3.1. ULUSLARARASI BELGELERDE İDAM CEZASI	32
3.2. İDAM CEZASININ CEZA KANUNLARINDAN KALDIRILMASI SÜRECİ.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARININ GEÇMİŞİ

1. TÜRKİYE'DE ANAYASALARDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER	40
2. 1960 ÖNCESİ MEVZUATTA İDAM CEZASI	44

3. 12 MART 1971 MUHTIRASI VE SONRASINDA YAŞANAN İDAM CEZASI TARTIŞMALARI.....	51
4. 1982 ANAYASASI VE BİR TEMEL HAK OLARAK YAŞAM HAKKI.....	54
4.1.1980 DARBESİ SONRASINDAKİ İDAM CEZALARI VE İNFAZLAR.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİ VE TÜRKİYE'DE İDAM CEZASININ KALDIRILMASI

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	62
2. AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	65
2.1. AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE 1980-2000 YILLARI ARASINDA İNSAN HAKLARI	69
2.2. 2000'Lİ YILLARDA AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE İNSAN HAKLARI	72
3. AVRUPA BİRLİĞİ KRİTERLERİ VE İDAM CEZASI.....	74
3.1. MAASTRİCH VE KOPENHAG KRİTERLERİ.....	74
3.2. AVRUPA BİRLİĞİ KRİTERLERİ BAĞLAMINDA İDAM CEZASI VE TÜRKİYE.....	77
4. TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARI: HELSİNKİ ZİRVESİ (1999) VE SONRASI.....	79
5.15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE İDAM CEZASI TARTIŞMALARI....	89
5.1. YENİDEN İDAM CEZASI TARTIŞMALARI.....	92
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Toplulukları
BM	: Birleşmiş Milletler
DP	: Demokrat Parti
ETCK	: Eski Türk Ceza Kanunu
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MSHS	: Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
MSP	: Milli Selamet Partisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türkiye'nin 1959 yılında AET'ye başvurusu ile AB macerası başlamıştır. Bu süreçte AB'ye uyum sağlamak amacıyla Türkiye'de birçok yönden değişim başlamıştır. En önemli değişiklikler ise, insan hakları konusunda atılan adımlar olmuştur. İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmaktan kaynaklı dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilemez hakların tümünü kapsamaktadır. İnsan haklarının bu tanımı doğal hak doktrinine dayanmaktadır. İnsan hakları denilince akla gelen en önemli haklardan birisi olan yaşam hakkı, aynı zamanda sert çekirdek haklar arasında yerini almıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin konusu insandır. İnsandan bahsedebilmek için onun fiziki bir bütünlük içinde yaşamını devam ettiriyor olması gerekmektedir. Bu bağlamda yaşam hakkının en büyük ihlallerinden birisi olan idam cezası tartışma konusu haline gelmektedir. Yaşam hakkının ortadan kalkması anlamına gelen idam cezası; dünyada ABD, Çin, Suudi Arabistan, İran gibi bazı ülkelerde uygulama alanı bulan bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır. İdam cezası Türkiye'de uzun yıllar mevzuatta yer alan ve uygulama alanı bulan bir ceza olmuştur. İdam cezası, AB uyum süreci ile birlikte Türkiye'de 2004 yılında tamamen kaldırılmıştır. Ancak Türkiye'de yaşanan toplumsal olaylar, darbe girişimleri ve terör olayları gibi sebeplerle idam cezası tartışmalardaki yerini korumuştur.

Bu çalışmanın amacı, idam cezası tartışmalarının ulusal (iç) ve uluslararası (dış) konjonktürden nasıl etkilendiğini görmek ve tartışmalardaki tarafların tutarlı-felsefi bir bakış açılarının ya da dayanak noktalarının olup olmadığını ortaya koymaktır.

Yaşam hakkının korunması hakkında en çok tartışılan konular kürtaj, ötanazi ve idam cezası konularıdır. Bunlar arasında belki de en fazla siyasal içerikli tartışmalara konu olanı ise, idam cezasıdır. Bu tartışmaların siyasal-ideolojik niteliğinin olup olmadığının ortaya konulması ve insan hakları konusunda sağlıklı bir zemin oluşturabilmek adına bu çalışma önem taşımaktadır.

AB'ye tam üyelik başvurusu (1987) ve müzakerelerin başladığı tarihten (2005) 2017 yılına kadar olan süreç çalışmanın zaman dilimini oluşturmaktadır.

Sosyal bilimler alanında yapılacak olan bu tez çalışmasında nitel yöntemler kullanılacaktır. Doküman analizi gibi nitel veri toplama yönteminden yararlanılacak, geniş bir literatür taraması ile gözlemlenen gelişmeler ele alınacaktır. Konunun içeriğine uygun olarak Avrupa Birliği uyum süreci ile birlikte yaşanan idam cezası tartışmaları için TBMM tutanakları, gazete haberleri, Avrupa Birliği kaynakları ve internet siteleri, Avrupa Birliği ilerleme raporları gibi verilerden yararlanılacaktır. Nitel yöntemler kullanılarak toplanacak verilerde ise temel amaç; Avrupa Birliği uyum sürecinde idam cezası tartışmalarının nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koyarak bilime katkıda bulunmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, yaşam hakkı ve idam cezasının anlaşılabilmesi adına insan hakları düşüncesinin gelişimi ele alınacaktır. Bu amaçla yaşam hakkını ortadan kaldıran idam cezası konusu ile birlikte, idam cezası kadar tartışmalı konular arasında yer alan kürtaj ve ötanazi konuları da incelenecektir. Yaşam hakkını sona erdiren kürtaj konusu ile birlikte yaşamın başlangıcı konusuna da değinilecektir. Daha sonra yaşam hakkı karşısında ölme hakkı konusu incelenecektir. Ölme hakkı, intihar ve ötanazi kavramlarını kapsamaktadır. Yaşam hakkı konusu, yaşamın kutsallığı tezinden yola çıkılarak savunulurken buna karşılık olarak ölme hakkı da yaşamın niteliği tezi ile savunulmuştur. Ayrıca tarihsel süreçte idam cezası lehinde ve aleyhinde görüşlere ve idam cezası infaz yöntemlerine de değinilecektir. Buradan hareketle idam cezası lehinde düşünceye sahip olan kişilerin ortak noktaları, idam cezasının ibret verici ve caydırıcı bir ceza olduğunu düşünmeleridir. Buna karşılık idam cezası aleyhinde düşüncelere sahip olanların ortak noktaları ise, idam cezasının telafisi olmayan bir ceza olduğu düşüncesidir.

İdam cezasını ve uygulama yöntemlerini anlayabilmek için infaz yöntemlerinden bahsedilecektir. Eski dönemlerde ve günümüzde uygulanan çeşitli idam cezası infaz yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan en bilinenleri, Türkiye'de de uygulama alanı bulmuş olan, *asma* yöntemidir. Bununla birlikte modern infaz yöntemleri; *elektrikli sandalye*, *zehirli iğne* ve *silahla infaz* etmedir. Eski zamanlarda

kullanılan infaz yöntemleri ise, *yakma, çarmıha germe, ölene kadar dövme, taşlama, hayvanların önüne atma* gibi yöntemlerdir.

Dünya üzerinde şu an için idam cezası uygulayan ülke sayısı 53'tür. Avrupa ülkelerinde ise bu cezayı uygulayan tek ülke Belarus'tur. İdam cezası konusu uluslararası belgelerde de yerini almıştır. Bu belgelerden en önemlilerinden birisi ise, yaşam hakkını koruyan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'dir. Sözleşmeye ek 6 No.lu protokol ile de idam cezası kaldırılmıştır.

Çalışmada seçilmiş ülkelerde ceza hukuku açısından idam cezasına değinilerek ülkelerin idam cezasına bakışının nasıl değişkenlik gösterdiği incelenecektir. Bununla birlikte idam cezasının seçilmiş ülkelerde ceza yasalarından kaldırılma sürecine de değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de idam cezası tartışmalarının geçmişi incelenecektir. İdam cezası Türkiye'de geçmişte uygulama alanı bulan bir ceza olsa da günümüzde uygulamadan ve mevzuattan kaldırılmıştır. Türkiye'de geçmişte idam cezası tartışmalarını anlayabilmek adına, insan haklarının gelişimi ve yaşam hakkının Türkiye'de nasıl bir evreden geçtiği incelenecektir. Bunun için ilk olarak, geçmişten günümüze Türkiye'de anayasalarda temel hak ve hürriyetlerin ele alınmasına değinilecektir. Bunun nedeni Türkiye'de insan haklarının gelişiminin anayasacılığın gelişimi ile paralel bir boyut sergilemiş olmasıdır.

Türkiye'de 1960 öncesinde idam cezasının mevzuatta nasıl yer aldığına, 1960 sonrasında uygulanan idamlara ve uygulanan bu idam cezalarının nasıl tartışmalara neden olduğuna değinilecektir. Ardından 12 Mart 1971 Muhtırası ve sonrasında gerçekleşen idam cezaları ile paralel olarak gelişen idam cezası tartışmalarının mecliste ve basında nasıl yer aldığı incelenecektir. Deniz Gezmiş ve iki arkadaşının idamı ile birlikte Mecliste ve kamuoyunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde uygulanan idam cezaları ile birlikte "siyasal suçlu" kavramı üzerinden tartışmalar ön plana çıkmaktadır. "Siyasal suç"larda verilen idam cezalarında toplumda ortak bir onay söz konusu değildir. Bunun nedeni ise, siyasal suçun açık ve netliğinin olmamasıdır. Böyle bir durumda Türkiye'de idam cezası konusu ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve Türkiye'de idam cezasının kaldırılması üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Avrupa Birliği düşüncesinin nasıl ortaya çıktığı ve Avrupa Birliği'nin oluşum sürecinden de bahsedilecektir. Ayrıca 1980 Darbesi sonrasında Türkiye'de gerçekleşen idam cezaları ve bu cezalar doğrultusunda ortaya çıkan idam cezası tartışmalarına değinilecektir

Türkiye, kuruluşundan beri uluslararası sistemdeki gelişmeleri yakından takip etmiştir ve birçok uluslararası örgütlenmelere de üye olmuştur. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye'nin üye olmak için başvurduğu örgütlenmelerden biri olan Avrupa Birliği ile ilişkilerinden de bahsedilecektir. Ayrıca Avrupa Birliği üyelik süreci ile birlikte ilk olarak 1980-2000 yılları arasında AB-Türkiye ilişkilerinde insan haklarına değinilirken ardından 2000'li yıllarda AB-Türkiye ilişkilerinde insan hakları konusu ele alınacaktır.

AB, insan haklarına verdiği önemden dolayı aday olan ülkelerden idam cezalarını kaldırmalarını istemektedir. Bunun için de Kopenhag Kriterleri ile birlikte idam cezasının kaldırılmasını ön koşul olarak belirtmiştir. Çalışmada AB Kriterleri bağlamında idam cezası konusu ve Türkiye'nin bu kriterler karşısında durumu ele alınacaktır. Daha sonra 1999 Helsinki Zirvesi ile AB-Türkiye ilişkilerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'de idam cezası tartışmaları yeniden incelenecektir.

Birçok darbeye maruz kalan Türkiye en son 15 Temmuz 2016'da bir darbe girişimi ile daha karşı karşıya kalmıştır. Bu darbe girişimi sonrası idam cezası konusu Türkiye'de tekrar gündeme gelmiştir. Çalışma, Türkiye'nin derinden etkilendiği 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yeniden ortaya çıkan idam tartışmalarına değinilerek sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞAM HAKKI VE İDAM CEZASI

İnsan haklarının en önemlisi yaşam hakkıdır. Yaşam hakkının olmadığı bir durumda başka bir haktan da bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda yaşam hakkı en temel hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yaşam hakkı, bireylerin ruhsal ve fiziksel bütünlüklerini koruyabilmeleri ve bu bütünlüğü devam ettirebilmeleri anlamına da gelmektedir (Bayraktar, 1972:13). İdam cezasının yaşam hakkını ortadan kaldırdığı bir gerçektir. Çünkü bu ceza gerçekleştiği durumda ortada ne fiziksel ne de ruhsal bir bütünlükten bahsetmek mümkün olmayacaktır.

1. İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Yunan ve Roma Dönemi ile Ortaçağ Hristiyanlık öğretisinde insan hakları ahlaki ve felsefi bir alan olarak ele alınırken 17. ve 18. yüzyıllarda politik ve hukuki bir kavram olarak ele alınmaya başlamıştır. Aydınlanma Çağı ile birlikte bireyi devletin ihlallerine karşı koruyan, sistematik haklar olarak incelenmeye başlamıştır.

Bazı kaynaklarda, İlk çağlara damgasını vuran Platon ve Aristo gibi filozofların kölelik kurumunu kabul etmelerinden dolayı, düşüncelerinde insan hakları kavramından bahsetmenin mümkün olmadığı düşüncesi yer almaktadır (Kalabalık, 2013:49). Buna göre; Aristo her ne kadar özgürlüğün tanımı olarak dönüşümlü olarak yönetime katılma ve insanların istediği gibi yaşayabilmesini gösterse de, insanların eşit olmadığı düşüncesini de savunmuştur (Ünal, 1997:26). Aristo'ya göre her şey bir hiyerarşiye tabidir. Bu hiyerarşik düzen içinde de insanlar kendilerine uygun olan yeri bulurlar. Aristo doğal kölelik üzerine yoğunlaşmış ve köleliği meşrulaştırmıştır (Uslu, 2009:105-106). Platon'a göre ise de, yöneticiler yetenekli olan kişilerden seçilmeli ve en alt tabanda da diğer insanlardan oluşan işçiler yer almalıdır (Ünal, 1997:26). Böyle bir düşüncede de eşitlikten bahsetmek pek mümkün olmayacaktır. Platon ayrıca toplumu, filozoflar, askerler, tüccarlar, çiftçiler, köleler gibi gruplara da ayırmıştır

(Çalık, 2017:44).Antik Yunan döneminde kişiler devletin bir üyesi olarak kabul edilmiş ve bir birey olarak ele alınmamıştır. Yunan site devleti vatandaşları seçme ve seçilme gibi haklara sahiptir. Yani insana tanınan siyasi hürriyettir. Antik Yunan’da bireye bir değer verilmeyip, insan ya bir site mensubu ya da kendi başına ele alınmıştır (Kalabalık, 2013:48-49). M.Ö. 6. yüzyılda *Solon Yasaları* ile birlikte, bugünkü ifadesiyle hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkeleri açıkça belirtilmiştir. Solon’a göre; ideal bir toplum düzeni, halkın yöneticilere yöneticilerin de kanunlara tabi olmasıyla sağlanabilir. Ancak Solon bu yasa ile uygulamada başarılı olamamıştır. Roma İmparatorluğu döneminde de kölelik artarak devam etmiştir. Bu dönemde insan hakları bağlamında bir yol kat edilememiştir. Helenistik Dönem ve Roma’nın felsefe okulu Stoacılık düşüncesi, “*doğal hukuk*” temelini kurmuş ve insanların bağımsız, eşit ve özgür olduğunu söyleyerek insan hakları düşüncesini ilk defa sistemli bir şekilde savunan felsefe okulu olmuştur (Ünal,1997:25). Doğal hukuk, insanların sırf insan olmalarından kaynaklı doğuştan sahip oldukları dokunulmaz, devredilmez, zamanaşımına uğramaz ve vazgeçilmez evrensel hakları içeren, olanın değil olması gerekenin üzerinde duran, doğal olarak var olan hukuktur. Bundan yola çıkarak doğal hukuk aynı zamanda ideal hukuk olarak da nitelendirilmektedir. Doğal hak yaklaşımına göre; insan hakları herkesin insan olmaktan kaynaklı doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır (Uslu, 2009:15). Doğal hakların genel özellikleri şu şekilde özetlenebilmektedir: Doğal haklar *doğuştan* sahip olunan, *devredilmez* ve *vazgeçilmez* haklardır. Doğal haklar, *toplum öncesidir* ve *mutlak* haklardır. Ayrıca doğal haklar *evrensel nitelik* taşımaktadır (Erdoğan, 2015:173).

“Sezar’ın hakkı Sezar’a Tanrı’nın hakkı Tanrı’ya”, sözünden yola çıkarak özgürlükçü bir tavır takınılan Hristiyanlık felsefesinde, insanların sınıf farkı olmadan eşit olduğu, insanların yüksek onur taşıdığı ve her türlü kölelikten kurtarılması gerektiği düşüncesi egemen olmuştur. Ancak kilisenin siyasi gücü ele geçirmesi bu durumu değiştirmiştir (Çaha, 2008:46).

Ortaçağın Aristosu olarak bilinen Saint Thomas Aquinas(1225-1274) iktidara karşı direnme hakkı olduğunu öne sürmüştür. Aquinas’a göre, insan yaşamını koruyan her şey doğal hukukla ilgilidir. Doğal hak ve doğal hukuk insanların toplumsal ödevlerine vurgu yaparken, modern doğal haklar düşüncesinin vurgu yaptığı bireysel

haklar olmuştur (Arnhart, 2013:98-100). Bu dönemde Marsilus Potauinus iktidarın sınırlandırılması tezini öne sürmüştür. Buna göre iktidarın asıl sahibi halktır ve yürütmeyi gerektiğinde halk değiştirebilecektir. Feodalizmde ise özgürlük sadece toprak sahiplerine özgü kabul edilmiştir (Kalabalık, 2013:49-50).

Merkeziyetçi mutlak monarşiler döneminde ise, mutlak egemenlik teorilerinin geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda Machiavelli(1469-1527), siyasetin laikleşmesini ve iktidarın gücünü koruyabilmesi için bencil davranması gerektiğini savunmuştur. Machiavelli'ye göre yasalar doğal hukuk düzenine değil, hükümdarın uygun gördüğü düzenlemelere dayanmalıdır. O'na göre tek ahlak kaygısı, iktidarı korumak ve geliştirmek olmalıdır. Sonuca giden tüm yolları meşru gören Machiavelli *makyavelist* düşüncenin fikir babası olmuştur (Çaha, 2008:92). *Makyavelist* düşünce, siyasette amaca varmak için bütün araçların kullanılmasının meşru olduğu düşüncedir. *Makyavelizm*, siyasetin ahlaktan ayrı, kendisine özgü, farklı ve bağımsız bir alana sahip olması anlamına gelmektedir(Kesgin, 2015:127-135). Bodin(1530-1596) ise mutlak, parçalanmaz, sınırlanamaz bir egemenlik anlayışını savunmakla beraber hükümdarların ilahi kanunlarla sınırlanabileceğini söylemiştir. 1215 Magna Charta'nın ise, iktidarı sınırlayıp, kişi hak ve özgürlüklerini güvenceye alması yönüyle modern anayasalara öncü olduğu söylenebilir. Magna Charta kişinin (soylular) can ve mal güvenliğini sağlayan keyfi yakalanma ve cezalandırmalara karşı güvence getiren bir belgedir (Kalabalık, 2013:49-51). Ele alacağımız çalışmada yaşam hakkı bağlamında ilk belge olarak da Magna Charta karşımıza çıkmaktadır.

Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte bireyi ön plana çıkaran akıl, deney ve gözleme dayalı bilimsel çalışmalar; herkesin din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın evrensel doğal haklara sahip olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre tabii(doğal) haklar, yazılı hukuktan önce gelir ve yazılı hukuktan üstündür (Karaosmanoğlu, 2012: 15-16) Bugün anladığımız anlamda bir insan haklarının ele alınması Aydınlanma Çağı ile birlikte olmuştur. Hümanizm akımı ile birlikte bireyi ele alan bir düşünce ön plana çıkmıştır. *Hümanizm*; insan aklını, etik ve adalet kavramlarını temel alan, teorik ve pratik alanda insancıl değerlere odaklanan, insanların değerli ve onurlu olduklarını savunan bir düşüncedir.

Daha önceki dönemlerde felsefi, dini, ahlaki kaygılarla ele alınan insan hakları kavramı, 17. yüzyıla gelindiğinde siyasi ve hukuki olarak ele alınmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde siyasi iktidara sınır çizmek için başvurulmuş doğal hukuka, 17. yüzyılda da başvurulmuştur. Ancak bu kez dini dogmalardan uzak laik tabii hukuk anlayışı benimsenmiştir (Kapani, 1993: 30-31). İnsan haklarının felsefi temelleri tabii hukuk anlayışına dayanmaktadır. Tabii hukuk insanın doğuştan sahip olduğu ve yazılı hukuktan önde gelen haklardır (Ünal, 1997:28-29).

John Locke'a(1632-1704) göre, insanlar doğa durumunda iken yaşama, özgürlük, mülkiyet ve mutluluğu arama gibi doğal haklara sahiptir. Doğa durumunda insanlar gerçek barış ve özgürlük içindedir. İnsan aklı sayesinde başkasının sahip olduğu yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkına zarar vermemesi gerektiğini ve bu haklara zarar verdiği takdirde kendi haklarına da zarar geleceğini bilmektedir (Çaha, 2008:113-116). Doğa durumunda insanlar bu haklarının korunması için toplumsal bir sözleşme ile haklarını daha üstün olan bir otoriteye yani devlete devrederler. Ancak devlet bu hakları koruma görevinden saparak ihmal ederse insanların direnme hakkı vardır. Bir başka deyişle Locke, siyasi iktidara hakları koruma ve cezalandırma yetkisini verirken bireylere de görevini düzgün bir şekilde yerine getiren otoriteye itaat etme yükümlülüğünü vermiştir (Kapani, 1993:32). Bireyler devlete bazı haklarını devretmekle beraber temel haklarını asla devretmezler (Çaha, 2008:117-118). Hobbes ve Rousseau'ya göre devletin gücü karşısında eğilen bir birey olarak tasarladıkları devlet modeline karşılık Locke, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamakla yükümlü *sınırlı bir devlet* modeli çizmiştir. Birey yalnızca belli haklarını devlete devretmiş, temel hak ve hürriyetlerini devretmemiştir. Bu haklar devredilemez, vazgeçilemez ve ihlal edilemez haklardır (Ünal, 1997:27-30). Hobbes'la aynı fikirde olan Locke'a göre, doğa durumunda tam bir eşitlik ve özgürlük söz konusudur. Locke'a göre, mülkiyetin 3 boyutu söz konusudur. Bunlar, hayat, özgürlük ve mülk'tür. Özgürlük yalnızca doğal hukuk sınırları içinde hareket etmektir. Doğa kanunları, insanları ölüm, esaret ve mülk hırsızlığına karşı korumaktadır (Arnhart, 2013:217-220). Locke'un bu fikirleri, *Fransız İnsan Hakları Bildirisi(1789)* üzerinde de etkisini göstermiştir. Ayrıca *Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi* ve 1787 Amerikan Anayasası Locke'nin düşüncelerini daha geniş ifade etmiştir. Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi yaşam hakkına ayrıca önem vermiş olup, bu hakkın hukuktan önce

geldiği ve birincil bir hak olduğu belirtilmiştir (Ünal, 1997:32). İnsan hakları bildirilerinde Locke kadar, Locke'un fikirlerini içeren kişi hakları listesini formülüle ederek insan haklarının gelişmesinde etkili olan William Blackstone da önemlidir (Kapani, 1993: 32).

Rousseau'nun insan haklarının gelişmesinde önemli bir yeri olduğunu kabul edenler ya da tam tersini iddia edenler de bulunmaktadır. Bunun nedeni Rousseau'nun kullandığı sözlerin yoruma açık olmasından kaynaklanmaktadır. Rousseau, *insan özgür doğar*, demiştir. Bununla insanların doğası gereği istediklerini yapabildikleri ve tercih edebildiklerini kastetmiştir. İnsanların doğa durumuna tekrar dönmesi imkansızdır. Çözüm ise, gerçek özgürlük yolunda atılacak bir değişimdir (Arnhart, 2013:237-240). Rousseau da Locke gibi doğa durumunda insanların bazı haklara sahip olduğunu bu hakların korunması için bir otoriteye devredilmesi gerektiğini söylemiştir. Rousseau *genel irade* kavramıyla bunu özdeşleştirmiştir. Buna göre bireyler haklarının korunmasını, çoğunluğun iradesine bırakmaktadır. Bu da azınlıkta olanların çoğunluğun istekleri karşısında ezilmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır (Kapani, 1993: 33-38). Genel irade her zaman haklıdır ve ona itaat etmek gerekmektedir. Bu özgürleşme yolunda atılan bir adımdır. İnsanlar özgürleşmeye zorlanabilir (Tonnenbaum ve Schultz, 2013). Böyle bir görüş ise, insan haklarına katkı sağlamak bir yana çoğunluğun egemen olduğu bir toplum ve azınlığın ezildiği bir yapılanma olarak bakıldığında tam tersi bir düşünceyi ifade etmektedir.

Montesquieu(1689-1755) ise, toplum sözleşmesi kavramını reddederek; yasama, yürütme ve yargı erklerini sistemli bir şekilde ayırmış ve farklı ellere vermiş, böylelikle kişilerin hak ve özgürlüklerini iktidarın keyfi ihlallerine karşı korumuştur. Ona göre özgürlükler ve demokrasinin güvencesi, *kuvvetler ayrılığıdır* (Karaosmanoğlu, 2012:83). Sosyal sözleşme hipotezini reddedenler tarafından oluşturulan özellikle Fransız İhtilali'nden sonra ilgi görmeye başlayan *ferdiyetçi doktrine* göre; her bireyin birincil amacı kendini geliştirmektir. Buna göre başkalarının haklarına tecavüz etmemekle birlikte istediğini yapabilmelidir. Devlet de bu haklara saygı göstermelidir (Kalabalık, 2013:53).

İnsan haklarının ahlaki ve felsefi olarak hukuki bir güvence altına alınması Avrupa'nın modern tarihinde ortaya çıkmış gibi görünmekle birlikte, bu durum

doğrudan insan hakları anlayışının bir sonucu olarak değil, siyasi mücadelede egemen olan güçlerden koparılan tavizler olarak karşımıza çıkmıştır (Erdoğan, 2015:202).

İngiliz belgeleri kişi hak ve özgürlükleri bakımından ele alındığında, bu konuda ilk belgeleri olan Magna Charta, Kral Yurtsuz John'a zorla kabul ettirilmiş bir belgedir. Ancak burada Kralın yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir eğilim vardır. Yani Magna Charta'nın bu noktadan kişi hak ve özgürlüklerini önemseyen bir belge olduğunu açıkça söyleyebilmek güçtür. Bunu takip eden süreçte 1628 *Petition of Right*, 1641 *Parlementonun Krala Yaptığı Büyük Uyarı*, 1679 *Habeas Corpus Act*, 1689 *Bill of Rights* ile de bu konuda belgeler giderek artmıştır (Kapani, 1993:41). *Bill of Rights* ile doğal haklar arasına adil yargılanma ve olağan olmayan cezalara çarptırılmama gibi ilkelerde girmiştir (Erdoğan, 2015:203). Ancak belgelerin hiç birisi kişi hak ve özgürlüklerini güvenceye alacak nitelikte olmamıştır. Amaç Kralın iktidarını sınırlandırmak ve vatandaşların Kralın keyfi davranışlarına karşı korumak olmuştur (Kapani, 1993: 41-43). Batı dünyasında *Bill of Rights* ve Locke'un doğal haklar teorisi büyük etki uyandırmıştır. Locke doğal hakları dinsel olmaktan çıkarıp, politikleştirmiştir.

Doğal haklar siyasi otoriteye karşı ileri sürülebilen tartışılmaz yetkiler olmuştur. İnsan hakları düşüncesinin anayasallaşma sürecine baktığımızda bunun ilk adımlarının ABD'de atıldığı görülmektedir. (Karaosmanoğlu, 2012: 85) 1776 Virginia Haklar Bildirisi'nin 1. maddesine göre:

“Bütün insanlar tabiaten eşit derecede hür ve bağımsız olup, topluluk haline geçtikleri zaman hiçbir sözleşme ile gelecek nesiller adına vazgeçemeyecekleri ve onları yoksun bırakamayacakları, yaradılıştan bir takım haklara sahiptirler; bunlar, başlıca hayat ve hürriyetten yararlanma, mülkiyet elde etme ve ona sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve bunlara erişebilme haklarıdır.” (Kapani, 1993: 45)

Amerikan ihtilalcilerinin Locke ve Montesquieu gibi düşünürlerden etkilendikleri dikkat çekmektedir. 1776 *Amerikan Bağımsızlık Bildirisi*'nde yaşam hakkına özellikle vurgu yapılmıştır. Bu bildirinin devamında da 1787 tarihli Amerikan Anayasası ortaya çıkmıştır. Amerikan Anayasasına göre yaşam ve mülkiyet hakkının önemi vurgulanmış ve bu haklara hukuk dışı yollarla müdahale edilmeyeceği vurgulanmıştır.

Daha önce de değinilmiş olduğu gibi 1789 *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* insan hakları anlamında atılan ilk adım değildir. Buna Amerikan ve İngiliz

belgelerinde de rastlamak mümkündür. Fransız Bildirisi'nin ününün nedeni ise Kapani'ye göre, Fransız Bildirisi'nin daha anlaşılır ve berrak olması ve kullanılan formüllerin daha evrensel bir nitelik taşımasıdır. Ayrıca o dönemde Fransızca'nın daha yaygın bir dil olması Fransız Bildirisi'nin ününe sebep gösterilebilir (Kapani, 1993: 46). Bildiride kuvvetler ayrılığı ilkesi de kabul edilmiştir. Bununla birlikte; kişi güvenliği, hürriyet hakkı, düşünce, söz, yazı ve vicdan hürriyetleri de bildiri de yer almıştır.

İnsan haklarının uluslararasılaşması sürecinde Roosevelt'in *Dört Özgürlük Demeci* önemli rol oynamıştır. Roosevelt 6 Ocak 1941'de Kongreye sunduğu bu demeçte, söz ve ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, korkudan kurtulma özgürlüğü üzerine kurulmuş bir dünya barışı özlemini vurgulamıştır. 1945'de imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması insan haklarını ilk defa milletlerarası hukuk alanına çıkarmış ve evrensel bir nitelik kazandırmıştır (Kapani, 1993: 60-61). Birleşmiş Milletler Antlaşması insan hak ve hürriyetlerine değinmekle beraber, somut olarak açıklamamıştır. Bunun için de İnsan Hakları Komisyonu oluşturulmuş ve bu Komisyon'un çalışmaları sonucunda 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ilan edilmiştir. Bildiride başlıkların iki grup halinde toplandığı görülmektedir. Buna göre ilk grupta 3. ve 21. maddeleri içeren klasik haklara yer verilmiştir. Bu çalışmada incelenecek olan yaşam hakkı bu grupta ele alınmıştır. Ayrıca kişi hürriyeti, kişi güvenliği, kölelik yasağı, işkence yasağı, hukuk önünde eşitlik, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, katılma hakkı, genel ve eşit oy ilkesi, mülkiyet hakkı gibi temel hak ve ilkeler de bu kategoride ele alınmaktadır. İkinci grupta ise, ikinci kuşak haklar düzenlenmektedir. Bunlar; sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, sendika özgürlüğü, eğitim görme hakkı, ücretli tatil gibi haklardır. Ayrıca bildiriye bakıldığında serbest dolaşım ve seyahat özgürlüğü gibi hakların tam anlamıyla uygulanmasında ciddi engeller bugün dahi söz konusudur. (Giritli ve Güngör, 2002:60). İnsan Hakları Evrensel Bildirisi dönemin şartlarında değerlendirildiğinde oldukça geniş bir hak listesi ortaya çıkardığı görülmektedir.

20. yüzyıl ile birlikte yaşanan gelişmeler sonucunda insan evrensel hak ve özgürlüklerin öznesi haline gelmiştir. 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) ile insanın özne durumuna geldiği açıkça belirtilmiş ve insan

haklarının uluslararasılaşması ve küreselleşmesi bağlamında önemli bir yer almıştır (Karaosmanoğlu, 2012: 86-88). İnsanın özne durumuna gelmesi insan hakları bağlamında gelişmelerin önemli bir aşamaya geldiğini göstermektedir.

İnsan Hakları Komisyonu, Evrensel Bildiri dışında Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik ve Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi olarak isimlendirilen iki sözleşme çalışmasına daha başlamıştır. 1966 yılında da bu iki sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir (Çalık, 2016:84-96).

Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde birçok hak teminat altına alınmakla birlikte yaşam hakkı ve idam cezasının sınırlandırılması gibi önem arz eden maddelere de yer verilmiştir (Çalık, 2016:84-86). Sözleşmeyi denetleyen organ ise, İnsan Hakları Komitesi'dir. Bireylere Komiteye başvuru yapma hakkı tanınmıştır. Buna göre; sözleşmeye taraf ülkelerin vatandaşları, sözleşmede geçen herhangi bir hakkın ihlal edildiği gerekçesiyle Komiteye bireysel başvuruda bulunma hakkına sahiptir. *Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi* 23 Mart 1976'da yürürlüğe koyulmuştur. 2002 yılı itibariyle de taraf devlet sayısı, 148'e ulaşmıştır. *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi* adından da anlaşılacağı üzere çalışma, grev hakkı gibi hakları düzenlemiştir. Böylece iki sözleşme korumaya aldığı hakları tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadırlar. Ayrıca insanlık dışı ve alçaltıcı muameleye maruz kalmama hakkını düzenleyen Birleşmiş Milletler İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi 1984 yılında imzalanmıştır (Akal, Erözden, Akbulut, Zeybekoğlu, 2003)

4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* Avrupa Konseyine üye 10 ülke tarafından imzalanmıştır. Tam adı ise *İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*'dir. Bu sözleşmede düzenlenen başlıca haklar; yaşam hakkı ve ölüm cezası yasağı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, ayrımcılık yasağı, yasadışı ceza olmaz gibi haklardır (Gemalmaz, 2002:85-87). Düzenlenen hakların ihlal edilmemesi adına Strasbourg merkezli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme dünyadaki ilk insan hakları mahkemesi niteliğini taşımaktadır. Bu sözleşme dışında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan 1961'de *Avrupa Sosyal Şartı*, 1987'de *Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi*, 1992'de *Bölgesel ve ya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*, 1995'de *Ulusal Azınlıkların*

Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme, 1996'da Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ile Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi gibi sözleşmelerde mevcuttur (Ünal, 1997:143-160).

20. yüzyıl ile birlikte haklar arasında öncelik sonralık tartışmaları ortaya çıkmıştır. BM Genel Kurulu 1977 yılında, insanların siyasi ve medeni haklardan yararlanabilmesi için öncelikle ekonomik ve sosyal hakların güvence altına alınması gerektiğini karara bağlamıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde bazı kesimler ise çekirdek hakların öncelikli olduğunu söylemiştir. Çekirdek alan olarak nitelendirilen haklar ise; yaşam, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkenceye tabi olmama, düşünce ve ifade özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğüdür (Karaosmanoğlu, 2012: 88-89).

Tez çalışmasını yakından ilgilendiren yaşam hakkı çekirdek haklar arasında yer almaktadır. Bu da yaşam hakkının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

2. YAŞAM HAKKI: TARTIŞMALI KONULAR

Olağanüstü durumlarda dahi sınırlanamayan haklara, *sert çekirdekli temel haklar* denilmektedir. Bu haklar; kişinin yaşam hakkı, maddi ve manevi varlığını koruma hakkı, din, vicdan, düşünce ve kanaatlerin açıklanmaya zorlanamaması, suç ve cezaların geriye yürütülememesi, mahkum oluncaya kadar masum sayılma karinesidir (Gören, 1993:37). En dokunulmaz ve kutsal hak olarak nitelendirilen yaşam hakkı, öldürülmeme hakkını ifade etmektedir. Bu bağlamda devlete, bireyleri öldürmeme ve bireylerin diğer bireyler tarafından öldürülmesini engelleme görevi yüklemektedir. Bu hak, yasalarla korunur ve hiç kimse bu hakkından keyfi ve hukuka aykırı olarak yoksun bırakılamaz (Kalabalık, 2013:397). Ancak idam cezası konusu düşünüldüğü zaman devletlerin yaşam hakkını korumaktan ziyade, yaşam hakkının en büyük ihlalcisi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Yaşam hakkının varlık nedeni, doğal olmayan ölüme karşı insanın korunmasıdır. Yani yaşam hakkı, yaşamın devam edebilmesi için bir takım tedbirlerin alınması ilkesidir. Burada yaşamın niteliği konusu yaşam hakkı ile bağlantılı değildir. Yaşam hakkı yalnızca hayatta kalmayı garantiye almaktadır (Doğru, 2018:3).

Yaşam hakkı İHEB, 10 Kasım 1959 tarihli BM ÇHS, KSHS, AİHS gibi sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. İHEB'nin 3. maddesi, “Yaşamak, özgürlük, ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.” Demektedir (Anonim, 1948). Aynı şekilde

AİHS'nin 2. maddesinde de yaşam hakkından şu şekilde bahsedilmektedir. “Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.” (Anonim, 2010). Kişi; kendisine, üçüncü kişiye, ideolojik nedenlerle yaşama hakkına karşı yapılan saldırılara ve devlete karşı korunmalıdır. Yaşam hakkını korumak devletin en temel görevlerinden biridir. Kişinin yaşam hakkını kullanabilmesi için kişinin sağlık hakkının da korunması gerekmektedir. Bu bağlamda devletler bu görevi de üstlenmek zorundadır. Yaşam hakkı bu boyutuyla sağlık hakkı ile iç içedir (Kalabalık, 2013:397-399) Yaşam hakkı, *Amerikan Bağımsızlık Bildirisi* ve *Fransız İnsan Yurttaş Hakları Bildirisi*’nde belirtildiği gibi evrensel insan haklarının en başında gelmektedir. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* ve *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*’nda yaşam hakkı açıkça tanınmış ve koruma altına alınmıştır. Yaşam hakkının ihlali o kişinin öldürme eylemi ile gerçekleşebilir. Ölümle sonuçlanmayan ihlallerde yaşam hakkının ihlali değil, kişi dokunulmazlığına saldırı ya da işkence veya kötü muamele söz konusu olmaktadır (Erdoğan, 2011:182-183).

Yaşam hakkı aslında “*insanın öldürülemezlik hakkı*” olarak da tanımlanabilmektedir. Bu da beden bütünlüğüne dokunulmama hakkı ile doğrudan ilişki demektir. Öldürmenin dışında, manevi eziyete uğratma bile kişinin beden bütünlüğüne saldırı olarak kabul edilebilmektedir. Kişi, kendisini öldüremediği gibi; üçüncü kişilere ve hatta topluma karşı da bu güvenceye sahiptir. Yaşam hakkı her durumda korunmalıdır. Kişinin kendi beden bütünlüğünden vazgeçme gibi bir durumu olamaz. Hukuk kişiyi kendisine karşı da bu anlamda korumaktadır. Kişi kendi bile beden bütünlüğüne zarar veremezken, üçüncü kişilerin bunu yapması da mümkün görünmemektedir. Burada öldürülemezlik dışında kişinin kendisinin rızası olsa dahi üçüncü kişilerin bireyin beden bütünlüğüne zarar verecek bir davranışta bulunamamaktadır. Burada ötenazi ve organ nakli karşımıza çıkmaktadır (Savcı, 1980:15-24).

Yaşam hakkı, kişinin kendinden ve üçüncü kişilerden daha çok, devlete karşı korunması anlamında önem arz etmiştir. İdeolojik nedenlerle yaşam hakkına saldırı olarak nitelendirilen anarşinin saldırısında, devleti ortadan kaldırmaya yönelik her türlü şiddet, kırım, tahrip etmek gibi terör içerikli hareket edildiği için yaşam hakkına

da doğrudan olumsuz etkisi görülmektedir. Bir diğer ideolojik neden ise, fanatizmin saldırısıdır. Faşist öğretilerle hareket eden tepeden inme, monolitik totaliteryanizm söz konusudur. Böyle bir düzenlemede de yaşam hakkının önceliği, dokunulmazlığı, yok edilemezliği söz konusu olmamaktadır. Buna göre terörizm ile faşizm demokrasi ile uyuşmamaktadır. Çünkü cebir ve şiddete dayalı bir sistemden oluşmaktadırlar. Demokrasilerde ise, cebir ve şiddete karşı yasalarla örgütlenme ve yaşam hakkını koruma söz konusu olmaktadır (Savcı, 1980:24-29).

Yaşam hakkının özü, insanın hayatta olması yani yaşamasıdır. Böyle olması yaşam hakkını bütün hakların temeli haline getirmektedir. Yaşam hakkının öznesi “gerçek kişi” dir. Yaşam hakkı üstün nitelikli bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam hakkı mutlak bir haktır. Her ne şartta olursa olsun sınırlanamayacak bir hak olarak tanımlanmaktadır. Yaşam hakkının başlangıcı, cenin halinde olma ve tam ve sağ doğum olarak iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Genel kabul görmüş olan ise, tam ve sağ doğumdur (Gemalmaz, 2012:111-114). İnsan haklarıyla ilgili belge ve sözleşmeler genellikle yaşam hakkını doğmuş kişilere uygulamayı tercih etmektedir. AİHS yaşama hakkını gebe kalma anından başlatmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Medeni Kanunu’na göre ise, kişiliğin başlangıcı olarak tam ve sağ doğum kabul edilmektedir (Kalabalık, 2013:399-400). Kişiliğin başlaması tartışması ile birlikte yaşam hakkını ilgilendiren kürtaj konusu da doğrudan tartışma konusu haline gelmektedir.

Dünyanın pek çok yerinde düzenli bir toplum oluşturabilmek adına öldürülebilirlik olgusunu zorunlu gören ve hatta görev sayan düzenlemeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin en başında ise verilen ve uygulanan idam cezalarıyla en çok konuşulan Çin ve Suudi Arabistan gelmektedir (Savcı, 1980:63-69). Ayrıca Bu düzeni oluşturabilmek adına İran, Pakistan, Japonya, Belarus, Afganistan gibi bazı ülkelerde ölüm cezası uygulamaları kabul görmüştür.

Kişinin kendi beden bütünlüğüne zarar vermesi durumunun başında intihar gelmektedir. Bununla paralel görülen bir diğer tartışma konusu ise, ötanazi sorunudur.

Bir kişi başka bir kişinin beden bütünlüğüne de zarar veremez. Ancak bazen bu durum uygun görülebilmektedir. Uygun görülebilmesi demek bu durumu destekliyor anlamı taşımamaktadır. Ancak ceza hukuku açısından hafifletici sebep

sayılabilmektedir. Bunlardan ilki, nefsi müdafaa durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak nefsi müdafaa durumu hiçbir zaman yaşam hakkı ile eşit sayılamayacaktır. Bir diğer durum ise öfkeye kapılma, tahrik edilme nedeniyle başka birinin beden bütünlüğüne zarar verme durumudur. Ancak bunların hiçbirinin yaşam hakkı gibi en üstün birincil hakkın önüne geçmesi mümkün değildir (Savcı, 1980:36-40).

Kamu yararı, kamu düzeni gibi sebeplerle kolluk kuvvetlerine beden bütünlüğü ihlali gibi bir hak tanıyan düzenlemeler de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum anayasalarda en temel hak olarak sayılan yaşam hakkının sınırlandırılması konusunda yasaların kendi içinde çeliştiğini göstermektedir. Yaşam hakkının önemine karşın idam cezası toplumun kamu gücünü kullanarak beden bütünlüğüne zarar vermesinin en keskin örneğini teşkil etmektedir. Günümüzde dünyada idam cezası uygulayan ülkeler bulunmakla beraber, Türkiye’de de idam cezası tartışmaları sıcaklığını her daim korumaktadır (Savcı, 1980:36-75).

Tüm bunların yanında yaşam hakkı sadece öldürülmeme hakkı olarak değil, aynı zamanda güvenlik ve özgürlük hakkı olarak da düşünülmelidir (Kaboğlu, 1999:141). İnsanın kendini güvende ve özgür hissetmediği bir ortamda yaşam hakkının da varlığından söz etmek pek kolay olmayacaktır.

Şüphesiz insan haklarını korumanın şartı, insanın yaşam hakkını korumaktan geçmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, buna yönelik yapılan uluslararası belgelerde de insanların yaşam hakkını koruyabilmek ve fiziki varlığını devam ettirebilmek adına devletler birtakım yükümlülükler altına girmiştir (Reisoğlu, 2001:37). Bu anlamda temel hak ve özgürlükleri garanti altına almak amacıyla anayasalarda ve kanunlarda güvence sağlanmıştır.

Yaşam hakkı kişinin hayatta olmasını ele aldığı için doğrudan idam cezası ile ilgili olmaktadır. Ayrıca daha önce de değinilmiş olduğu gibi ötanazi ve kürtaj da yaşam hakkı ile doğrudan ilgilidir.

2.1. YAŞAM HAKKI BAĞLAMINDA KÜRTAJ

Yaşam hakkının nerede başladığı ile ilgili tartışmalarla ortaya çıkan kürtaj sorunu ile birlikte iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. İlk olarak cenin durumunda dahi olsa yaşam hakkına saygı gösterilmesi gerektiği, ikincisi ise; tam ve sağ doğumla birlikte yaşam hakkına saygı gösterilmesi düşüncesidir (Kaboğlu, 1999:155).

Bu konuda AİHS organı olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu(AİHK) çeşitli kararlar vererek bu konudaki tartışmalı durumu kabul etmiştir. Komisyon Birleşik Krallık olayında AİHS'nin 2. maddesinde geçen “herkes” teriminin doğum öncesi için uygulanmayacağını kabul etmiştir. Ayrıca yaşamın başlangıcı için çeşitli tartışmalar olduğunu kabul eden Komisyon; bunun kimilerine göre gebe kalmayla, kimilerine göre ceninin yaşayabilir hale gelmesiyle, kimilerine göre de tam ve sağ doğumla başladığına dikkat çekmektedir. Komisyonun bu tartışmalı konu içinde göstermiş olduğu tutum ise, “herkes” teriminin cenini kapsamadığı görüşüdür (Gemalmaz, 2012:114-116).

Komisyon'un verdiği kararlar doğrultusunda, gebeliğin sona erdirilmesi konusunda öncelikli kararın kadına ait bir hak olduğunu da vurguladığı görülmektedir. Ayrıca Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bulunan 21 müslüman ülke arasında yapılan bir araştırmaya göre; bu ülkeler arasından 6'sında çocuk düşürmenin tıbbi zorunluluklar nedeniyle kabul edildiği, 3'ünde tecavüz nedeniyle gebeliğin sonlandırılmasının kabul edildiği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Türkiye ve Tunus gibi ülkelerde ise sosyal ve sağlık nedenleriyle gebeliğin sonlandırılmasına izin verildiği sonucuna ulaşılmıştır (Gemalmaz, 2012:116-122).

AİHS'de yaşamın ayrıntılı bir tanımı yapılmamakla birlikte ne zaman başlayıp ne zaman bittiği konusunda da ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Bu bağlamda her kürtaj davası kendi içinde değerlendirilip, ceninin korunması konusunda özel çıkarlar da dikkate alınarak ve bu konuda bir denge sağlanarak davalarda karar verilmiştir. Ayrıca cenin tamamen savunmasız da bırakılmamıştır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2002).

1969 *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin 4. maddesi yaşam hakkı ve yaşam hakkının başlangıcından şöyle bahsetmektedir: “Her kişinin yaşamına saygı gösterilmesine hakkı vardır. Bu hak genel olarak, gebe kalma anından başlayarak, yasa

ile korunacaktır. Hiç kimse yaşamından keyfi olarak yoksun bırakılmayacaktır” (Anonim, 1969).

Türkiye’de ceninin korunmasına yönelik olarak 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun’un 5. maddesi ile düzenleme yapılmıştır. Buna göre annenin sağlığı açısından bir tehlike görülmedikçe gebeliğin ilk 10 haftasında istek üzerine gebeliğin sona erdirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca anne sağlığını tehdit eden durumlarda gebelik 10 haftayı geçmiş olsa dahi gebelik sonlandırılabilir (Anonim, 1983). Medeni Kanun da ise, kişiliğin başlangıcı olarak tam ve sağ doğum kabul edilmektedir (Uzun, 2016:17). Kürtaj konusu dünyada farklı görüşlerle ele alınmış; dini, siyasi ve sosyal hukuk alanında tartışmalı ve çelişkili bir şekilde değerlendirilmiştir.

Hukuki literatürde bu konu tartışmalı bir halde olsa da, semavi dinler anne karnındaki bebeğin yaşamına son verilmesine karşı çıkmıştır. Bebeğin ve yaşamın Allah tarafından verilen bir hediye olduğu gerekçesiyle Hristiyan birçok ülkede kürtaj yasaklanırken, bazı Hristiyan ülkelerde ise belli süre koşuluyla yasaklanmıştır. İslam hukuku açısından Kur’an incelendiğinde ise, İsra Süresi 31. Ayet ile insanların bebeklerini öldürmemeleri emredilmektedir (Konan, 2008:5-320). Bu şekilde dinlerde kesin olarak yasaklanmış gibi görünen kürtaj meselesi, pozitif hukukta tartışmalı bir hal olarak yerini korumaya devam edecek görünmektedir.

Türk Ceza Kanunu’nda ise; annenin rızası dışında gerçekleşen gebelik durumunda 10 haftalık süre sınırı, 20 haftayı geçmemek koşuluyla düzenlenmiş ve kadına bu konuda ceza verilemez hükmü getirilmiştir (Anonim, 2004).

Bu konuda bir düzenleme yapıldığı takdirde anne sağlığı tehlikede ise ve kadının rızası dışında gerçekleşen gebelik durumlarında ceninin yaşam hakkı sınırlanabilmelidir. Bu konuda içinde bulunulan koşullar kendi içinde değerlendirilip, bir karar verilmelidir.

2.2. YAŞAM HAKKI YA DA ÖLME HAKKI: ÖTANAZİ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kişilerin kendi yaşam hakkı üzerinde tasarrufta bulunup bulunamayacağı konusundaki tartışmalar intihar ve ötanazi konusunu tartışmalı hale getirmektedir.

Ölme hakkı, intihar ve ötanazi kavramlarını kapsamaktadır (Eroğul, 1993:47). Ölme hakkı, açlık yaşıllık gibi nedenlerle insanların yaşamına son verdiği bir dönem olan Antik Çağda tartışmalara neden olmuştur. Bu yüzden Antik Dönem aslında ölme hakkının tartışıldığı ilk dönem olma özelliğini taşımaktadır (Kumaş, 2005:7). Antik Çağ'da ötanazi ve intihar birbiri ile iç içe kullanılan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Çağ'da Platon, Aristoteles gibi düşünürlerin ve Stoacılık ve Epikurusçuluk gibi düşünce akımlarının konularından biri de ölme hakkı olmuştur. Platon, dini sebeplerle ilk olarak intihara karşı çıkarken, ilerleyen zamanlarda ise, yaşamın zorluklarından kaçış olarak gördüğü intiharı savunmuş ve kendiyile çelişmiştir. Aristoteles ise, intiharın devlete karşı itaatsizlik olduğunu söyleyerek, intihara karşı çıkmıştır. Stoa düşüncesi ise, bugün ötanaziye savunan yazarların düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır. Tedavisi mümkün olmayan bir hastalık durumunda bireylerin yaşayıp yaşamama hakkına karar verebilmesi düşüncesi Stoacılık'a dayanmaktadır (İnceoğlu, 1999:17-31).

Yaygın olan dinler arasında olan Hristiyanlık'ta intihara karşı gelinmesinin nedeni, yaşam üzerinde Tanrı'nın hakimiyeti düşüncesidir. Buna göre insan kendi yaşamı üzerinde hakimiyet sahibi değildir. İnsanlar başkasının yaşamına müdahale edemediği gibi kendi yaşamına da müdahale edemez. İslam'da aynı şekilde kişinin kendi yaşamına son vermesinin yasak olmasının yanında, kendi ölümü için dua etmesi bile yasaktır. Bu doğrultuda İslam ve Hristiyanlık, intiharda öne sürdüğü sebeplerden dolayı ötanaziye de karşı çıkmaktadır. Günümüzde geleneksel Hristiyanlık anlayışı sınırlı da olsa ötanaziye imkan sağlarken, İslam'da "kendinizi öldürmeyin" emri bulunmakta ve böylelikle intihara İslam karşı çıkmaktadır (İnceoğlu, 1999:53-56)..

Thomas More *Ütopia* adlı eserinde hastalık gibi nedenlerle insanların büyük acılar çekmesi durumunda insanların ölümü tercih edebileceklerini söylemiştir (Sağnak, 1999:77-78).

Kelime anlamı olarak; “hoş, güzel, iyilik edici ölüm”, “iyi ölüm”, “kolay rahat ölüm”, “ölme hakkı”, “onurlu ölüm” gibi anlamlara gelen ötanazi, ilk kez Francis Bacon tarafından kullanılmıştır (Artuk, 1992:300).

Ötanazi, tedavisi olmadığı karar verilen durumlarda ve dayanılmaz acı çeken kişilerin kendi istekleri doğrultusunda veya kendileri bu duruma karar verebilecek durumda değiller ise, kanuni mümessillerinin ya da mirasçılarının izni ile tıbbi yollarla yaşama son verilmesi durumudur (Serdaroğlu, 2016:464).

İrlandalı Mary Aikenhead, 19. yüzyılda *Hospice* isimli ötanazi evlerini kurmuştur. Bu kuruluşların amacı, ölümü hızlandırmaktan çok saygın bir şekilde ölme hakkının gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Son zamanlarda bu konuda Dünya Sağlık Örgütü(WHO) de, ölüme hazırlık evlerinden bahsetmektedir (Kalabalık, 2013:400-401).

Ötanazi konusunda iki farklı görüş karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; yaşamın dokunulmazlığı ve yaşamın niteliği konularıdır. Yaşamın dokunulmazlığı konusunda içinde bulunulan döneme göre ve dini, ideolojik nedenlere bağlı olarak savunmalar yapılmıştır. Dinlerin bu konuya bakışı ise; Hristiyanlık için ölme hakkı, huzur içinde ve onurlu bir ölüm olarak nitelendirilmektedir. Hristiyanlıkta genel olarak yaşamın kutsallığı tezi savunulsa da sıkıntılı ve dayanılmaz acı çekilen durumlarda kişi tedaviyi reddedebilir. Bu da Hristiyanlık’ta *pasif ötanaziye* karşı soğuk olunmadığını göstermektedir (Güven, 2000:64-65). Ötanazi uygulaması biçimi açısından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar “*aktif ötanazi*” ve “*pasif ötanazi*” dir. Ayrıca kişinin rızası olup olmadığına göre de “*istemli*” ve “*istem dışı*” ötanazi ayrımına gidilmektedir. Ötanazinin kötü amaçlarla kullanılması da “*istemsiz ötanazi*” olarak karşımıza çıkmaktadır (İnceoğlu, 1999).

Aktif ötanaziye göre, kişinin yaşamının sonlandırılması tıbbi bir müdahale yoluyla gerçekleşmektedir (Akcan, 2013:4). Bu şekilde gerçekleşen ötanazide kişi genellikle üçüncü bir kişiden yardım almaktadır. Bu da genellikle cezayı gerektiren hallerdendir. *Pasif ötanazi* de ise, tedavisi mümkün olmayan durumlarda kişinin yaşam destekleyici tedaviden vazgeçmesi söz konusudur. Bu yüzden bazı durumlarda pasif ötanaziye sıcak bakılabilmektedir (İnceoğlu, 1999:135-140). Ancak tedaviden vazgeçen hastanın bu kararı verebilme yani kendi geleceğini belirleyebilme yetkisinin

olması gerekmektedir. Bununla birlikte hastalığı hakkında detaylı bir bilgilendirme yapılmalı ve tedavi bırakıldıktan sonra doğabilecek riskler hastaya anlatılmalıdır (Özen ve Şahin, 2010). Gerek Dünya’da gerek Türkiye’de yapılan araştırma sonuçlarına göre hekimlerin çoğunluğunun pasif ötanaziyi desteklediği görülmektedir. Aktif ötanazi ağır yaptırımlara tabi iken, pasif ötanazinin çoğu kez ABD’de olduğu gibi yargı kararları ve yasal yollarla kabul edildiği görülmektedir. Aktif ötanazide ölüme müdahale varken, pasif ötanazide bir müdahale söz konusu değildir. Yani pasif ötanazide ölüme terk etme söz konusudur. Aktif ötanazide amaç ölümken, pasif ötanazide amaç ölüm değildir. Pasif ötanazide ölüm sadece öngörülmektedir (İnceoğlu, 1999:135-140).

İstemli ötanazi iradesi yerinde olan bir hastanın isteği doğrultusunda doktorun bir eylemi veya hareketsiz kalması yoluyla yaşamın sonlandırılmasıdır. İstemli ötanazinin gerçekleşmesinin şartları; kişinin temyiz gücünün olması, kişinin yapılacak müdahale karşısında bilgilendirilip rızasının alınması ve verilen kararın bir baskı altında kalmadan, serbestçe verilmesidir. İstemli ötanazi ABD’de; pasif istemli ötanazi olarak Hollanda’da ise; aktif ve pasif istemli ötanazi olarak uygulanmaktadır. İstemli ötanazi ABD’de yargı kararlarıyla kabul edilmiş olsa da henüz yasalaşması tartışmalıdır (İnceoğlu, 1999:158-184).

İstem dışı ötanazi de, adından anlaşılacağı üzere, kişi temyiz kudretine hiç sahip olmamış ya da bu kudretini sonradan kaybetmiştir. Bu yüzden kişilerin ölüm ve yaşam konusunda seçimlerine başvurulamayacağı için iradeleri söz konusu olmamaktadır. Bu durumda da hastanın iradesi dışında ve üçüncü kişilerin çıkarları doğrultusunda kötüye kullanılması söz konusu olabilmektedir. Buna örnek olarak; Martin Pistorius isimli birinin 12 yıl sonra komadan çıkması ve annesinin söylediği “*umarım ölürsün*” sözünü bile duyduğunu söylemesidir (Sulu, 2016:558). Burada ailesine yük olması nedeniyle kişinin yaşamından vazgeçilmiş olsaydı bir yaşam kendi iradesi dışında ve başkalarının çıkarları doğrultusunda yok olmuş olacaktı.

Kişinin iradesine hiç başvurmadan, sakat olma durumunda ya da ölümcül bir hastalığı olması nedeniyle yaşamına son verilmesi durumuna istemsiz ötanazi denilmektedir. Ötanazinin yaygınlaşmasıyla birlikte hasta olmayanların bile iğne ile yaşamına son verilmiş ve bu da ötanazi olarak adlandırılmıştır (İnceoğlu, 1999:246).

Yaşamın kutsallığı tezine karşı ileri sürülen, yaşamın niteliği tezi ile ise, ötanazinin meşrulaştırılması amaçlanmıştır. Bu düşüncüyü savunanlar, akılla hareket ederek, bir tek yaşamın olduğu ve bunun da en iyi şekilde yaşanması gerektiğini savunmuşlardır (İnceoğlu, 1999:91-97). Ötanazi taraftarlarının düşüncelerini dayandırdıkları teori *utilitarizm* olmuştur. Buna göre, iyileşme umudu olmayan ve büyük bir ızdırabın içinde olan bireye, yararlılık ilkesince ötanazi uygulanabilir (Özaltay, 1996:33). Yaşamın niteliği yaklaşımına taraf olanlar yani ölme hakkından yana olanların ortak görüşleri şu şekilde olmaktadır: Ölümü seçmek özgürlüktür ve yaşam hakkı ölme hakkını da kapsamaktadır. Ayrıca bireyin yaşamı nitelikli olmalıdır. Aksi takdirde yaşamı reddetme hakkı tanınmalıdır. Ölme hakkına karşı yaşam hakkının dokunulmazlığını savunmak kişilik hakkı tecavüzünü oluşturmaktadır. Kişi bedeni ve yaşamı üzerinde söz sahibi olmalıdır (Ömeroğlu, 2009:97-98). *İçimdeki Deniz*(2004) isimli filmde, yatalak bir hasta olan kişiye, “*Neden Ölüm?*” sorusu sorulduğunda verdiği cevap; “*Ölmek istiyorum, çünkü bu şekilde yaşamak bence onursuz bir şey*” diye yanıt vermektedir. Yine aynı filmde “*tekerlekli sandalyeyi neden kabul etmiyorsun?*” sorusuna ise, “*Onu kabul etmek kaybettiğim özgürlüğün artıklarını kabullenmek olur*” şeklinde cevap vermektedir. Bu da yaşamın niteliği ve onurlu bir yaşam üzerine yapılan vurguyu göstermektedir. Yaşamın niteliği konusunda iki ismin tezleri dikkat çekmektedir. Bunlar, James Rachels ve Ronald Dworkin’dir. Rachels’e göre; eğer yaşam hakkına son verilmesi Tanrı’nın hakimiyetine karşı gelmek ise, acı veren ilaçların kullanılması ve yaşamı uzatmaya çalışmak da Tanrı’nın hakimiyet alanına girmektedir (İnceoğlu, 1999:102). James Rachels yaşamın kutsallığı tezini yine yaşamın kutsallığı tezi yoluyla çürütmeye çalışmıştır. Ronald Dworkin ise ötanaziyi bireysel özerklik ve insan onuru ile ele almıştır. Dworkin, ötanazi ile ilgili üç kavram üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; hastanın özerkliği, menfaatleri ve yaşamının kutsallığıdır. Dworkin, sayılan üç konuya nasıl saygı gösterileceğiyle ilgilenmek gerektiğini ele almıştır (Günsel, 2016:45).

Tüm bu ötanaziyi savunan görüşler ABD gibi bazı ülkelerde görüşlerine destek bulabilmişlerdir. Bu doğrultuda ABD’de bazı davalarda pasif ötanaziyi kabul eden kararlar alınmıştır (İnceoğlu, 1999:123-124). Aktif ötanaziye izin veren sınırlı sayıda ülke bulunmakla birlikte bunların en başında Hollanda gelmektedir. Hollanda 2001 yılında kabul ettiği bir yasa ile aktif ötanaziyi yasalaştırmıştır. Buna göre hasta

dayanılmaz acılar içindeyse ve ölüm isteğini açıkça dile getirmişse ikinci bir hekimin de görüşü alınarak, hastanın hayatına, tıbbi bir yöntemle son verilebilmektedir (Özkara, 2008:109-110). Ayrıca Hollanda dışında Belçika’da ötanaziyi kabul eden ülkeler arasında yerini almıştır. Belçika’da 2013 yılında 1807 kişinin ötanazi olduğu gözlemlenmiştir (Sulu, 2016:561). Ötanaziyi savunan bu tür görüşlere karşılık olarak ötanazi karşıtı görüşlerin ortak noktası ise; yaşam hakkı olmadan diğer hakların da varlığından söz edilemeyecektir. Ölme hakkı yerine kaliteli yaşama hakkı söz konusu edilmelidir. Ayrıca yaşam hakkı devredilemeyen ve vazgeçilmeyen bir haktır. Birey üzerinde toplumun da bir takım hakları vardır. Yani birey topluma ve ailesine karşı sorumluluk sahibidir. Bazı görüşler ise, yaşamına son vermek isteyen bireyin ruh sağlığının yerinde olmadığını savunmaktadır. Bunun yanında, ölme hakkı ile birlikte tıbbi gelişmelerin de önüne geçileceği görüşü de hakimdir. Ayrıca miras gibi nedenlerle ölme hakkı kötüye kullanılabilir. Doktorların hastalarının ölümüne izin vermeleri Hipokrat yemininin de ihlali anlamını taşımaktadır. Ayrıca ölümüne kesin gözle bakılanların bile iyileşebilme ihtimali vardır (Ömeroğlu, 2009:95-97). Fransa, Arjantin, Yugoslavya gibi ülkeler ötanaziye kasten adam öldürme suçu olarak bakarken; Almanya, Polonya, Finlandiya gibi ülkeler de ötanaziyi ayrıca bir suç olarak ele almaktadır (Şen, 2015:17).

AİHM’nin ötanazi konusunda çok fazla kararı bulunmamakla birlikte 26 Nisan 2002 tarihli Dianne Pretty kararına göre; Mahkeme ötanaziyi reddetmiş görülmektedir. Bu karara göre Bayan Pretty kocasının kendi yaşamına son vermesini istemiş ve bu talebi reddedilmiştir. AİHM kararlarında devletin görevinin yaşamı korumak olduğu sürekli olarak dile getirilmektedir (Gemalmaz, 2012:151-152).

Türk Ceza Kanunu’nda ise, ötanazi düzenlenmemiştir. Ötanaziyi uygulayan kişi kasten adam öldürme suçundan yargılanmaktadır (Centel, 2002:262). Türkiye’de *Hasta Hakları Yönetmeliği*’nin 13. maddesiyle ötanazi kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu maddeye göre;

“Ötanazi yasaktır. Tıbbi gereklerden bahisle veya her ne suretle olursa olsun, hayat hakkından vazgeçilemez. Kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dahil, kimsenin hayatına son verilemez.”

Öte yandan *Dünya Tabipler Birliği* 1981 tarihli Lizbon Bildirgesi ile insanın onurlu bir ölüm hakkı olduğunu belirterek, tedaviyi reddetme ya da kabul etme

hakkının olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, 1983 Venedik Bildirgesi'nde pasif ötanazi kabul edilmiştir (Anonim, 2013).

Nazi Almanyası döneminde Adolf Hitler, “yaşamı faydasız ve bozuk bünyeli insan, toplumdan atılmalıdır.” sözünden hareketle insanların yaşamına son vermeye başlamıştır (Çağlayan, 1966:6). Öyle görünüyor ki işlenen cinayetler ötanazi adı altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Yaşam hakkının ortadan kalkması anlamına gelen ötanazi konusu bir hak olarak tanınması durumunda da Nazi Almanyası'nda olduğu gibi çeşitli sömürülere neden olacağı açıktır.

2.3. İDAM CEZASI

Yaşam hakkı kişinin hayatta olmasını ele aldığı için idam cezası da yaşam hakkı ile doğrudan ilişkilidir. Çalışma konusunu oluşturan idam cezası ve asıl konusu olan ölüm; dini, felsefi, tıbbi olarak çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Hukuk yaşamında önemli tartışma konularına sebep olan idam cezası, bazı dönemlerde ve hatta günümüzde bazı ülkelerde de uygulama alanı bulmuştur (Köroğlu, 2011:309). İdam cezası şiddet içeren bir ceza olduğu için, hangi suç için öngörülmüş olursa olsun toplumu şiddetten korumayı amaç edinmiş demokratik hukuk devletlerinde uygulanması çelişki teşkil edecektir (Feyzioğlu, 2002:13).

2.3.1. İdam Cezasının Tarihsel Süreçte Yeri

Arapça bir kelime olan cezanın hukuki anlamı, toplumsal barışı sağlamaya çalışan normdur. Ayrıca emir ve yasaklardan oluşmaktadır. Ceza verilirken suç ile ceza arasında bir oran olmalıdır. Aksi takdirde hukuka olan güven sarsılabilir. Bunun yanında hukukun caydırıcı ve korkutucu olması gerekir. Fail yalnızca işlediği suçtan dolayı cezalandırılmalıdır (Demirbaş, 2011:103).

Mısır'da, bazı suçlar ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Buna göre; kutsal eşyalara el sürmek, büyü yapmak, firavuna karşı gelmek, kutsal hayvanları öldürmek gibi suçlar ölümle cezalandırılmaktadır. Ayrıca zina yapan kadın da yakılarak öldürülmektedir. Anne ve baba katili olanlar ise, işkence gördükten sonra yakılmaktaydı (Ateşoğulları, 2000:25). Mezopotamya'da ise Babil hükümdarlarından Hammurabi'nin yasaları idam cezası ile ilgili hükümler taşımaktadır. M.Ö. 1754'te yazıldığı kabul edilen Hammurabi Yasaları'na göre verilen idam cezalarının sebepleri şu şekildedir: Bir suçlamada bulunan kişi, bu suçu kanıtlamazsa öldürülmelidir.

Hayvan çalan bir kişi hayvanın değerinin otuz katını ödeyemezse öldürülmelidir. Kaçak köleyi saklayan öldürülmelidir. Çocuk çalan bir kimse öldürülmelidir (Akbulut, 2015:2-3). Görüldüğü gibi verilen cezalar oldukça ağırdır.

Eski Yunan Dönemi'nde bir çok site devleti mevcuttu ve her site devletinin de kendine özgü bir hukuku vardı (Ateşoğulları, 2000:27). Atina'nın ilk yasa koyucusu olan Drakon'un yasaları sadece kasten cinayete değil aynı zamanda önemsiz hırsızlık olaylarında da idam cezası öngörmekteydi (Sina, 2016:421-422). Ayrıca Atina Ceza Kanunları'nda, devlete karşı işlenen suçlar, casusluk suçları, evli bir kadınla yapılan zina suçları, kasten adam öldürme gibi suçlar idam ile cezalandırılmaktaydı (Köroğlu, 2011:310). Roma Dönemi'nde On İki Levha Kanunları isminde ilk yazılı kanunlar belirlenmiştir. Bu kanunda da ölüm cezasına yer veren hükümler mevcuttu. Buna göre idam cezası verilen ilginç denebilecek suçlardan biri bir kimse koyunlarını gece başka birinin arazisinde otlatmasıydı ve bu kişi ölümle cezalandırılmaktaydı (Karakoç, 2016:508). Roma'daki cezalara baktığımızda işlenen suçla ceza arasında bariz bir orantısızlık olduğu görülmektedir.. Antik Roma cezalarında üç durum söz konusu olmaktadır. Bunlardan ilki, idam cezası şahsidir, yani kendisinden başka bir yakınına uygulanamaz. Bir diğeri ise, suçlunun niyeti önemlidir. Son olarak da, idam cezası tek kişinin keyfi hareketlerine bırakılmamalıdır (Ateşoğulları, 2000:30). Antik Roma'da cezalandırmalar halkın önünde yapılmıştır. Buradaki amaç aynı suçu işleyecek insanlar için bir caydırıcılık oluşturmalarının yanında eğlence amacı da güttüğü öne sürülmektedir. Roma Dönemi'nde; diri diri yakılma, *Ad Bestias* denilen vahşi hayvanlara atılma cezası, kamçılama ve baş kesme, *Poena Cullei* denilen çuval cezası (Deriden yapılmış bir çuval içerisine koyulan suçlu çuvala bazı bölgelerinden dikilir ve içine de bir hayvan koyularak suya atılırdı.) canlı canlı yakmak, *Liberium Martis Arbitrium* isimli ölüm cezası (Suçluya istediği ölüm cezasını seçebilme hakkının verilmesi), çarpmıha germe cezası gibi infaz yöntemleri kullanılmaktaydı (Karakoç, 2016:509-514).

İslam ölüm konusuna değinmiş ve Kur'an'da her canlının ölümü tadacağı belirtilmiştir. İslam idam cezasına karşı çıkmamaktadır. Yaşam hakkının kutsallığını savunmakla birlikte bunun masum insanların hakkı olduğunu ve idam cezasıyla da masum olmayanların yaşamına son verilebileceğini kabul etmektedir. Ayrıca başka birinin yaşamına son verme konusunu da, haksız yere başkasının yaşamına son

vermenin suç olduğunu söyleyerek ele almıştır (İnceoğlu, 1999:40). Buna göre savaş hali gibi mecburi durumlarda masum olmayanların yaşamına son vermek suç değildir. İslam Hukuku'nda öznel uygulamaların önüne geçebilmek adına idam cezası gerektiren suçlar nesnel esaslara bağlanmıştır. İslam Hukuku'nda yaşam hakkı vazgeçilmez temel bir esastır (Köroğlu, 2015:214). Kur'an'da idam cezası kabul edilmekle birlikte, yalnızca yol kesmeden dolayı verilen ölüm cezası ve kısas yazılı olarak bulunmaktadır. Ancak kitaptan sonra gelen kaynaklara göre idam cezası genişletilmiştir (Ateşoğulları, 2000:67-68). İslam Hukuku'nda cezalar; *had*, *kisas* ve *diyet*, *tazir* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. *Hadler* kamu yararını korumaya yönelik cezalardır. Bu cezaların verildiği suçlar hırsızlık, içki içmek ve zina gibi suçlardır. *Kisas* ve *diyet* cezaları ise; kasten öldürme ve kasten benzeri ile öldürme gibi suçlar için verilmekteydi. *Tazir*, yola getirme anlamında olup; *had*, *kisas* ve *diyet* cezalarının sınırı dışında kalan tüm cezalar için uygulanmaktaydı (Köroğlu, 2015:215-216). Zinadan dolayı uygulanan idam cezası Kur'an'da yazılı değildir (Ateşoğulları, 2000:71).

Tarihteki diğer hukuk sistemleriyle karşılaştırıldığında İslam Hukuku sınırlı sayıda suçlara idam cezası öngörmektedir. İslam Hukuku'nda idam cezası ile cezalandırılan suçlar, adi suçlar ve siyasi suçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Adi suçlar, adam öldürme ve zina suçudur. Siyasi suçlar ise; gasp, soygun, yol kesme anlamlarına gelen *hirabe*, Hanefilerce meşru olan devlet başkanına haksız yere başkaldırma suçu olan *bağy suçu* gibi suçlardır. Ayrıca birçok fakih, memleket aleyhine casusluk yapanlara, sihir, büyücülük ve hırsızlığı alışkanlık haline getirenlere idam cezası verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Köroğlu, 2015:217-235). Kuran'da dinden dönenlerin öldürüleceğine dair bir ayet olmamasına rağmen Ebubekir döneminde bu konu ortaya atılmıştır. Hz. Muhammed döneminde eziyetle öldürülmek yasaktı ve kafa kesme yöntemi uygulanmaktaydı. Fakat daha sonra devletin büyümesi ve genişlemesi dolayısıyla farklı yöntemlerde ortaya çıkmıştır (Ateşoğulları, 2000:69-71).

Hristiyanlık'ta ise; İncil'de bulunan iki farklı yargı yüzünden idam cezası oldukça tartışmalı bir hal almıştır. İncil'de “öldürmeyeceksin” emri bulunmaktadır. Bazı yorumculara göre; burada yalnızca insanlara değil, aynı zamanda devlete de bu emir verilmektedir. İncil'de bulunan diğer bir kural ise; “İnsan kanı akıtanın kanı

akıtılmalıdır.” Buradan hareketle; devlet Tanrı’yı temsil ediyorsa, idam cezası devlet tarafından verilecektir (Ateşoğulları, 2000:63).

Dini açıdan Tanrı tarafından verildiği için kutsal kabul edilen yaşam hakkı, günümüzde insanın doğuştan sahip olduğu üstün bir hak olarak kabul edilmektedir.

Felsefi açıdan idam cezası ele alındığında; Sokrates’in baldıran zehri içirilerek infaz edildiği ve bu esnada da “Bilmeniz gerekir ki beni öldürürken benden çok kendinizi öldürmüş olursunuz” diyerek, idam cezası konusunda fikrini de beyan ettiği ifade edilmektedir. Kant’a göre; “Kana karşı işlenen bir suç ancak kanla önlenebilir.” Ayrıca Kant, birini öldürenin idam edilmesinin ahlaki bir buyruk olduğunu söyleyerek, ölüm cezasını meşrulaştırmıştır (Turhanlı, 2017).

Hegel de idam cezasına karşı olumlu bir tavır sergilemektedir. Hegel’e göre; suç insanlar arasında eşitliği bozan bir rahatsızlıktır. Bu yüzden verilen ceza her ne kadar verilen zararı karşılamasa da, suçu işleyen kişiye aynı ceza verilmelidir (Ayhan, 2010:37).

Beccaria ise, idam cezasına farklı bir bakış açısı getirmektedir. O’na göre, idam cezasının şimdiye kadar yararlı bir tarafı olmamıştır. Hapis cezası hızlı bir ölümden daha etkilidir. Yani Beccaria idam cezasına, suçluya acıdığı için değil; idam cezasının suçluları cezalandırmak için yeterli bir ceza olarak görmediği için karşı çıkmaktadır (Katırcıgil, 2017:168-174). Beccaria, idam cezasının hiçbir hukuksal yönünün olmadığını söylemektedir. Ona göre, idam cezası topluma zarar vermeye eğilimli hiç kimseye caydırıcılık sağlamamıştır. İnsanın ruhu üzerinde en çok etki yapan şey ise; cezasının ağırlığı değil, süresidir (Selçuk, 2015:135-137).

Victor Hugo; *Bir İdam Mahkumunun Son Günü* adlı eserinde, idam cezasının kaldırılması için doğrudan ya da dolaylı atıflarda bulunmuştur. Yani idam cezasına bu eseriyle karşı çıktığını göstermiştir (Hugo, 2018:5).

Toplumsal Sözleşme adlı eserinde Jean Jacques Rousseau idam cezasını haklı bulmakta ve toplumsal sözleşmenin amacı, sözleşmeyi yapanları korumak olduğuna göre, devlet için çıkar yol bireyin ölmesiyse, birey ölmek zorundadır. Montaigne, Goethe, Montesquieu gibi düşünürler de idam cezasını savunmuşlardır (Ateşoğulları, 2000:212-213).

2.3.2. İdam Czası Lehide ve Aleyhinde Görüşler

Ceza hukuku tarihine bakıldığında idam cezasının en eski cezalardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu ceza ancak 18. yüzyıla gelindiğinde ciddi tartışmalara konu olmaya başlamıştır. Bu konuda tartışmaların en üst safhaya çıktığı zaman ise 1764 yılında Becceria'nın idam cezasının kaldırılması düşüncesini ortaya atmasıyla olmuştur (Köroğlu, 2011:319). Felsefi bir tartışma olarak öne sürülen idam cezasının meşruluğu tartışma konusu olmuştur. İlk başlarda siyasi suçlar için daha sonraları da diğer suçlar için bu cezanın uygulanamayacağı tartışmaları ortaya atılmıştır (Anonim, 2016:30-31). Uluslararası konferanslarda ortak bir görüş sağlanamayan idam cezası konusu günümüzde de tartışmalı halini korumaktadır. Bu konuda idam cezasının kaldırılması konusunda lehinde ve aleyhinde birçok tartışma yaşanmıştır (Köroğlu, 2011:319).

İdam cezası karşıtlarının öne sürdüğü gerekçelerden birisi; yaşamı bireye toplum sunmadığına göre, bireyin yaşamını sonlandırmaya da toplumun hakkı yoktur. Yani idam cezası meşru bir ceza değildir (Taner, 1953:589). Buna karşı idam cezasını savunanlar ise, birey için toplum bir mecburiyettir ve toplum, düzeni sağlayabilmek adına bir takım düzenlemeler yapar. İdam cezası hakkı yoktur denilirse diğer cezaları da uygulama hakkı yoktur gibi bir durum ortaya çıkacağından ve toplumun da düzeni koruma görevinin olduğundan yola çıkarak idam cezası verilebilir denmektedir (Demirel, bt:167-168).

İdam cezası karşıtlarına göre, bireyi suça teşvik eden, yani bireyin suça bulaşmasında büyük paya sahip olan yine toplumun kendisidir. Buna göre de toplumun bireyi öldürmek gibi bir hakkı bulunmamaktadır (Selçuk, 1999:124).

İdam cezası karşıtlarının üzerinde durduğu en önemli gerekçelerden biri ise, idam cezasının telafisinin olmamasıdır. Suçluları yargılayanlar da insandır ve hata yapabilirler. İdam cezası verilmesi durumunda bu hataların telafisinin asla dönüşü olmayacaktır (Karadayı, 1972:425). Buna örnek olarak İngiltere'de 25 yaşındaki James Hanratty 1962'de idam edilmiştir. İdam edilmeden önce ise; "yarın ölüyorum ama suçsuzum, lütfen adımları bu lekeden temizleyin" demiştir. 1966 ve 1971 yılları arasında ise, suçsuz olduğuna dair deliller bulunmuştur (Şahin, 1997). Ancak idam edildiği için verilen cezanın geri dönüşü olmamıştır.

İdam cezasının taraftarlarına göre ise; bir suçlu kamu vicdanını sarsan çok ağır bir suç işlemişse, bu suçun cezası idam olmalıdır. Böylelikle ağır bir ceza uygulamasının ardından benzeri bir suç işleyecekler için de caydırıcı bir etkisinin olacağı düşüncesi mevcuttur (Savcı, 1980:70). Karşıt görüşe göre ise, cezaların caydırıcılığını, ibret verici olmasını idam cezası ile sağlamak bizi yanıltabilir. Böyle bir yasa ön yargılarla dolu ve ilkel bir yasadır. Devletler idam cezası vermek yerine, bireyleri yaşatmak ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmalıdır. Onlara göre idam cezası gücü az olan bir devletin, güçlülük gösterisidir (Karadayı, 1972 :423-424). Buna göre, idam cezasının hiçbir faydası yoktur.

İdam cezası karşıtlarına göre, idam cezası cezaların şahsiliği ilkesi ile çelişmektedir. İdam cezası verilen kişinin acı çekmesinden ziyade, asıl cezalandırılan ve acı çekenler suçlunun yakınları olmaktadır. Collignon'a göre; bir adamı öldürmek, onu yok etmektir, cezalandırmak değil (Karadayı, 1972:424).

İdam cezası taraftarlarının gerekçelerinden bir diğeri ise meşru müdafaa durumu olmuştur. Buna göre; devletin varlığına saldırı teşkil eden kişi öldürülebilir. Bu görüşün eleştirilme nedeni ise, cinayet işleyen birini devletin varlığına ne gibi bir saldırısı olacağı sorusudur. İdam cezası demokratik değildir ve işkence sever bir cezadır. Bu ceza yaşama hakkı gibi bir hakkın özüne dokunduğu için insan onuru ile bağdaşmamaktadır (Karadayı, 1972:424). İnsan onurundan da ziyade bir yaşamın yok olması demek bunun asla telafisinin olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu da idam cezasının ne derece korkunç bir ceza olduğunu göstermektedir.

2.3.3. İdam Cezasında Uygulanan İnfaz Yöntemleri

Tarih boyunca idam cezasının uygulanması amacıyla çeşitli infaz yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerden bir tanesi *yakma* yöntemidir. Romalılar bu yöntemi, Hristiyanları infaz etmek için kullanmışlardır. Ortaçağ da ise yakarak infaz etme, cadılara, kundakçılara ve sapkınlara uygulanan bir ceza olmuştur (Lyons, 2018:197-199). *Çarmıha germe* yöntemi, ilk olarak Fenikeliler tarafından kullanılmış olsa da daha sonra; Yunan, Asur, Roma, Mısır ve Japonya tarafından da kullanılmıştır. Bu yöntemde, suçlu ilk olarak kırbaçlanmakta ve bir haça ayak ve avuçlarından çivilenmekteydi. Ardından çarmıhta acılı bir ölüme terkedilmekteydi (Lyons, 2018:203). *Giyotin* ise, bir baş kesme makinesidir (Köroğlu, 2011:316). *Asma yöntemi*,

Anglo-Sakson İngiltere’de kullanılan bir infaz yöntemidir. Bu yöntemde, ilmik suçlunun boynuna geçirilip, merdiven altından çekilerek suçlu asılı kalırdı. Düşüş mesafesi kısa olduğu için ölüm nedeni boğulma olurdu (Lyons, 2018:208). Atina’da özgür erkeklerin *zehir* ya da *baldıran* içerek cezalarının uygulandığı görülmektedir. Burada özgür olanlar ve köleler arasında bir ayrıma gidilmiş ve köle olan erkekler ise, *ölene kadar dövülerek* cezaları uygulanmıştır (Lyons, 2018:212). Sokrates bu dönemde, Tanrılara karşı geldiği ve gençleri kışkırttığı gerekçesiyle idama mahkum edilmiştir ve onu kaçırmak isteyen arkadaşlarına rağmen baldıran zehrini içerek hayatına son vermiştir (Platon, 2006:17-25).

Modern infaz yöntemleri arasında yer alan *elektrikli sandalye* yöntemi özellikle ABD’de kullanılmıştır. Acı veren asma yönetime karşılık bu yöntem öne sürülmüştür (Köroğlu, 2011:316). Ancak suçlunun verilen ilk şokta ölümünün gerçekleştiği söylene de bu her zaman mümkün olmamış acılı bir yöntem olduğu görülmüştür. Günümüzde ise, ABD’de 10 eyalette kullanılmaya devam etmektedir. Nebraska’da ise, 2003 yılından beri tek infaz yöntemi olarak kullanılmaktadır (Lyons, 2018:316). *Zehirli iğne*, Amerika’da en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi olmuştur (Köroğlu, 2011:316). Amerika’da günümüzde de 37 eyalette uygulanmaktadır (Lyons, 2018:316). Ancak bu yöntemin de çeşitli sorunlara yol açtığı ve ölümün gerçekleşmesinin uzun zaman aldığı görülmüştür. Bunun içinde alternatif yöntemler aranmaya başlamıştır (Gorvett, 2018).

Silahla infaz edilme yöntemi dünyada en çok tercih edilen yöntemlerden biridir. 70 ülkede yasal infaz yöntemlerinden biri olan bu yöntem, 42 ülkede ise tek infaz yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çin bu yöntemi en çok kullanan ülkelerden birisidir. Mısır’da ise bu yöntem daha çok ordu mensubu kişiler için kullanılmaktadır (Lyons, 2018:217).

Ayrıca tarih boyunca kullanılan diğer yöntemler ise; *diri diri gömme*, *suda ya da farklı yöntemlerle boğma*, *haşaratlarla öldürme*, *derisini yüzme*, *hayvanların önüne atma*, *taşlama*, *aç bırakma*, *uçurumdan atma* gibi yöntemler kullanılmıştır (Köroğlu, 2011:317).

3. CEZA HUKUKU AÇISINDAN İDAM CEZASI

Ceza hukuku tarihine bakıldığında geçmişte tüm dünyada uygulama yeri bulan idam cezası, geçmişte bütün ağır suçların cezası olarak görülmüştür. Voltaire ceza yasaları hakkında insan kanıyla yazılmış yasalar olarak bahsetmektedir (Demirel, 161-162). İnsan hakları düşüncesinin gelişimi ile paralel olarak ceza yasalarıyla kaldırılma girişimleri de söz konusu olmaya başlamıştır. İdam cezası karşıtlığı 18. yüzyılda Voltaire, Montesquieu, Beccaria gibi yazarların ortaya attığı düşüncelerle tartışılmaya başlamıştır (Lyons, 2018:219).

Günümüzde cezaların uygulama alanına bakıldığında genellikle yaşama yönelik idam cezası gibi yöntemler, özgürlüğü kısıtlayan hapis cezası gibi yöntemler ve maddi anlamda cezalar verilmektedir. Çalışmanın konusu olan idam cezası yaşam hakkına yönelik olan en ağır cezalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maddi anlamda ceza incelendiğinde iki durum ile karşılaşmaktayız. İlk olarak suçları önlemeye yönelik cezalar, ikinci olarak da suçları bastırmayı amaçlayan cezalar söz konusudur. Buna göre, kişinin haklarına yönelik olan bastırıcı ceza karşımıza çıkmaktadır. Hümanist doktrine göre, suçlunun ıslah edilip tekrar topluma kazandırılması da amaçlanmaktadır. Bir diğer amaç ise suç işlemeye meyilli ya da suç işleme potansiyeli yüksek olan kişileri bundan vazgeçirecek kanunlar koyarak caydırıcı bir sistem uygulamaktır. Ayrıca suçlunun cezasını çekerek adaleti sağlamak ve böylece suçlarda da azalma olmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Dilberoğlu, 2016:1518-1521). Böyle bir ceza sistemi başarılı olabildiği takdirde olması gereken bir ceza sistemidir denilebilir.

Islah edici özellik göz önüne alındığında idam cezasında ıslah edici bir özelliğin bulunmadığı, suçluyu ortadan kaldıran bir yöntemin uygulandığı ve ayrıca suç işlemeye meyilli kişilere yönelik olarak da caydırıcı bir etkiye dönük bir sistemin kullanıldığı söylenebilir.

Çağdaş ceza hukuku insana değer vermekte ve insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktadır. Çağdaş ceza hukuku; hukuk devleti bağlamında kusursuz suç ve ceza olmaz ilkesi doğrultusunda insan onurunun korunmasını amaçlayan bir hukuftur. Çağımız ceza hukuku anlayışına insancıl bir ceza hukuku anlayışı denilebilmektedir. Demokratik bir ceza hukuku ancak insancıl bir ceza hukuku ile

mümkün olabilir. Yani ceza hukuku insan hakları temelli olmalıdır. Çünkü insan haklarının merceği insandır (Savcı, 1980:83).

Çağdaş ceza hukukuna göre idam cezası bir ceza değildir. Çünkü bu ceza çağdaş ceza hukuku tanımına uymamaktadır (Çelenk, 2000:17). İdam cezası gibi yaşam hakkını yok eden ve insanlık onurunu zedeleyen bir cezanın çağdaş ceza hukuku tanımına uyması mümkün değildir. Ayrıca hümanizm bağlamında ele alındığında böyle bir cezanın insancıl hukukla da bir bağının olmadığı anlaşılmaktadır.

3.1. ULUSLARARASI BELGELERDE İDAM CEZASI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde önemli gelişmeler gözlenmiştir. İdam cezası konusunda ise doğrudan ya da dolaylı olarak bu konuyu ele alan birçok çalışma yapılmıştır (Ateşoğulları, 2000:231). Tarihsel süreç içinde insan hakları düşüncesinin gelişimi ve buna paralel olarak yaşam hakkına yapılan vurgu ile birlikte gerek ulusal gerek uluslararası alanda idam cezası konusunda somut gelişmeler izlenmiştir (Şen, 2015:9). Buradan hareketle ilk olarak 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* kabul edilmiştir. Beyannamenin 3. Maddesinde herkes yaşam hakkına ve kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına sahiptir, denilmektedir (Gemalmaz, 2002:4).

23 Mart 1976 yılında yürürlüğe giren Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ise, 6 maddenin 1. bendinde yaşam hakkını koruma altına almıştır ve hiç kimsenin yaşam hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamayacağını belirtmiştir (Anonim, 1976). 6 madde ile yaşam hakkını düzenleyen sözleşme, idam cezası konusunda ise bir istisnaya yer vermiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, idam cezası istisnası bu cezayı uygulamakta olan ülkeler için kullanılmıştır. Bu cezanın verilebilir olması için ise belli şartlar öne sürülmüştür. Buna göre, idam cezası çok ağır suçlar için verilebilir ve adil yargılanma yapılmalıdır. Ayrıca af ya da cezanın hafifletilmesi için talepte bulunulabilmelidir. Suç işlendiği tarihte 18 yaşından küçük olanlara bu ceza verilmemelidir. Son olarak da hamile kadınların cezasının infaz edilmemesi gibi unsurlar bulunmaktadır (Gemalmaz, 2002:VIII). MSHS'nin Ölüm Cezasının Kaldırılmasını amaçlayan İkinci Seçmeli Protokolü ise 15 Aralık 1989 yılında kabul edilip, 11 Temmuz 1991 yılında da yürürlüğe girmiştir. Buna göre, sözleşmeye taraf devletler kendi yargı yetkisinin içinde idam cezasının kaldırılması

için her türlü önlemi almalıdır. Bu protokole göre de barış zamanı ve savaş zamanı diye bir ayrıma gidilmiş olup, taraf devletler, savaş zamanında çok ciddi nitelikli askeri suçlar için idam cezasının savaş zamanında uygulanmasına yönelik bir çekince koyabilecektir (Anonim, 1991).

BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 yılında kabul edilen ve 2 Eylül 1990 yılında yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, 18 yaşından küçük olanlar çocuktur ve bu yüzden 18 yaşından küçük kişilere idam cezası verilemez (Gemalmaz, 2002:XI).

Avrupa Konseyi belgelerinden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yaşam hakkını tanımakla birlikte idam cezasına da bir takım istisnalar tanımıştır. Yasanın idam cezası verdiği ve mahkemece hükmedilen ceza yaşam hakkının istisnası olarak kabul edilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair 6 Nolu Protokolünde ise, madde 1 ile idam cezası kaldırılmıştır. *“Bu ceza kimseye verilemez ve kimse idam edilemez”* hükmü getirilmiştir. Ancak 2. madde ile buna bir istisna durumu getirilmiştir. Bir devlet yasalarında savaş veya yakın savaş tehdidi zamanlarında işlenmiş bir suç için idam cezası öngörebilir (Anonim, 1983). 13. Protokol ile de idam cezası tamamen kaldırılmıştır. Avrupa Konseyi üyesi olup, bütün suçlar için idam cezasını kaldıran ülkeler; 1949'da Almanya, 1968'de Avusturya, 1996'da Belçika, 1998'de İngiltere, 1978'de Danimarka, 1972'de Finlandiya, 1981'de Fransa, 1982'de Hollanda, 1990'da İrlanda, 1994'de İtalya, 1979'da Lüksemburg, 1976'da Portekiz, 1972'de İsveç gibi aynı zamanda AB üyesi ülkelerdir (Gemalmaz, 2002:XVII).

22 Kasım 1969 yılında imzaya açılan Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi 18 Temmuz 1978 yılında yürürlüğe girmiştir (Uslan ve Güner, 2014). 1990 yılında kabul edilen, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin Protokolü ile, *“taraf devletler kendi yargı yetki alanında bulunan hiç kimseye karşı idam cezası uygulayamayacaktır”* hükmü getirilmiştir. Yaşam hakkının istisnası olarak ise çok ciddi nitelikli askeri suç kategorisi ortaya çıkmıştır (Gemalmaz, 2002:XXII-XXIII). Ayrıca Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin ikinci maddesinde yer alan ve idam cezasının istisnaları belirten yaşam hakkı maddesine göre, idam cezasının uygulanabilmesi ancak bu cezayı kaldırmamış olan devletler için geçerlidir.

İdam cezasını kaldıran devletler tekrar bu cezayı yürürlüğe koyamazlar. İdam cezası siyasi suçlar ve bununla bağlantılı adi suçlar için verilemez. Suç işlendiği sırada 18 yaşından küçük olanlar ve 70 yaşından büyük olanlar için bu ceza uygulanamaz. Bu ceza gebe olan kadınlar üzerinde uygulanmayacaktır. Ve ayrıca bu ceza verilen kişilerin bağışlanma, cezanın hafifletilmesi ve affedilme gibi başvuruda bulunma hakkı olacaktır (Ateşoğulları, 2000:238-239).

Görüldüğü gibi bazı belgelerde (MSHS, AİHS, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi) yaşam hakkı düzenlenmiş olmasına karşı idam cezası konusunda çekinceler koyulmuştur.

İdam cezası konusunda uluslararası ve bölgesel düzeyde yapılan sözleşmeler dışında bir takım çalışmalar ve kararlar da alınmıştır. Bu doğrultuda BM'nin 8 Aralık 1977'de aldığı 32-61 sayılı karar ile idam cezası verilen suçların aşamalı bir şekilde azaltılması kararı vurgulanmıştır (Gemalmaz, 2002:14). 25 Mayıs 1984 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 1984-50 sayılı Ölüm Cezasına Çarptırılanların Haklarını Garanti altına alacak Güvenceler Kararı alınmıştır. Buna göre verilen ceza, idam cezasını kaldırmayan ülkeler için çok ağır suçlar için verilebilir denilmiştir. Yani kasıtlı olarak işlenen bir suçun sonucu ölüm ya da çok vahim bir sonuç doğurmalı ki idam cezası verilebilsin. Ayrıca suç işlendiği anda 18 yaşın altında olanlar, hamile kadınlar, yeni doğum yapmış olan kadınlar, akıl hastası olanlar hakkında bu ceza uygulanamaz denilmiştir. Bu cezanın verilebilmesi için kesin kanıtlar mevcut olmalıdır. Bununla birlikte bütün mahkumların temyiz hakkı bulunmalı ve suçun hafifletilmesi için başvuruda bulunma hakkı mevcut olmalıdır. Ceza uygulanırken en az acı verecek yöntem uygulanmalıdır (Ateşoğulları, 2000:241-242). 15 Aralık 1980 yılında BM Genel Kurul Kararı keyfi ya da acele infazlar ile ilgili bir karar almıştır. 1989 yılında ise BM Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından yasadışı, keyfi ve seri infazların etkili biçimde önlenmesi ve soruşturulması ilkeleri ortaya atılmıştır.

Avrupa Konseyi de idam cezası konusunda birçok çalışma yürütmektedir. Bu konuda ilk olarak, 1980 yılında Ölüm Cezasının Kaldırılması Hakkında 727 sayılı kararda idam cezasının insanlık dışı olduğu ve Avrupa Konseyi üye devletlerin bu cezayı kaldırması gerektiği çağrısı yapılmıştır. Bunu takip eden süreçte de 28 Nisan 1983 yılında İnsan Hakları ve Temel Hakları Koruma Sözleşmesi'nin, Ölüm Cezasının

Kaldırılmasına İlişkin Altıncı Protokolü imzalanmıştır. 1996 yılında ise AK'nin Avrupa'da Ölüm Cezasının Kaldırılması Hakkında 1097 sayılı kararı vardır. 22 Haziran 2001 de ise, Ölüm Cezasına Karşı Birinci Dünya Kongresi Strasburg'da toplanmıştır. Bu çağrının imzacısı ülkeler ise, Fransa, Belçika,, Kamboçya, Şili, Yunanistan, İspanya, İtalya, Malta, Hollanda, Avusturya, Portekiz, Ukrayna gibi ülkeler olmuştur (Gemalmaz, 2002:85-150).

Brüksel'de bulunan Avrupa Parlamentosu İdam Cezasına Karşı 7. Dünya Kongresi Şubat 2019'da toplanmıştır. Toplantıda, 1981 yılında idam cezasını kaldıran Fransa'nın eski adalet bakanı Robert Badinter, “Bizler yok etmeye yönelik adaleti kabul etmiyoruz, ölüm ve korku adaletine yer vermiyoruz” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Fransa'nın da idam cezasını kaldıran 35. ülke olduğunu da hatırlatmıştır (Alan, 2019).

İleride değinilecek olan Avrupa Birliği'nin idam cezası konusunda çalışmaları ise; 3 Haziran 1998 yılında AB Konseyi'nin, Ölüm Cezası Konusunda Üçüncü Ülkelere Yönelik AB Siyaseti Rehber Kuralları, başlıklı belgede idam cezası infazlarının durdurulması yönünde çağrı yapılmış ve öte yandan bu cezanın mevzuattan çıkarılması şart haline getirilmiştir. 18 Aralık 2000 tarihli AB Temel Haklar Şartı ile birlikte, kimsenin idam cezasına çarptırılmayacağı ve bu cezanın uygulanamayacağı hükme bağlanmıştır (Akçay ve Göçmen, 2016:804-810).

3.2. İDAM CEZASININ CEZA KANUNLARINDAN KALDIRILMASI SÜRECİ

İdam cezası Avrupa'da ilk kez 18. yüzyılda 1744 yılında Rus Çariçesi Elizabeth tarafından kaldırılmış ancak 1864 yılında yeniden getirilmiştir. Bununla birlikte 1786'da Toskana'da kısa bir süreliğine idam cezası kaldırılmıştır (Demirel, 163). 1787'de Viyana'da II. Joseph, Avusturya Ceza Yasası ile idam cezasını kaldırmıştır. Daha sonra ise vatana ihanet suçlarından dolayı idam cezası tekrar getirilmiştir (Ateşoğulları, 2000:43). Bu sırada Fransız İhtilali çıkmış ve birçok devlet bunun etkisiyle idam cezasının kaldırılması durumunu geciktirmiştir. Bu durum olmasaydı özellikle Beccaria'nın etkisiyle Avrupa'da birçok devlet idam cezasına karşı zıt bir tavır sergileyebilirdi.

18. yüzyıl itibariyle idam cezası veren yerlerin sayısı oldukça azalma göstermiştir. Bazı yerlerde idam cezası tamamen kaldırılmış, bazı yerlerde ise

kaldırılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. İdam cezası uygulayan yerlerde uygulama sayısı azalma göstermiştir. Ayrıca ceza yasalarında idam cezası bulunduğu halde uygulamayı bırakan yerler olmuştur. 1862’de Yunanistan, 1863’de Romanya, 1864’de Venezuela, 1867’de Portekiz, 1870’de Hollanda, 1874’de İsviçre, 1889’da İtalya, 1890’da Brezilya, 1902’de Norveç, 1921’de İsveç, 1930’da Danimarka, 1932’de İspanya, 1941’de Yeni Zelanda idam cezasını kaldırmıştır (Demirel, 163-164).

1871 Fransız Ceza Kanunu ile birlikte idam cezasının uygulandığı suçların sayıları giderek bir azalma eğilimi göstermiştir. 1848 Fransız Anayasası ile birlikte idam cezası siyasi suçlar için kaldırılmıştır (Demirel, 166).

ABD’de ise, 1.Dünya Savaşı sonuna kadar eyaletler idam cezasını kaldırıp yürürlüğe tekrar koymuş ve kararsız bir tavır takınmışlardır (Ateşoğulları, 2000:52-53).

1932’de idam cezasını kaldıran İspanya, 1934 yılında yeni otoriter rejimin kuruluşu nedeniyle idam cezasını geri getirmiştir. Almanya ise nasyonal-sosyalist yasaların etkisiyle genel hukuk suçları olduğu kadar, siyasi suçlar içinde, idam cezasını geniş biçimde kullanmıştır. 1925’de Mussolini döneminde İtalya, siyasal suç işleyenlere karşı idam cezasını tekrar getirmiştir. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ise, İtalya’da idam cezası tamamen kaldırılmıştır. SSCB’de ise 1917 yılında kaldırılan idam cezası 1927 tarihli ceza yasası ile yerini tekrar almıştır (Ateşoğulları, 2000:49-50).

Dünya üzerinde şu an için idam cezası uygulayan ülke sayısı 53’dür. 35 ülkede ise savaş veya olağanüstü durumlar için idam cezası uygulanabilir hükmü bulunmaktadır. Avrupa’da tek idam cezası uygulayan ülke Belarus’tur. Uluslararası Af Örgütü’nün 2017 verilerine göre, dünyada 106 ülkenin yasasında idam cezası bulunmamaktadır. 7 ülke ise yalnızca askeri suçlar için uygulamaktadır. Yasalarında idam cezası bulunduğu halde uygulamayan 29 ülke bulunmaktadır. Bu sayılarla birlikte idam cezası uygulamayan ülke sayısı 142’ye çıkmaktadır (Erem, 2018). ABD’de ise 50 eyaletten 31’inde idam cezası hala uygulanmaktadır (Anonim, 2016). Dünyada idam cezası uygulayan 53 ülke; ABD, Afganistan, Hindistan, Nijerya, İran, Japonya, Tayvan, Kuveyt, Zimbabve, Libya, Tayland, Guyana, Uganda, Bangladeş, Irak, Endonezya, Botsvana, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahama, Küba, Belarus,

Yemen, Suudi Arabistan, Vietnam, Suriye, Mısır, Güney Sudan, Etiyopya, Sudan, Komorlar, Somali, Barbados, Malezya, Çad, Pakistan, Çin, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Umman, Singapur, St Kitts ve Nevis, St Lucia, Bahreyn, Kuzey Kore, Ekvatoryal Gine, Filistin, Lesoto, Belize, Jamaika, Ürdün, Dominik Cumhuriyeti'dir (Alan, 2019). İdam cezası genel olarak Asya, Afrika, ve Orta Amerika'da uygulanmaktadır.

Ülkelerin idam cezasını kaldırma tarihleri ise, şu şekilde gerçekleşmiştir; Tüm suçlar için öngörülen idam cezasını, 1976'da Portekiz, 1978'de Danimarka, 1981'de Fransa, 1982'de Hollanda, 1985'de Avustralya, 1987'de Demokratik Alman Cumhuriyeti, 1989'da Kamboçya, Yeni Zelanda, Romanya, Slovenya, 1990'da Hırvatistan, Çek ve Slovak Cumhuriyeti, İrlanda, 1992'de İsviçre, 1994'de İtalya, 1995'de İspanya, 1996'da Belçika, 1997'de Gürcistan, Polonya ve Güney Afrika, 1998'de Azerbaycan, Bulgaristan, Kanada, Estonya, Litvanya, 1999'da Ukrayna ve Türkmenistan, 2000'de Fildişi Sahili ve Malta, 2002'de Yugoslavya kaldırmıştır. Adi suçlar için öngörülen idam cezasını ise; 1979'da Brezilya, Peru ve Fiji, 1983'de Kıbrıs ve El Salvador, 1984'de Arjantin, 1993'de Yunanistan, 2000'de Arnavutluk, 2002'de ise Türkiye yürürlükten kaldırmıştır (Lyons, 2018:226-227). Yakın dönemde ise, Afrika kıtasının batı bölümünde yer alan Burkina Faso 2018 yılında, Gine 2017 yılında Benin 2016 yılında, Madagaskar 2015 yılında idam cezasını kaldırmıştır (Alan, 2019).

Rusya'da hukuki olarak var olan idam cezası uygulamada kullanılmamaktadır. Bahsi geçen idam cezaları yalnızca yasal olan idam cezalarıdır. Yasal olmayıp uygulanan idam cezaları önemli bir sorun teşkil etmektedir (Balcıgil, 1982:9). Yasal olmayıp uygulanan idam cezalarından kastedilen, Çin gibi bazı ülkelerin yasalara dayanmadan idam cezası gerçekleştirmesi ve bunların sayısı hakkında tam ve net bir bilgi vermemesi anlatılmak istenmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün verilerine göre, 2001 yılında 31 ülkede 3048 suçlu idam edilmiş, 68 ülke genelinde ise, 5265 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır (Lyons, 2018:220). 2005 yılı boyunca 128 ülkede 2148 kişinin idam cezası yerine getirilmiş, 5186 kişiye de idam cezası verilmiştir. Rakamların en az değeri ifade ettiği asıl rakamların açıklanmadığını da belirtmek gerekir (Gören, 2006:75). Çin ise dünya üzerinde en çok idam cezası uygulayan ülke olarak bilinmektedir (Lyons, 2018:220). İdam cezası özellikle Çin, ABD ve İslam Devletlerinde halen uygulanan bir ceza olarak göze çarpmaktadır (Gören, 2006:76).

ABD’de idam cezası bazı eyaletlerde hala uygulanmakla birlikte, ilk olarak Beccaria’nın *Suçlar ve Cezalar* kitabının yayımlanmasından sonra, Thomas Jefferson’ın Virginia’da cinayet ve vatan hainliği suçları için idam cezasının kaldırılmasına yönelik bir tasarı sunmuş fakat kabul edilmemiştir. Pensilvanya ise 1794 yılında birinci derece cinayetler haricinde idam cezasını yasaklayan ilk ülke olmuştur. 1972 yılında ABD’de idam cezasının anayasaya aykırı olduğu ilan edilmiştir ancak daha sonra bu da askıya alınmıştır. 1976’da Yüksek Mahkeme idam cezasını tekrar yürürlüğe koymuştur (Lyons, 2018:223).

Uluslararası Af Örgütü’nün 2015 raporlarına göre idam cezasının en çok uygulandığı ülke Çin olarak tespit edilmekle birlikte, tüm dünyanın geri kalanından daha fazla infaz uygulayan Çin, devlet sırrı gerekçesiyle infaz sayısı açıklamamakta ve asıl sayı bilinmemektedir. Çin’den sonra bu listeyi takip eden ülkeler ise; İran, Suudi Arabistan, Irak ve ABD olmuştur. 2013 yılına oranla 2014 yılında infazlarda artış olduğu görülmüştür (Uluslararası Af Örgütü, 2015).

Uluslararası Af Örgütü’nün verilerine göre, 2017 yılında idam cezalarının uygulandığı 4 ülkede yoğunlaştı. Bunlar İran, Suudi Arabistan, Irak ve Pakistan. Çin’in asıl verilerine ulaşamadığı için bu verilere dahil edilmemiştir. 2017 yılında 23 ülkede idam cezası uygulanmıştır (Uluslararası Af Örgütü, 2018).

2017 yılında Gine ve Moğolistan idam cezasını tamamen kaldırmıştır. 2017 yılının sonlarında ise idam cezasını kaldıran ülkelerin sayısı 106’ya ulaşmıştır. Uygulamaya son veren ülkeler dahil edildiğinde bu sayı 142’ye ulaşmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2018).

Avusturya Federal Anayasası 29.02.1968 yılında yapılan bir değişiklik ile idam cezasını tamamen kaldırmıştır. Anayasadaki bu değişiklik ile idam cezasının verilmesine veya uygulanmasına her türlü katkı da yasaklanmıştır (Turhan, 1999:253).

1949 yılında ise Alman Anayasası, idam cezasını savaş ve barış ayrımı yapmaksızın Anayasa’nın 102. maddesi ile kaldırmıştır. Ceza Kanunu’nda idam cezası bulunan Belçika’da 10.12.1998 yılında idam cezasını kaldırarak AİHS 6 No.lu ek protokolünü de onaylamıştır (Turhan, 1999:249-253).

Dünya çapında birçok ülke idam uygulamasından yavaş yavaş vazgeçmektedir. Avrupa’da idam cezası uygulayan tek ülke olarak Belarus, 1990 yılından bu yana 200

kişinin idamını gerçekleştirmiş durumdadır. AB ise, bu uygulamanın tamamen kaldırılmasını istemektedir (Alan, 2009). İdam cezası her ne kadar dünyada uygulamadan kaldırılıyor gibi görünse de birçok ülke bu cezayı uygulamaya günümüzde de devam etmekte ve bu da önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra devrilen Saddam Hüseyin'in 2006'da idam edilmesi buna bir örnektir. Son olarak da günümüze en yakın uygulanan ve tartışmaları da beraberinde getiren idam cezalarından biri de Mısır'da Darbeci Sisi yönetiminin 9 kişiyi idam etmesi olmuştur. Uluslararası Af Örgütü'nün çağrılarına rağmen idam cezası gerçekleştirilen 9 kişinin idam edilme gerekçesi ise, 2015 yılında öldürülen başsavcı cinayeti ile yargılanmalarıdır. Ancak idam edilen kişiler verdikleri ifadeleri işkence altında verdiklerini söylemelerine rağmen idam edilmişlerdir (Anonim, 2019).

Özetlemek gerekirse, yaşam hakkı boyutuyla incelenen idam cezasını anlayabilmek için öncelikle insan hakları düşüncesinin gelişimin nasıl olduğunu bilmek gerekmektedir. Günümüz insan hakları düşüncesinin, doğal hukuk düşüncesi ile birlikte başladığı bir gerçektir. Yaşam hakkını ortadan kaldıran idam cezasının yanında incelenmesi gereken ve yaşam hakkını ortadan kaldıran durumlar ise, kürtaj ve ötanazi sorunudur. Tüm bunlar incelendikten sonra idam cezasının geçmişe dayandığı tarihsel süreçte yeri incelendiğinde anlaşılmaktadır. Bu süreç içerisinde idam cezası lehinde ve aleyhinde birçok görüş ortaya atılmıştır. Ayrıca tarihsel süreç içinde çeşitli infaz yöntemleri de kullanılmıştır. Çağdaş ceza hukukunun gelişimi ile birlikte yaşam hakkı uluslararası belgelerle koruma altına alınmış ve idam cezası konusunda da bu belgelerde hükümler yerini almıştır. İdam cezası uygulayan birçok ülke bu cezayı hukuk sitemlerinden kaldırmıştır. Ancak ABD, Çin, Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler bu cezayı uygulamaya devam etmektedir.

Türkiye'de idam cezası geçmişi olan bir ülke olarak, idam cezası tartışmalarının şiddetli yaşandığı bir ülkedir. Bu anlamda temel hak ve hürriyetleri anayasalarla güvenceye alan Türkiye'de yaşam hakkı konusu birçok kez ihlal edilmiştir. Birçok kez darbelerle karşı karşıya kalan Türkiye, özellikle bu darbelerin sonucunda idam cezası ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARININ GEÇMİŞİ

Türkiye tarihinde idam cezası geçmişte uygulanan bir ceza yöntemi olsa da günümüzde kaldırılmıştır. Türkiye’de 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezası tam anlamıyla 2004 yılında da kaldırılmıştır. Ancak idam cezası tartışmaları, Türkiye’de yaşanan toplumsal olaylar doğrultusunda tekrar gündeme gelebilmekte ve halk tarafından da idam istemleri olabilmektedir. Türkiye’de idam cezası tartışmaları incelenmeden önce idam cezasının geçmişi ile paralel olarak Türkiye’de insan haklarının gelişimi ile birlikte anayasalarda temel hak ve hürriyetlerin nasıl yer aldığına, özellikle darbelerden sonra gerçekleşen idam cezalarına ve bu cezalar doğrultusunda çıkan idam cezası tartışmalarına değinilecektir.

1. TÜRKİYE’DE ANAYASALARDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

İç ve dış siyasette insan hakları doğrultusunda hareket etmeyen devletlerin meşrulukları sorgulanmaktadır. Bu yüzden devletler, insan hakları doğrultusunda hareket etmeseler bile insan hakları taraftarı bir tutum sergilemek durumunda kalmaktadır (Erdoğan, 1998:136). Buna göre de Türkiye’de tarihsel süreç içinde insan hakları doğrultusunda çeşitli gelişmelerde görülmüştür.

Türkiye’de insan haklarının gelişimi anayasacılığın gelişimi ile paralel bir boyut sergilemiştir. Türkiye tarihine bakıldığında insan hakları bağlamında ilk olarak Osmanlı anayasal gelişmelerine göz atılması gerekmektedir. Bu bağlamda 1808’de ayanlar ve Alemdar Mustafa Paşa arasında imzalanan Sened-i İttifak önem arz etmektedir. Bir misak niteliği taşıyan Sened-i İttifak devlet iktidarının sınırlandırılması niteliğine sahiptir. Türk tarihinde ilk defa devlet iktidarının sınırlandırılması için Sened-i İttifak ile bir adım atılmıştır (Gözler, 2014:9-12). Bülent Tanör, Sened-i İttifak

ile ilgili iki farklı değerlendirme ele almıştır. Buna göre ilk görüş Sened-i İttifak olumlu bir ilerlemedir ve hukuk devletine atılmış ilk adımdır. İkinci görüşe göre ise, Sened-i İttifak'ın demokratikleşme yolunda atılan bir adım olduğu düşüncesinin yanlış olduğudur.. 1839 Tanzimat Fermanı ile, bir çok temel hak ve hürriyet tanınmıştır ve Tanzimat Fermanı temel haklar beyannamesi olarak nitelendirilmektedir. Fermanda geçen hak ve hürriyetler şu şekildedir: Can güvenliği, mülkiyet hakkı, eşitlik ilkesi, müsadere yasağı, kanunun üstünlüğü ilkesi, askere almada eşitlik getirilmesi, ceza yargılamasında güvence, ırz ve namusun güvence altına alınması, mali güce göre vergi ilkesi, devlet harcamalarının kanuniliği ilkesidir (Gözler, 2014:12-13). Münici Kapani'ye (2013:96) göre ise, bu bir haklar beyannamesi değildir. Çünkü sadece en ilkel haklar güvence altına alınmıştır ve bunda 18. yüzyıl temel haklar doktrinini aramak doğru değildir. Tanzimat Fermanı temel haklar beyannamesi olarak görülebilir. Yaşam hakkı gibi en temel hak bu ferman ile tanınmıştır (Mumcu, 2007).

Islahat Fermanı 1856 yılında Abdülmecit döneminde ilan edilmiştir. Islahat Fermanının amacı, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik sağlamaktır. Bu bağlamda askere alma ve vergide eşitlik getirilmiştir. Bu Ferman ile birlikte Avrupa'da tanınan hak ve özgürlüklerin önemli bir bölümünün tanınmış olduğu görülmektedir (Gözler, 2014:13-14). Dinden dönenlere(mürtedlere) idam cezası verilmesi kaldırılmıştır.

1876 Kanuni Esasi ise, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanına göre daha geniş kapsamlı bir belge olup, anayasallık sürecine büyük katkı sağlamıştır. Bir Ferman niteliği olan Kanuni Esasi'de kişi hakları tanınarak, iktidara hukuki sınırlamalar getirilmiştir (Fendoğlu, 2007:26).

Kanuni Esasi'ye göre, anayasayı değiştirme iktidarı Meclis-i Umumi ve padişah arasında paylaştırılmıştır. "Teba-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuki Umumiyesi" başlığı ile Osmanlı halkının temel hak ve hürriyetleri güvence altına alınmıştır. İki meclisli bir sistem oluşturan bu anayasada Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan isminde iki meclis mevcuttur. Meclis-i Mebusan üyesi olarak ise yalnızca erkeklere hak tanınmıştır (Yeşilkaya, 2019). Saltanat ekber evlat sistemine göre düzenlenmiştir. Buna göre ölen padişahın yerine Osmanlı ailesinin en yaşlı erkek üyesi geçer. Heyet-i Vükela isminde de bir bakanlar kurulu mevcuttur. Bakanlar kurulu ise

padişaha karşı sorumludur. Kanun-i Esasi'ye göre, yargı yetkisi padişah tarafından değil, bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilmiştir. Ayrıca Kanun-i Esasi; kişi güvenliği gibi önemli bir hakkın yanında, mahkemelerin bağımsızlığı, hak arama özgürlüğü, kanuni hakim güvencesi gibi ilkelere de yer vermiştir. Ne var ki 14 Şubat 1878'de Abdülhamit tarafından tatil edilen meclis 1908 yılına kadar bir daha toplanmamıştır (Yeşilkaya, 2019).

İttihat ve Terakki'nin mücadelesi sonunda Abdülhamit 1908 yılında Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymuştur. Nazırların değiştirilmesi karşılığında İttihat ve Terakki Abdülhamit'in tahtta kalmasına rıza göstermiştir. Tekrar yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'de bir takım değişiklikler (1909) yapılmıştır. Temel hak ve hürriyetlere ilişkin yapılan değişiklikler ise şu şekildedir: Haberleşme gizliliği getirilmiş ve toplanma dernek kurma hakkı tanınmıştır. Ayrıca padişaha tanınan sürgün yapma hakkı da kaldırılmıştır. Kanun dışı tutuklama yapılmaması kararı alınmış ve sansür yasağı da kaldırılmıştır. Kanun-i Esasi'nin ilk haline göre göre, yürütme organının asli unsuru padişah iken, yapılan değişiklikle birlikte asli unsur Heyet-i Vükela haline gelmiştir. 1909 değişikliği ile demokratik bir düzen kurulmuş gibi görülse de yapılan seçimlerin serbestliği şüphe uyandırmış ve hatta İttihat ve Terakki diktatörlüğüne dönüşmüştür.

Dünya'da ilk anayasa olarak kabul edilen 1787 tarihli Amerikan Anayasası, daha sonra 1791 tarihli Fransız Anayasası, sonralarda ise; 1812 tarihli İspanyol, 1814 tarihli Norveç, 1831 tarihli Belçika, 1848 tarihli İtalya, 1848 tarihli İsviçre, 1887 tarihli Hollanda, 1889 tarihli Japonya anayasalarıdır (Coşgun, 2008:97). Görüldüğü gibi daha batılı devletler temel hak ve hürriyetler konusunda anayasal bir çerçeve oluşturmamışken, Türk toplum yapısında 1808 ile başlayan demokratik ve temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan anayasal düzenlemeler yapılmıştır. O dönemin şartlarında değerlendirildiğinde ileri bir seviye kat edilmiştir (Gözler, 2014:14-22).

1921 yılında yapılan anayasada temel hak ve hürriyetler içeren bir metin bulunmamaktadır. Ancak ilk maddesinde “*Hakimiyet Bila Kaydû Şart Milletindir*” ibaresine yer verilerek demokratik bir düzen hedeflenmiştir. Ayrıca 1923'te yapılan değişiklik ile cumhuriyet ilan edilmiştir (Gözübüyük, 1995:41-47).

Yaşam hakkı bağlamında ele aldığımız zaman, Tanzimat Fermanı Batılı anlamda yaşam hakkından bahseden ilk belge olmuştur. Devletin güç kazanabilmesi adına yeni kanunlar yapılması gerektiği ve bu kanunların temelinde de yaşam hakkı ile ırz ve namus güvenliğinin geldiği belirtilmiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı bu anlamda yaşam hakkının yerleşmesi için önemli bir aşama olmuştur. Kanun-i Esasi ise, 71. maddesi ile cana ve ırza dokunulamayacağını belirtmiştir (Savcı, 1980:163-164).

1924 Anayasası'nın hak ve hürriyetler kısmında ise, doğal hak doktrininden etkilenen bir hürriyet anlayışı göze çarpmaktadır. Anayasanın 68. maddesi "Her Türk hür doğar, hür yaşar." ibaresi de bunu kanıtlar niteliktedir. Anayasa'da eşitlik ilkesi de düzenlenmiştir. Ayrıca kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, mülk edinme, toplanma gibi haklara da yer verilmiştir (Özbudun, 2012:59-62).

1924 Anayasası'nın 71. maddesinde, " *Cana, mala ve ırza hiçbir şekilde dokunulamaz.* " denilerek yaşam hakkı koruma altına alınmıştır (Anonim, 1945).

1924 Anayasası her ne kadar insan hakları ve tabii demokrasi ruhlu olsa da siyasi rejimin uygulamaları buna uygun olmamıştır. Buna örnek olarak 4 Mart 1925'te çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu verilebilir. Bu kanun ile birlikte, basın ve muhalefet tamamıyla susturulmuş ve muhalefet potansiyeli ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca inkılap kanunlarının uygulanmasına muhalefet olanlara karşı Ankara İstiklal Mahkemeleri bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu mahkeme uygulamalarında ise adil yargılanma hakkının ihlalleri göze çarpmıştır (Erdoğan, 2011:140).

Türkiye'nin ilk dönemlerinde idam cezasını anlayabilmek adına o dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri'ni bilmek gereklidir. 11 Eylül 1920'de 21 sayılı kanun ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, yalnızca asker kaçaklarının cezalandırılması için kurulmuştur. 26 Eylül 1920 yılında ise, yetkileri genişletilmiştir (Ateşoğulları, 2000:114).

İstiklal Mahkemeleri'nin yetkisi oldukça geniştir. Öyle ki milli mücadelenin önde gelen komutanlarından olan Kazım Karabekir bile bu mahkemelerde idamla yargılanmıştır. Bu mahkemeler sıkıntılı ve olağanüstü bir dönemde kurulmuştur ve hakimlerinin pek çoğu da hukuk tahsili yapmamıştır. Toplamda 67 üyenin görev

yaptığı mahkemelerde yalnızca 22 kişi hukukçulardan oluşmaktadır (Akengin, 2016:XI-XVII).

1923-1927 yılları arasında ikinci dönem İstiklal Mahkemeleri'nin tam anlamıyla yargısız infazlar gerçekleştirdiği bir gerçektir. Bu anlamda idam cezası kararları verilirken, “*Maznunun behemehal idamına, şahidin ise bilahare dinlenmesine karar verildi*” şeklinde bir anekdot vardır (Uluengin, 2010). Buradan da anlaşılacağı üzere sanıkların idam cezası gerçekleştikten sonra tanıkların dinlendiği bir düzen de hukuki bir durumdan bahsetmek söz konusu bile değildir. Örneğin, Kel Ali lakaplı Ali Çetinkaya, müdafaa yapmasına gerek duymadığı gerekçesiyle İskilipli Atıf Hoca'yı idama mahkum etmiştir. Cumhuriyet öncesinde kurulan ve sonrasında da devam eden İstiklal Mahkemeleri, Türkiye tarihinin gördüğü en büyük insan hakları ihlalleri arasında sayılabilir. En önemlisi de idam kararlarını verenler hukukçu olmayan isimlerden oluşmuş ve birçok masum insanın da idamına karar vermişlerdir.

2. 1960 ÖNCESİ MEVZUATTA İDAM CEZASI

Türk anayasal sisteminde yaşam hakkı her ne kadar kutsal bir hak olarak görülse de idam cezası mevzuatta yerini bulmuştur. 29 Nisan 1920 tarihli ve 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile idam cezası düzenlenmiştir. Kanun teklifi dönemin Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Bey tarafından verilmiştir. Mehmet Şükrü Bey, bütün modern devletlerde vatan hainlerine verilen cezanın idam cezası olduğunu söylemiştir. Mecliste yaşanan tartışmalar sonucunda kanun kabul edilmiştir (Kara, 2018:44-47). Buna göre kanunun 2. ve 3. maddelerinde idam cezası düzenlenmiştir.

“Madde 2: Bilfiil hıyaneti vataniyede bulunanlar salben(asarak idam) idam olunur. Fer'an zimethal olanlar ile müteşebbisleri Kanunu Cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.”

“Madde 3: Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezmenei muhtelifede eşhası muhtelifeyi sırren ve kavlen hıyaneti vataniye cürümüne tahrik ve teşviki suver ve vesaiti muhtelif ile tahriren ve tersimen irtikap eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle maddei fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.”

Maddelerin içerikleri mecliste tartışma yaratmıştır. Buna göre, 3. maddeye bir eleştiri de dönemin Afyon milletvekili İsmail Şükrü Efendi'den gelmiştir. Maddeyi eleştirme nedeni ise fesatlık nedenlerinin açıkça sayılması gerektiği düşüncesidir. Yani vaaz veren bir hocanın Mecliste geçen kanundan haberinin olmaması ve onu muhalif duruma düşürebileceği düşüncesidir (Kara, 2018:61).

11 Eylül 1920 yılında ise, asker kaçaklarının idam cezasına çarptırılması gerektiğini öngören 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun kabul edilmesiyle birlikte birçok idam cezasının yerine getirilmesinin önü açılmıştır ve İstiklal Mahkemeleri yargılamasının da önü açılmış olmuştur (Gemalmaz, 2001:103-106).

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda 25 Şubat 1925 yılında yapılan bir değişiklik ile de vatana ihanet suçunun kapsamı genişletilmiştir. Buna göre vatana ihanet suçuna yeni suçlar da eklenmiştir (Gemalmaz, 2001:102). Buna göre, din politikaya alet edilemeyecek ve bu suç vatana ihanet suçu olarak kabul edilecektir.

1 Mart 1926 yılında ise, 765 sayılı Türk Ceza Kanunu kabul edilmiştir. Kanun tasarısını dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt sunmuş ve savunmuştur. Mahmut Esat Bozkurt kanunun demokratik olduğunu vurgulasa da kanun görüşmelerinde kanunun sertliği konusunda hararetli tartışmalar yaşanmıştır (Uçar, b.t.27-30). Tunceli milletvekili Feridun Fikri Düşünsel idam cezasının kaldırılması fikrini Mecliste belirtmiştir. Ancak Bakan Mahmut Esat Bozkurt buna sert bir dille karşı çıkmıştır (Gemalmaz, 2001:106-109).

Türk hukukunda ayrıca idam cezası öngören kanunlar; 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu, 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun ile 6831 sayılı Orman Kanunu'dur (Demirdal, 2018:66). 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda 26. madde idam cezasını öngörmektedir. 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun ise 30. maddesi ile idam cezasını yasalaştırmıştır. Türk Ceza Kanunu 1936 yılından itibaren birçok değişikliğe uğramıştır. 1951 yılında yapılan bir değişiklik ile de idam cezası maddesi düzenlenmiştir. 141. maddenin 1. fıkrasına eklenen; *“Bu kabil cemiyetlerin bir kaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezası hükmolunur”* maddesi ile idam cezası mevzuatta yerini almıştır (Ateşoğulları, 2000:111-112).

Türkiye'de idam cezasının infazı ders ve ibret alınması amacıyla açık olarak yapılmıştır. Açık infazların sonlandırılması ise, 16 Temmuz 1955 yılında 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanun ile gerçekleşmiştir (Ateşoğulları, 2000:170).

1920-1929 yılları arasında Hıyanet-i Vataniye Kanunu sebebiyle 22 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. 44 kişi ise katil ve gasp maddesinden idam cezasına

çarpıtılırken, 1927 yılında 11 kişi 1928 yılında 12 kişi, 1929 yılında 13 kişi TCK'nin 450.maddesine idam cezasına çarpıtılmıştır. 1928 yılında 3 kişi ise TCK madde 146 ve 156'dan hüküm giymiştir (Gemalmaz, 2001:163-164). Bahsedilen 146.madde şu şekildedir:

“Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-i Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs edenler, idam cezasına mahk'm olur.”

Ayrıca bahsedilen bir diğer madde olan 156. madde ise şu şekildedir:

“ Reisicumhur hakkında suikastte bulunanlarla buna teşebbüs edenler fiilleri teşebbüsü tam derecesinde ise idam cezasıyla, nakıs ise müebbed ağır hapis ile, cezalandırılır.”

Yine 1930 ve 1939 yılları arasında 28 kişi TCK'nin 146. Maddesi gereğince idam cezasına çarpıtılmıştır. Yine 1940 ve 1949 yılları arasında 154 kişinin de idam cezasının infaz edilmesine karar verilmiştir. 1950-1959 yılları arasında ise idam cezasının infazına karar verilenlerin sayısı 42 kişidir. Türkiye tarihine bakıldığında idam cezasına çarpıtılan ve hatta bu cezanın uygulandığı milletvekillerinin de olduğu göze çarpmaktadır. 1920 yılında idam edilenler arasında Bolu milletvekili Abdulvahap Efendi de bulunmaktadır. Bolu ayaklanması sırasında Hilafet Kurulu arasında yer alması nedeniyle beş arkadaşı ile birlikte 29 Mayıs 1920'de idam edilmiştir (Gemalmaz, 2001:7).

1925 yılında idam edilenler arasında ise, iki milletvekili bulunmaktadır. Bunlar; Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey ve Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey'dir. Yusuf Ziya Bey, Nasturi ayaklanmasında ilgisi bulunduğu gerekçesiyle, 14 Nisan 1925'te; Hasan Hayri Bey ise, Şeyh Sait ayaklanmasında ayaklanmaya yardım ettiği gerekçesiyle 23 Kasım 1925'te idam edilmiştir (Gemalmaz, 2001:40-41). Şeyh Sait Ayaklanması, 13 Şubat 1925 yılında Şeriat ve Halifelik adına yapılan ve başında da Nakşibendi tarikatına bağlı olan Şeyh Sait önderliğinde çıkarılan bir ayaklanmadır. Bu isyanda isyancılar karşlarına çıkan ordu birliklerini de yenilgiye uğratmışlardır. Fethi Okyar Hükümeti yerine İsmet Paşa Hükümeti kurulmuş ve yeni hükümet de Takrir-i Sükun Kanununu çıkarmıştır. Ayrıca İstiklal Mahkemeleri de kurulmuş ve ayaklanmaların bastırılmasıyla birlikte ayaklanmanın elebaşları da idam edilmiştir (Akşin, 2018:195).

1926 yılında idam edilen milletvekilleri, Kırşehir milletvekili Mehmet Rıza Bey ve Ziya Hurşit Bey'dir. Mehmet Rıza Bey, Kırşehir'de bir ayaklanma hazırlamak ve cumhuriyet yönetimini ortadan kaldırmak suçlarından tutuklanmış ve 10 Ocak 1926'da, Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi nedeniyle tutuklanıp, 13 Temmuz 1926'da idam edilmiştir (Öztürk, 1993:551-595). Ayrıca Trabzon Milletvekili Mehmet Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Sivas Milletvekili M. Halis Turgut'ta Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi nedeniyle idam cezasına çarptırılmıştır. Yine 13-14 Temmuz 1926 yılında İstanbul Milletvekili İsmail Hakkı Canbolat, Kocaeli Milletvekili Ahmet Şükrü Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, 26 Ağustos 1926'da Ardahan Milletvekili Hilmi Bey, 3 Kasım 1926'da Eskişehir Milletvekili Mehmet Arif Bey İzmir suikastı nedeniyle idam edilmişlerdir (Gemalmaz, 2001:58-64).

1937 yılında idam edilen 16 kişi dışında ayrıca Dersim Olayları sonrasında idam edilenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Ateşoğulları'na göre (2000:134) 7 kişinin idamı gerçekleştirilmiştir. Bu kişiler Seyit Rıza, Reşik Hüseyin Mirza Ali Ağaoğlu Ali, Demenan Aşireti reisi Cebrail oğlu Hasan, Kureyşanlı Ulkiye oğlu Hasan, Yusufhan Aşireti reisi Kameroğlu Fındık, Şeyhanlı Aşireti reisi Hasso Seydo (Arabacı, 2017). Dersim Olayları sonrasında ETCK'nin 149.maddesi gereğince idam cezaları verilmiştir. Seyit Rıza'nın idam edildiği sırada yaşının 70 üzerinde olduğu iddiaları ve ETCK'nin 56. maddesine göre verilen bu idam cezasının uygun olmadığı gerekçesi, Seyit Rıza'nın idam cezasını tartışılır hale getirmiştir. Ayrıca Seyit Rıza'nın oğlu Refik Hüseyin'in yaşının 18'den küçük olmasına rağmen idam edilmesi ETCK madde 55'e aykırı olduğu gerekçesiyle tartışmalıdır (Ateşoğulları, 2000:138-139).

1950 yılına gelindiğinde seçimleri kazanan Demokrat Parti 1954 ve 1957 yıllarında da iktidara gelmiştir. Adnan Menderes'in şimdiye kadar ordunun siyasete dahil olmamasına güvenerek ordunun hep tarafsız kalacağını düşünmesine rağmen 27 Mayıs 1960'da bir grup cuntacı subay tarafından yönetime el koyulmuştur. 27 Mayıs Darbesi'nin nedenleri ekonomik ya da sosyal nedenlerden daha çok siyasal nedenlerle bağdaştırılmaktadır. DP'ye karşı giderek güçlenen bir muhalefet ve gençlik hareketleri, din sömürücülüğü yapıldığı ve Atatürk Devrimi ilkelerinden ödünler verildiği gibi gerekçelerle darbe yapmıştır (Tanör, 2017:365-366). 1960 Darbesi'nin

yalnızca askerlerin etkisiyle gerçekleşmediği, asker sivil bürokrasi, aydınlar ve bunların sözcüsü olan CHP ‘nin birlikteliği olarak nitelendirilmektedir (Gülener, 2017:229). Darbe sonrasında Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve DP Milletvekilleri tutuklanmıştır. Yargılamalar için Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur. Bu mahkeme olağanüstü mahkeme niteliği taşımaktadır (Tanör, 1994:306). Darbe sonrasında 4000’i aşkın subay görevden uzaklaştırılmış ve 147 öğretim üyesi de görevlerinden alınmıştır (Akıncı, 2014:58-61). Görünen o ki bu darbeden yalnızca DP değil aynı zamanda darbe taraftarı olan kişilerde zarar görmüştür.

Döneminin en büyük insan hakları ihlali, 27 Mayıs 1960’da yapılan darbe ve onun katı sonuçları olmuştur (Erdoğan, 2011:144). Darbeden sonra kurulan Yassıada Mahkemelerinde ise, 592 sanık yargılanmıştır. Yassıada Mahkemeleri’nde çok sayıda ağır hapis ve idam cezaları verilmiştir (Tanör, 2017:368). 15’i idam olmak üzere 433 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmıştır. DP’li siyasetçileri idam edebilmek adına, yeni bir kanun çıkararak yaş sınırlaması kaldırılmış ve 65 yaşını geçen siyasetçilerin de idam cezasına çarptırılabilmesinin yolu açılmıştır. Yassıada yargılamaları sonunda 15 DP’li idam cezasına mahkum edilmiştir (Topçu ve Akıncı, 2017:67-69). Bunlardan, bazılarının idam cezası çeşitli sebeplerle yerine getirilmezken Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir (Erdoğan, 2011:144).

Yassıada Mahkemeleri’nde yargılanan Adnan Menderes, 6-7 Eylül gerekçeleri ile de yargılanmıştır. 6-7 Eylül olayları, Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve ve yakınlarında bulunan Türk Konsoloslukuna bomba atıldı haberlerinin yayılması üzerine 1955 yılında, İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerde azınlıklara karşı çıkan olaylardır (Akın, 2006:117-121). Adnan Menderes ile birlikte, 6-7 Eylül olayları nedeniyle Yassıada Mahkemeleri’nde 11 sanık yargılanmıştır. Bunlar arasında Celal Bayar, Fatin Rüştü Zorlu ve Fuat Köprülü de bulunmaktadır. Yargılanma gerekçeleri ise, 1955 yılında Rum azınlığa karşı Türk görüşünü benimsetmek için kışkırtmalarda bulunmaktır. Hâlâ tartışmalı konular arasında olan bu yargılamaların, Menderes ve Zorlu’nun asılmasında payı olduğu söylenmektedir (Akın, 2006:191-194).

Yassıada Mahkemesi yargılamalarının hukuk devleti ilkesiyle bir ilgisinin olmadığı aşîkardır. Buna bir örnek verecek olursak yargılanan Celal Bayar dönemin

cumhurbaşkanı olmasına rağmen yalnızca vatana ihanetle yargılanabilmesi gerekirken anayasa ihlal edilmiş ve Celal Bayar sanık sıfatı ile yargılanmıştır. Bunun sonucu olarak da idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak yaş haddinden dolayı idam cezası yerine getirilmemiştir. Bahsedilen idamlar dışında ayrıca, 1960 yılında Milli Birlik Komitesi(MBK) tarafından 13 mahkumun idam cezasına çarptırılmasına karar verilmekle birlikte bu mahkumlardan birisi de Durdu Sarıkaya isimli kadın mahkum olmuştur. 1961 yılında ise, 12 mahkum idam cezasına çarptırılmıştır. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte idam cezalarının verilmesi karar niteliğinde değil, kanunlarla vermeye başlamıştır (Gemalmaz, 2001:172). Bu kanun ise 126 sayılı Kanun olmuştur. 1961 Anayasası'nın 64. maddesi ile TBMM'ye bu yetki tanınmıştır (Gemalmaz, 2001:795).

27 Mayıs Darbesi'ni yapanlar, 12 Haziran 1960 tarihinde, 1924 Anayasası'nın bazı hükümlerini yürürlükten kaldıran 1 Sayılı Kanun'u çıkarmışlardır. 1 Sayılı Kanun ile Milli Birlik Komitesi'nin başkanı Cemal Gürsel olmuştur. Bu komite TBMM yetkilerine sahiptir (Gözler, 2014:35). 157 Sayılı Kanun ile de MBK'den ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan bir kurucu meclis kurulmuştur. 27 Mayıs 1961 tarihinde Anayasa tasarısı kabul edilmiştir.9 Temmuz 1961 tarihinde de halk oylamasına sunulmuştur ve kabul edilmiştir (Tanör, 1994:314).

1961 Anayasa'sı anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını kabul eden bir anayasadır. Bu anayasa ile temel hak ve hürriyetler ikinci kısımda düzenlenmiştir (Gözler, 2014:37-38). 1961 Anayasası'nın Genel Esaslar Başlığı altında, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan bir devlet olduğu söylenmiştir. Ayrıca, temel hakların niteliği ve korunması kenar başlıklı 10. madde ile de, herkesin dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklara sahip olduğu belirtilmiştir (Tanör, 2017:379).

Talat Aydemir 1960 Darbesi gerçekleştiği sırada Kore'de bulunmaktaydı ve 1960 Darbesi'nin hedefini bulmadığını iddia ediyordu (Mangırcı, 1999:79). Aydemir ilk darbe girişimini 22 Şubat 1962 yılında yapmış ve başarılı olamamıştır. İkinci darbe girişimini ise 21 Mayıs 1963'te yapmış ve parola olarak da *Harbiyeli Aldanmaz* kullanılmıştır. Darbe girişiminden Alparslan Türkeş'in haberi olmasıyla birlikte darbe başarısız olmuştur. Ankara, İstanbul ve İzmir'de 1 aylık sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Sanıklar Mamak 1 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmış ve 7 idam cezası kararı çıkmıştır (Yağmur, 2017).

1960'lı yılların ortalarında gençlik hareketlerinin de etkisiyle sosyalizm düşüncesi Türkiye'de yaygınlaşmıştır (Yalçın, 2008:38). Gençlik hareketlerinin ilk ortaya çıkışında sosyal eşitsizliğin giderilmesi ve işsizliğin önlenmesi gibi talepler söz konusu olmuştur (Keskin, 2019:49). Aslında 1961 anayasasının getirdiği birtakım hak ve özgürlüklerden sol örgütler faydalanmıştır ve birçok siyasi parti, sendika, öğrenci ve öğretmen kuruluşları kurulmuştur. Bunlar; Türkiye İşçi Partisi, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Fikir Kulüpleri Federasyonu, Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi örgütlenmelerdir. Fikir Kulüpleri Federasyonu daha sonra Dev-Genç (Devrimci Gençlik Federasyonu) ismini almıştır (Alkan, 2002:55-57). İlk olarak demokratik yollarla başlayan öğrenci hareketleri içerisinde bir grup, demokratik yollarla verilen mücadelenin başarıya ulaşamayacağı düşüncesiyle silahlı mücadele yoluna başvurmuşlardır (Çubukçu, 2018:99-111).

1 Kasım 1968'de İstanbul'da yapılan bir açılış sırasında sol yapılanmaya karşı milliyetçi gençler ile çatışma çıkmıştır. Türkiye'de böylelikle sağ sol çatışması da başlamıştır (Arslan, 2004:420). 1971 yılı itibariyle öğrenci eylemlerinin temel dinamiklerini yönlendiren unsurlardan birisi de Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu(THKO)'dur. Özellikle gençlerin örgütlenmesinde ve silahlanmasında bu örgütün büyük katkıları olmuştur.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının da içinde bulunduğu sol görüşlü öğrenci grubu bir takım silahlı eylemlerde bulunmuştur. Bununla birlikte banka soygunu, fidye için adam kaçırma ve halkı kin ve düşmanlığa sevk etme gibi eylemlerde de bulunmuşlardır. Emperyalizme karşı savaştıklarını söyleyen bu gençlerden Deniz Gezmiş, emperyalizmle savaşlarını (Keskin, 2019:233) şu şekilde nitelendirmiştir:

“Bugün Amerikan emperyalizmi saldırganlık yolunu seçmiştir. Buna karşı biz de, emperyalizmin parmağının bulunduğu her yerde ona karşı aynı silahla mücadele yolunu seçtik: tıpkı Mustafa Kemal'in elli yıl önce yaptığı gibi. Emperyalizmin bugün millici güçleri tasfiye etmek için listeler hazırlamakta ve bütün kurumlarımıza elini uzatmaktadır. Bizse onları defterden sileli çok oldu. Milli kurumlarımıza uzanan elleri de kırmakla kararlıyız”.

1960 sonrası gençlik örgütlenmelerinde, özellikle sol örgütlenmelerin Türkiye'de sosyalist bir devrim amacıyla silahlı mücadeleye girişmeleri, bu

örgütlenmelerin içinde bulunan öğrencilerin de ileride idam cezasına çarptırılmasına neden olacaktır.

Türkiye’deki öğrenci hareketleri dış basında da yerini almıştır. Bununla ilgili İngiltere’de aylık bir dergi olan The Middle East Türkiye’deki öğrenci hareketlerini şu şekilde ele almıştır. 1968’den beri devam eden öğrenci hareketleri sürekliliğini korumaktadır. Bunlar başlangıçta eğitim sistemine karşı düzenlenirken daha sonra ideolojik düşüncelerle düzenlenmeye başlamıştır. 1965-1970 yılları arasında düzenlenen öğrenci hareketlerinin 27’si eğitim sistemine karşı olurken 65’i ideolojik sebeplere dayalı gerçekleşmiştir. İlk olarak sol görüşlü kişilere gözdağı vermek amacıyla örgütlenen sağ görüşlü grup zamanla silahlanmış ve güvenlik kuvvetleri sol görüşlü grup ile mücadele ederken ikinci bir grup daha karşına çıkmıştır. Bu durum kanlı sağ-sol çatışmalarının çıkmasına da ortam hazırlamıştır. Dergi bu konuda, binlerce öğrencinin eğitim ve öğreniminin engellenmesini ve devlet otoritesine karşı gelinmesini eleştirmiştir (Münir, 1987:1-2).

3. 12 MART 1971 MUHTIRASI VE SONRASINDA YAŞANAN İDAM CEZASI TARTIŞMALARI

1970 yılına gelindiğinde ekonomik sıkıntılarla beraber şiddet olayları da giderek artmıştır. Öğrenci olayları da şiddetini giderek artırmış ve banka soygunları, Amerika ve anti-emperyalizm karşıtı şiddete varan gösteriler giderek artmıştır. Deniz Gezmiş’in de içinde bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu, 1971 yılında 4 ABD’li subayı kaçırmıştır. Bu olaylar nedeniyle üniversiteler savaş alanına dönmüştür. Bunun sonucu olarak da Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları 12 Mart Muhtırası’nı vermişlerdir (Akşin, 2018:268).

27 Mayıs Darbesi ile ordunun siyasi yaşama karışması 12 Mart Muhtırası’nın da yolunu açmıştır. 12 Mart Muhtırası’nı verenlerin anıları okunduğu takdirde, genel olarak tümünün çıkış noktası olarak 27 Mayıs Darbesi’ni örnek aldığı görülmüştür. 1961 Anayasası’nın sağladığı yeni toplumsal düzen en çok sol yapının gelişmesini sağlamıştır (Yetkin, 2010:106-107).

1960’ların sonlarına doğru artan bu şiddet olayları ve 12 Mart 1971 yılında, Kuvvet komutanları Memduh Tağmaç, Faruk Gürler, Celal Eyiceoğlu ve Muhsin Batur’un verdiği muhtırayla Başbakan Süleyman Demirel istifa etmiştir. Nihat Erim’in

Başbakanlığı ile partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Bu dönemde de anayasada bir takım değişiklikler yapılmıştır (Gözler, 2014:40). Bu konuda temel hak ve hürriyetler konusunda yapılan değişiklikler inceleme konusu açısından önemlidir. Buna göre 11. madde ile bütün temel hak ve hürriyetler için genel bir sınırlama sebebi getirilmiş, bu konuda yasal sınırlama sebepleri artırılmış ve temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması yasağı maddesi eklenmiştir (Gözler, 2014:41).

1968 yılındaki gençlik hareketlerinin sonrasın da verilen 1971 muhtırası ile birlikte aynı yıl mecliste 13 erkek ve 1 kadın olmak üzere 14 kişinin idam cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir (Gemalmaz, 2001:934). Bu yıllarda Mecliste de en çok tartışmalı konular arasında olan idam cezası kararları ise, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında verilen idam cezaları olmuştur.

Deniz Gezmiş farklı kesimler tarafından farklı şekilde nitelendirilmiş olmakla birlikte, Türkiye’de siyasal suçlu olarak yargılanmıştır (Anonim, 2016). Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 1 No.lu Askeri Mahkemesinin kararıyla Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan’ın idam cezaları gerçekleştirilmiştir. İdam gerekçeleri ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Anayasanın tümünü ya da bir kısmını başkalaştırma ya da kaldırmaya veya bu yasa ile kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi’ni düşmeye ya da görevini yapmasını yasaklamaya zorla kalkışma.” (Kabacalı, 2007:223).

TBMM Tutanaklarına göre ise, bu idam cezalarının gerçekleşmesi için verilen oylar, 450 üye arasından 323 kişi oy vermekle beraber 273 kişi bu durumu kabul etmiş ve 48 kişi ise idam cezalarını reddetmiştir. 2 kişi ise bu konuda çekimser kalmıştır (Anonim, 2016). Reddeden milletvekillerinin genellikle CHP mensubu kişiler olduğu bilinmektedir. Kabul edenler arasında ise çoğunluğu AP milletvekilleri oluştururken, kabul edenler arasında MHP, CHP, YTP ve bağımsız milletvekilleri de bulunmaktadır.

1972 yılında Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan’ın idam cezalarının mecliste tartışılması esnasında söz alan Bülent Ecevit, idam cezası gerektiren konuların tartışılmasının uzun uzun düşünülmesi gerektiği ve vicdan muhasebesinin yapılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu sıralarda mecliste idam cezasının kaldırılmasını öngören kanun tekliflerinin bulunduğu bir sırada, idam cezaları ile ilgili mazbataların görüşülmesinin uygun olmadığını belirtmiştir (Anonim, 2016:17-19).

Aynı dönemde söz alan Niğde milletvekili Mevlüt Ocakcıoğlu da 3 gencin idam edilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Bunun nedenleri arasında da diğer ülkelerin çoğunluğunda siyasi suçlular için idam cezalarının kaldırıldığını söylemiştir. Ayrıca idam cezası verilecek gençlerin fakir halkın meseleleri için kendilerini feda ettiklerine inananlar olduğundan dolayı bunları asmakla meselenin bitmeyeceğini de belirtmiştir (Anonim, 2016).

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmesi hem halk tarafından hem de Mecliste oldukça tartışılan ve kişiye göre de bu kararın uygulanmasının değiştiği bir konu olmuştur. Bunun gibi verilen idam cezalarının toplumda ikiye bölünmelere neden olduğu görülmektedir. Keza Adnan Menderes'in idam edilmesi de bu konu gibi ikiye bölünmelere neden olan tartışmalı bir konu olmuştur. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam cezasının tartışıldığı dönemde, İsmet İnönü siyasal suçlarda idama karşı olduğunu belirtmiş ve gelin bunu kaldıralım çağrısı yapmıştır. Süleyman Demirel ise buna karşı çıkarak rejimi yıkma eylemi siyasi suç değildir demiştir ve idamı savunmuştur. Nihat Erim'in de ısrarlarıyla idam kararları Meclisten geçmiştir (Anonim, 2019).

Siyasal suç, siyasal iktidarın kullanılmasını, bunun elde edilmesini, bu iktidara etkili olunmasını ve devletin siyasal menfaatlerine ve temel varlığına ilişkin hukuka aykırı fiillerin tümünü içine almaktadır (Bayraktar, 1982:66). Ayrıca siyasal suçlu, kişisel duygularından maddi hırslarından arınmış, yaşayışları ve mücadeleleriyle toplumda saygı uyandıran kişilerdir (Bayraktar, 1982:181).

Siyasal suçlarda verilen idam cezalarında toplumun onayından bahsetmek pek mümkün değildir. Bunun nedeni, toplumun düşüncelerinin değişkenliği ve siyasal suçta bir açıklık ve netliğin olmamasıdır. F. Guisot, *“siyasal suçlarda ölüm cezasında iktidarın aradığı şey adalet değil kendi güvenliğidir”* demektedir (Ateşoğulları, 2000:217)

Mehmet Ali Aybar, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam cezası tartışmalarında siyasi idamın vahşi bir tasfiye hareketi olduğunu söylemiştir. Ayrıca idam cezasının önleyici bir ceza olmadığını, bu cezanın inanan kişileri korkutmadığını söylemiş ve akıl ve vicdanın özellikle siyasi suçlarda idam cezasının kaldırılmasını emrettiğini söylemiştir (Anonim, 2016:43).

Yine üç gencin idam cezalarına muhalefet eden Cumhuriyet Senatosu üyesi Mucip Ataklı üç gencin idam edilmesinde sosyal ve siyasal bir faydanın olmadığını söyleyerek idam cezalarına karşı çıkmıştır (Anonim, 2016:189).

Meclis tartışmalarına genel olarak bakıldığında üç gencin idamına muhalefet edenlerin genel olarak sundukları gerekçeler, idamların toplumun yararına bir şey sağlamayacağı ve mahkûmlara kendilerini düzeltme şansının verilmesi gerektiği ve ıslah edilmelerinin daha doğru olacağı düşüncesidir.

4. 1982 ANAYASASI VE BİR TEMEL HAK OLARAK YAŞAM HAKKI

12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğinde Türk Silahlı kuvvetleri emir komuta zinciri içerisinde darbe yapmıştır. 27 Mayıs Darbesi'nden farklı olarak emir ve komuta zinciri içinde yapılmıştır. Yani ordu, Genelkurmay Başkanının ve Kuvvet Komutanlarının yönetimi ile bir hiyerarşi içinde darbe gerçekleştirmiştir (Gözler, 2014:42). Hükümet ve TBMM dağıtılmıştır. Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş gözaltına alınmıştır. Milli Güvenlik Konseyi adli cunta oluşturulmuştur. 6 Ekim 1981'de siyasi partiler feshedilmiştir. Askeri darbeyi yapanlar amaçlarını, var olan kargaşanın sona erdirilmesi olarak açıklarken bu kargaşanın nedenini ise, 1961 Anayasası'nın aşırı özgürlükçü olmasına bağlamışlardır (Akşin, 2018:275-276).

1981 tarih ve 2845 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile Kurucu Meclis kurulmuştur. Kurucu Meclis ise, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşmuştur. Anayasa tasarısı, 1982 yılında MGK tarafından kabul edilip, 7 Kasım 1982 yılında da halk oylamasına sunularak kabul edilmiştir (Gözler, 2014:43).

12 Eylül rejimi 6 Aralık 1983 tarihine kadar iktidarı elinde tutmuştur. MGK iktidarı 12 Eylül 1980 ve 23 Ekim 1981 yılları arasında tek başına elinde tutarken, 23 Ekim 1981 ve 6 Aralık 1983 yılları arasında Danışma Meclisi ile iktidarı paylaşmıştır (Gemalmaz, 2001:415).

Daha önce de bahsedildiği gibi, insan haklarının kamu otoriteleri tarafından düzenlenerek pozitif hukuka yani anayasalara girmiş kısımlarına temel hak ve hürriyetler denilmektedir (Kapani, 1993:14).

1921 Anayasası hariç Türk Anayasalarının tümünde temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasası'nda bulunan insan haklarına dayalı devlet hükmü; 1982 Anayasası ile 2. madde de belirtilen değişmez hükümler arasında olan insan haklarına saygılı devlet hükmü ile yerini almıştır. 1982 Anayasası'nın 12. maddesinde *“Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.”* hükmü bulunmaktadır.

1982 Anayasası'na göre insan haklarının nitelikleri şu şekilde özetlenebilir. İnsan hakları evrenseldir, doğuştan ve mutlak, vazgeçilmezdir, bireysel haklardır, çoğunlukla özgürlük hakkıdır, temel hak olma özelliğine sahiptir, devlete karşı ileri sürülebilir ve bölünemez bir haktır. Devlete karşı ileri sürülmede devletin tanıma, dokunmama, koruma ve temin/tedarik gibi sorumlulukları vardır. Temel hak ve hürriyetlerin varlığı onların sınırsız haklar olduğu anlamı taşımamaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin birbiri ile çatışmaması için bazı sınırlandırılmalar yapılması gerekmektedir. 1982 Anayasası'nın 13. maddesi ile,

“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz” denilmektedir.

1982 Anayasası'nın ilk haline bulunmayan özüne dokunma yasağı daha sonra 2001 değişikliği ile Anayasa'da yerini alacaktır (Gözler, 2014:141).

Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması için 1982 Anayasası'nda 14. madde ile düzenleme yapılmıştır. Buna göre 1. firkaya göre,

“Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı, insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.”

Ayrıca 2. fırka ile de bu maddenin temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesi şeklinde yorumlanamayacağı açıkça belirtilmiştir (Özbudun, 2005:109).

1982 Anayasası'nın 15.maddesinin 2.firkasına göre, bir hakkın durdurulması konusunda da sert çekirdekli haklar alanı düzenlenmiştir. Buna göre, sert çekirdekli haklar yaşam hakkı, maddi ve manevi varlığın bütünlüğü, din vicdan düşünce ve kanaatlerin açıklamaya zorlanamama durumudur. Ayrıca suç ve cezaların geriye yürütülemeyeceği hükmü de yer almıştır. 15.maddenin 2.firkasında buluna idam

cezasının infazı ile ilgili hüküm 2004 yılı Anayasa değişikliği ile tamamen kaldırılacaktır.

1982 Anayasası'nın 17.maddesi ile kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı düzenlenmiştir. Burada yaşama hakkına bazı istisnalar getirilmiştir. Bunlar; meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleridir (Anonim, 1982).

4.1. 1980 DARBESİ SONRASINDAKİ İDAM CEZALARI VE İNFAZLAR

12 Eylül Darbesi'ni yapan ve kendisine Milli Güvenlik Konseyi adını verenlerin sebep olduğu birçok insan hakkı ihlali bulunmakla birlikte, konumuzu ilgilendiren idam cezası kararları ile ilgili rakamsal veriler ise şu şekildedir. 7 bin kişinin idam cezası istenmiş ve 517 kişiye idam cezası verilmiştir. 124 kişinin idam cezası Yargıtay tarafından onaylanmakla birlikte, 50'sinin idamının gerçekleştiği bilinmektedir (Türkdoğan, 2007:583).

12 Eylül rejimi döneminde infaz edilenlerin adi suçlulardan daha çok siyasi suçlular olduğu bilinmektedir. İdam edilenlerin %45'i adi suçlu iken %55'i ise siyasi suçlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca siyasi suçlular içinde idam edilenlerin %67'si sol görüşlü iken, %33'ü sağ görüşlü kişiler olmuştur (Gemalmaz, 2001:415-419). Sağ görüşlü ve sol görüşlü olarak bir ayrıma gidilmesi, dönemin uygulanan idam cezalarına bakıldığında insancıl hukuk bağlamında etik karşılanmadığı açıktır.

Bu dönem en çok tartışmalı idam cezalarından biri olan hatta günümüzde sadece siyasi alana değil müziğe bile yansımalarını gördüğümüz idam cezası dosyası Erdal Eren dosyası olmuştur. 2 Nisan 1980 tarihinde Ankara'da bir gösteri sırasında çıkan çatışmalarda bir er hayatını kaybetmiştir. Göstericiler arasında bulunan Erdal Eren de tutuklanmıştır. Erdal Eren savunmasında elinde bulunan silahı askerlerin gelmesinden dolayı paniklediğini ve hedef almaksızın ateşlediğini söylemiş ayrıca kasıtlı olarak kimseyi vurmaya çalışmadığını söylemiştir (Öztürk, 2017:238). Sanık vekili Erdal Eren'in yaşının 18'den küçük olduğu duyumlarını aldığını söyleyerek bu durumun incelenmesini istemiştir. Bu savunma reddedilmiştir. Sanık vekilinin bu

kararı temyiz etmesiyle birlikte Askeri Yargıtay Başsavcısı hükmün onanması yönünde görüş açıklasa da Askeri Yargıtay 3. Dairesi yaş ile ilgili olarak kararı bozmuştur (Gemalmaz, 2001:433-434). Erdal Eren'in idam edilmesinin ardından asıl tartışmalı konu ise, mermi çekirdeğinin hangi tabancaya ait olduğunun bile bilinmemesine rağmen idamın gerçekleşmiş olması konusu olmuştur (Öztürk, 2017:238). Daha öncede bahsedildiği gibi burada suçsuzluğu anlaşılan birinin, daha önce idam cezası ile yaşamına son verilmiş olması dolayısı ile bu cezanın telafisinin olmaması durumu karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir durumda da idam cezası gibi telafisi olmayan bir cezanın, kişilere verilip uygulanmasının doğru bir ceza sistemi olmadığı söylenebilir.

MGK'nın bu dönemde bir kanunla birden fazla kişinin infazını isteyecek kadar aceleci davrandığı görülmüştür. 2308 sayılı Kanun 12 Eylül darbesinden sonra iktidarı ele geçirenlerin çıkardığı ilk infaz kanunudur. Bu kanun ile İsa Armağan ve Mustafa Pehlivanoglu'nun idam cezası kararları çıkmıştır. Bu kanun ile görüldüğü gibi iki kişinin idamına karar verilmiştir (Gemalmaz, 2001:972).

Mustafa Pehlivanoglu 12 Eylül darbesinden sonra idam edilen ilk ülkücü olmuştur. 10 Ağustos 1978 günü Ankara Balgat'ta 5 kahvehane tabancalarla taranmıştır. Bu olayda 5 kişi yaşamını yitirmiştir. Tarihe Balgat Katliamı olarak geçen bu olayda öldürme suçundan dolayı bir grup genç gözaltına alınmıştır. Bunların içinde 22 yaşında olan Mustafa Pehlivanoglu da vardır. 2 yıl kadar hapiste kalan Mustafa Pehlivanoglu aynı davadan yargılanan İsa Armağan ile hapisten kaçmıştır. Ancak 12 Eylül darbesinin olması ve sıkıyönetim ilanının ardından tekrar yakalanmışlardır. 7 Ekim 1980 tarihinde idamı onaylanmıştır. Mustafa Pehlivanoglu'nun 7 Ekim gecesi sol görüşlü Necdet Adalı'dan birkaç saat sonra Mamak Cezaevi'nde idamı gerçekleştirilmiştir. Mustafa Pehlivanoglu'nun idamını tartışmalı bir hale getiren durum ise; idam kararını veren Sıkıyönetim Mahkemesi Hâkimi Ali Fahir Kayacan'ın ilerleyen zamanlarda anlattığı anılarında, sol görüşlü Necdet Adalı'ya denge olsun diye Mustafa Pehlivanoglu'nun da idam edilmiş olduğunu belirtmesidir (Hürriyet, 2010).

İdam kararını veren hâkimin bu söylemi Kenan Evren'in “*Adaletli olsun diye bir sağdan astık bir soldan astık*” sözünü kanıtlar bir nitelik taşımaktadır (Kızılkayan,

2012). 12 Eylül darbesi sonrası bu söylemler demokrasinin de rafa kalktığını göstermektedir. Dönemin MGK ve Genelkurmay Başkanı ve hatta devlet başkanı olan Kenan Evren eski RTÜK Başkanı Davut Dursun’a şu açıklamalarda bulunmuştur:

“...verilen idam kararlarında adalet duygusunu korumaya özen gösterdim. Ben sağ ve sol ayrımı yapmadım. Hatta o kadar ki mahkûm olanlar, idam cezası alanlar var. Mesela sağdan bir tane mahkûmun idamından sonra, bekletirdim. Sonra soldan bir tane idam ettirip, mahkûm bekletirdim. Diğer bir ifadeyle bir tane sağdan bir tane soldan adam astık. Sırf denge olsun diye buna dikkat ettim.” (Karataş, 2015:85).

Af Örgütü’nün idam ve işkencelerle ilgili düşüncelerine ise Kenan Evren şu şekilde cevap vermektedir:

“... Yine bu Af Örgütü idamın karşısında ‘idam etmeyin’ diyor. İdam meselesi her milletin kendi kanunlarıyla takdir edilir... Biz ‘Neden idamı kaldırdınız’ diye o ülkelere soramıyorsak, onların da bize ‘Siz neden idam istiyorsunuz’ diye sormaya hakkı yoktur.

Bir kişi tasavvur ediniz ki, eline silah alacak, sekiz kişiyi, on kişiyi, yirmi kişiyi hayvan boğazlar gibi boğazlayacak, öldürecek, ondan sonra ben onu idam etmeyeceğim. İdam etmek bizim dinimizde de, Hristiyanlık dininde de vardır.”(Oran, 1989:68).

Yine idamların kınanmasına karşı tepki gösteren Kenan Evren şu sözleri sarf etmiştir:

“Avrupa’daki birçok ülke idamı kaldırmış ve İnsan Hakları Sözleşmesi diye de bir sözleşme imzalamış. Buraya biz de imza atmışız. Ama, İnsan Hakları Sözleşmesi idamı yasaklamıyor. Her ülkeyi serbest bırakmış, ‘Kanunların cevaz verdiği idamları, mahkemelerin verdiği idamları yerine getirebilir’ demiş. Buna rağmen, bize, ‘siz de niye idam var?’ diye soruyorlar. Biz onlara soruyor muyuz ‘siz de niye idam yok?’ diye. Ve şuna inanın arkadaşlar, Avrupa’daki birçok ülkelerin aklı başında olanları idamı kaldırmaktan pişmanlar. Bunu merak etmeyin ve bir daha da geri getiremiyorlar. Elleri olsa tekrar idamı koyacaklar.” (Oran, 1989:98).

Tüm bu konuşmalar dönemin etkisini bugün dahi silememiş ve verilen idam cezaları günümüzde tartışmalı halini korumaya devam etmiştir.

MGK tarafından çıkarılan 2309 sayılı Kanun ile yine iki kişinin idamına karar verilmiştir. Bu kişiler Necdet Adalı ve Kemal Ergin’dir. Adı geçen iki mahkûm da sol görüşlü kişilerdir. Bu mahkûmlarda Ankara İsmetpaşa Mahallesi’nde bir kahvehaneyi tarayarak sağ görüşlü iki kişiyi öldürmek suçundan yargılanarak idam cezasına çarptırılmışlardır. Adalı 8 Ekim 1980’de idam edilmiştir (Gemalmaz, 2001:973-974). 12 Eylül 1980 Darbesi’nin ilk idam edileni Necdet Adalı olmuştur. Kenan Evren’in idamlar konusunda söylediği “Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz” sözleri bugün bile hafızalarda yerini korumaktadır (İslamoğlu, 2015).

Kenan Evren 1984'te Muş'ta Erdal Eren'in idam edilmesiyle ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

“Şimdi ben bunu yakaladıktan sonra mahkemeye vereceğim ve ondan sonra da idam etmeyeceğim, ömür boyu ona bakacağım!.. Bu vatan için kanını akıtan, bu Mehmetçiklere silah çeken o haini ben senelerce besleyeceğim. Buna siz razı olur musunuz?” (Karataş, 2015:84).

Bu idam cezalarında dikkat çeken husus ise kararların çok hızlı bir şekilde verilmesi ve uygulanması olmuştur (Gemalmaz, 2001:974-976). Daha sonra ise MGK kararları ile 2465 sayılı Kanun ile Cevdet Karakaş, 2466 sayılı Kanun ile Recep Sarıaslan, 2473 sayılı Kanun ile Veysel Güney, 2476 sayılı Kanun ile Ahmet Saner ve Kadir Tandoğan, 2505 sayılı Kanun ile Mustafa Özenç, 2506 sayılı Kanun ile adi suçlu olan İsmet Şahin gibi isimler idam cezasına çarptırılmıştır (Gemalmaz, 2001:979-986).

1982 yılında da Danışma Meclisi ve MGK tarafından idam cezası infaz kanunları çıkarılmaya devam etmiştir. Bunlardan birisi de Abdi İpekçi'yi öldürmesi gerekçesiyle Mehmet Ali Ağca'ya verilen idam cezasıdır.

Mehmet Ali Ağca'ya verilen idam cezası nedeniyle Danışma Meclisi'nde genel olarak fikir ayrılıkları yaşanmış ve çekimser oy kullananların idam cezasına neden karşı oldukları gerekçelerle açıklanmıştır. Bu nedenler incelendiğinde, ilgili dosyadaki mahkûmların durumları değil genel olarak bir söylem ile karşılaşmaktayız. Buna göre, Şerafettin Yarkın çekimserlik gerekçesini açıklarken, “Önce karara muhalif kalmamın, hakkında idam cezası verilen kişiyle ve olayla hiçbir ilgisi yoktur” söyleminde bulunmuştur. Ayrıca idam cezasına ilkesel olarak da karşı olduğunu belirtmiştir.

“Çok uzun bir süreden beri fikir yönünden ve ilke olarak, ölüm cezalarının hep karşısında oldum. Yani bir kanunla öldürme kararı verilmesini kabul edememişimdir. Ancak pozitif hukukumuzda bu cezaya yer verildiğine göre, yargı olarak yapılacak bir şey elbette ki yoktur.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1982).

Beşir Hamitoğulları, inancı gereği devletin insan canını almaya hakkı olmadığı gerekçesiyle idama karşı çıkarken; suçun işlenme tarihi ile infaz kararı arasında uzun zaman olması da İsa Vardal, Serda Kurtoğlu gibi kişileri idam cezasının karşısında yer almasına neden olmuştur. Ayrıca Kurtoğlu idam cezasının caydırıcı ve ıslah edici bir özelliğinin olmadığını vurgusunu yapmıştır. Beşir Hamitoğulları ise bu konuda uygar toplumları öne sürerek cezanın iki temel işlevinin suç işleyen kişinin ıslahı ve suç

işlemeye yatkın kişileri bu fiillerden caydırmak olarak açıklamıştır (Gemalmaz, 2001:481-490).

Özetle, idam cezası tartışmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı Türkiye’de gerçekleşen idamların bilinmesi ve geçmişte ne şekilde ve ne şartlarda idam cezası verildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu anlamda, yaşam hakkı ihlali olan idam cezası Türkiye’de her ne kadar belli zamanlarda uygulama alanı bulsa da Türkiye’de anayasalarda temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmıştır. Ancak yaşam hakkı konusunda çok ciddi ihlallerin olduğu da bir gerçektir. Özellikle 1960 darbesinden sonra gerçekleşen idam cezaları beraberinde çok ciddi tartışmaları da getirmiştir. Daha sonra ise, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında gerçekleşen idam cezaları ciddi anlamda tartışmaların odak noktasına oturmuştur. Türkiye’de genel olarak tartışmaların yoğunlaştığı dönemlere bakıldığında darbe sonrası dönemler karşımıza çıkmaktadır.

Daha önceki bölümde bahsedildiği üzere idam konusunda farklı infaz yöntemleri kullanılmakla birlikte Türkiye’de asma yöntemi ile infazlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de idam cezası tartışmalarına bakıldığında idam cezası lehinde ve aleyhinde konuşanların genel olarak söylemlerine bakıldığında, lehinde konuşanlar genellikle ibret verici olmasına değinirken, aleyhinde konuşanlar ise caydırıcı ve ibret verici bir yanının olmadığını daha önemlisi de telafisinin olmadığını söylemişlerdir. Ancak, mecliste onaylanan idam cezası kararlarına bakıldığında belli parti mensuplarının aynı yönde oy vermesinden yola çıkılarak, Türkiye’de idam cezası konusunun insan hakları bağlamında ele alınmadığı ve toplumsal olaylar ve siyasi konjonktürün buna yön verdiği görülmektedir.

İdam cezasının Türkiye’de kaldırılması Avrupa Birliği uyum sürecine paralel olarak gerçekleşen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİ ve TÜRKİYE'DE İDAM CEZASININ KALDIRILMASI

Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri, 1959 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusu ile başlamıştır. Kuşkusuz bu başvurunun yapılmasında Yunanistan'ın AB'ye başvuru da bulunması etkili olmuştur. Bunun nedeni Türkiye'nin Yunanistan'ı siyaseten yalnız bırakmamak istemesidir. Başvuruda yalnızca siyasi amaçların yattığını söylemek yanlış olacaktır. Yunanistan ile ortak ihracat mallarının olması da ekonomik alandaki başvuru sebebidir.

Türkiye'nin AB üyeliği çok uzun bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk başvuru yapıldığından beri Türkiye'nin tam üyelik hedefi bulunmaktadır. Ancak bu süreçte Türkiye'nin AB üyeliğini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. AB'nin bazı üyeleri Türkiye'nin üye olmasını desteklerken bazı üyeleri ise, bu konuda destek vermemektedir. Fransa'da hükümetler değişse bile Fransa'nın Türkiye'ye karşıtlığı değişmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin nüfusu da Parlamento ve Konsey'de sahibi olacağı oy hakkı dolayısıyla AB için sıkıntı yaratmaktadır. Türkiye'nin üyeliğini etkileyen bir diğer konu ise, kültürel ve dinsel farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye AB'ye üye olmasa bile önemli olan bu süreç içinde yapılacak olumlu gelişmelerin yaşanmasıdır. Bu süreçte yaşanan gelişmeleri anlayabilmek için AB nedir? ve Türkiye ile ilişkileri nasıl bir dönemden geçmiştir? sorularının incelenmesi gerekmektedir.

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Avrupa'da birlik düşüncesinin çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir. Mitolojiye bile dayandırılan tarihsel kökenden ziyade yeni bir Avrupa arayışı yeni bir Roma yaratma düşüncesine dayanmaktadır (Çalış, 2008:40). Avrupa'nın birleştirilmesine yönelik planlar Ortaçağ'dan itibaren zaman zaman gündeme gelmiştir. Buna göre, Victor Hugo'nun 'Birleşik Avrupa Devletleri' kurulmasına dair düşünceleri, Immanuel Kant'ın 'Sonsuz Barışın Sağlanması' yönünde düşünceleri, Saint Simon, Montesquieu, Voltaire gibi düşünürlerin bir birlik fikrini savundukları görülmüştür (Canbolat, 2002:90).

Bütünleşmenin tarihi geçmişe kadar götürülebilse de 2. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplar yaşayan ülkeler tekrar aynı sıkıntılarla karşılaşmamak için bir arayış içine girmiştir. Böylece Avrupa Birliği'nin oluşmasına ilham veren bazı uluslararası kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bunlar Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve NATO'dur (Bilici, 2013:28-32).

Genel olarak AB fikrinin ortaya çıkış sebepleri siyasi faktör olarak, Almanya ile Fransa arasındaki sorunların kalıcı bir biçimde çözüme kavuşturma ihtiyacı ile açıklanmaktadır. Güvenlik sebepli neden ise, daha önce de bahsedildiği üzere, Sovyet tehdidine karşı koyabilecek bir birlik oluşturma düşüncesidir. Ekonomik nedenlere bakıldığında ise, savaş sonrası büyük yıkımın ortadan kaldırılması, Avrupa'da refahın tesis edilmesi ve yaygınlaştırılması gibi nedenler söylenebilir.

2. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Avrupa'da önemli bir kısmın kontrolüne sahip olması diğer ülkelerin bütünleşme yolunda ilerlemesi için en önemli sebeplerden birisi olmuştur. Avrupa Birliği'nin ilk adımı Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından açıklanan Schuman Planı ile 9 Mayıs 1950'de atılmıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması, 18 Nisan 1951 tarihinde Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanmıştır. 50 yıl süreli olan bu antlaşma 23 Temmuz 1952'de yürürlüğe girmiştir (Bilici, 2013:33).

Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu(EURATOM) Roma'da 25 Mart 1957'de imzalanan antlaşmalar ile kurulmuştur. Roma Antlaşması demokrasi ile yönetilen tüm ülkelerin AET'ye girebileceğini belirtmiştir (Karluk, 2014:15-17).

1 Temmuz 1967’de imzalanan Füzyon Anlaşması ile 3 topluluk Avrupa Toplulukları adıyla anılmaya başlamıştır. 1986 yılında ise Avrupa Tek Senedi imzalanmıştır. Bu antlaşma ile üye ülkeler arasında tek pazarın gerçekleştirilmesi taahhüdü yenilenmiştir (Bilici, 2013:34-35). 9-10 Aralık 1991 tarihinde Maastrich Antlaşması diğer adıyla Avrupa Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın hedefi; Avrupa Birliği için gerekli olan zemini oluşturma, birliği oluşturan toplumların kültür ve geçmişini göz ardı etmeden dayanışmayı güçlendirme, demokrasi ve temel hak ve hürriyetleri pekiştirmektir (Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2007). Maastrich Antlaşması ile birlikte ekonomik ve parasal birliğin yanına iki sütun daha eklenmiştir. Bunlar ortak dış politika ve güvenlik politikası sütunu ile adalet ve içişleri alanında işbirliği sütunudur (Bilici, 2013:36-38).

2 Ekim 1997’de imzalanan Amsterdam Antlaşması ile Maastrich Antlaşması’nın getirdiği hukuksal çerçeve tamamlanmıştır. Bu anlaşmayla, ekonomik ve parasal birliğin tamamlanması ve ortak vize uygulamasının başlatılmasının yanında temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren konulara ve *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*’ne uyulması bir şart olarak belirlenmiştir (Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2007).

26 Şubat 2001’de imzalanan Nice Antlaşması 1 Şubat 2003’te yürürlüğe girmiştir. Nice Antlaşması ağırlıklı olarak kurumsal nitelikli değişiklikler getirmiştir. Geleceğin AB’si için kurumların reformu gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Avrupa Parlamentosu’nda sandalye sayısı ve dağılımı netleştirilmiştir. Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi birbirinden ayrılmıştır (Baykal ve Göçmen, 2016:90-93).

13 Aralık 2007’de imzalanan Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma ile Avrupa Konseyi, kurumlar arasında yerini almıştır. Konsey ve Parlamento yasa koyma konusunda eşitlenmiştir. AB bu antlaşma ile tüzel kişilik kazanmıştır. İnsan hakları alanında önemli bir adım olan *Temel Haklar Şartı* hukuki bağlayıcılık kazanmıştır. Ayrıca üyelikten çekilmek isteyen ülkelerin çekilebileceği de bu antlaşma ile düzenlenmiştir (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2018).

AB’nin mevcut anayasal yapısını Lizbon Antlaşması oluşturmaktadır. Bu antlaşma AB’nin 21. yüzyıldaki yerini daha etkin, daha demokratik, daha şeffaf, dünya

sahnesiyle daha bütünleşmiş, daha emniyetli hale getirmek istemektedir. AB'nin kurumlarından olan *Avrupa Parlamentosu*, doğrudan halk tarafından seçilen organdır. Avrupa vatandaşları beş yılda bir yapılan seçimlerde Avrupa Parlamentosu için oy kullanabilmektedir. *Avrupa Komisyonu* ise, AB'nin yürütme organıdır. Her bir devletten birer tane temsilci bulunmaktadır. Bu Konsey üye devletlerin hükümetlerindeki bakanlardan oluşmaktadır. AB Adalet Divanı ise, AB'nin yargı organıdır. Yılda en az dört defa toplanan Avrupa Zirvesi ise, Avrupa'nın bütünleşmesi konusunda öncelikleri ve politikaları belirlemek amacıyla kararlar alan bir kurumdur. Zirveye üye devletlerin bakanları veya devlet başkanları ile AB Zirvesi Başkanı ve Avrupa Komisyonu Başkanı katılmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017). AB kurumlarından bir diğeri olan Avrupa Sayıştay, kurumsal yapıya 1975 yılında katılmıştır. Mali denetimi yapan Sayıştay, AB'nin tüm gelir ve giderlerini inceleyerek hukuki ve usule uygunluğu temin etmektedir. Her bütçe yılının kapanmasından sonra yıllık rapor hazırlanmakta ve parlamentoya sunulmaktadır. Üye olsun ya da olmasın parayı kullanan devletler bu denetime tabi tutulmuştur (Göçmen, 2016:321-339). Bir diğerkurum ise Avrupa Merkez Bankası'dır. AB'nin asli kurumları arasında olan Avrupa Merkez Bankası 1998 yılında Avrupa Para Enstitüsü'nün yerini almıştır. Merkez Bankası'nın görevi ekonomik ve parasal birliğin teknik işleyişini yönetmek ve izlemektir. Ayrıca Avrupa para birimi olan Euro'nun istikrarını ve tedavüldeki miktarını belirlemektedir (Akçay, 2016:291-317).

AB, şu anda Brexit sürecinde olan İngiltere ile birlikte 28 üyesi olan uluslar üstü bir örgüttür. Bu yönüyle benzeri olmayan bir örgütlenme biçimidir denilebilir. AB'nin ortak sembolleri Avrupa bayrağı, Avrupa marşı, Avrupa günü (9 Mayıs), sloganları ise “*çeşitlilikte birliktir*”. AB'nin temel değerler ve ilkeleri; insanlık onuru, demokrasi, hukukun üstünlüğü, adalet, eşitlik, temel özgürlükler, ulusal kimliğe saygı, azınlık haklarının gözetilmesi, barış ve dayanışmadır. *AB Temel Haklar Şartı* AB üyesi ülkeler ve vatandaşları tarafından güvencede olan tüm hakları beyan etmektedir. Buna verilebilecek en iyi örneklerden birisi de, idam cezasının kaldırılmış olmasıdır (Fontaine, 2010:9).

2. AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye kuruluşundan beri uluslararası sistemdeki gelişmeleri takip etmiş ve birçok uluslararası örgüte üye olmuştur. Avrupa Birliği'ne de üye olma amacı taşımaktadır. Bu amaç için ilk adım olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunu, 31 Temmuz 1959 yılında yapmıştır (Gencer, 2011:2). AET'ye üyelik başvurusu Yunanistan'ın üyelik başvurusu yapması ve kabul edilmesinin ardından Adnan Menderes'in Başbakan olduğu dönemde yapılmıştır. 1960 darbesinin ardından kesintiye uğrayan ilişkiler 2 yıl sonra tekrar başlamıştır (Gencer, 2011:2). Türkiye Batıya yaklaşırken Atatürk'ün 'muasır milletler seviyesine ulaşma' ilkesiyle paralel bir yol izlemiştir (Bilici, 1996:33-34). Türkiye'nin AET'ye üyelik için uğraştığı yıllarda Türkiye'de sağ-sol çatışmalarının olması sürece yeterince ilgi gösterilememesine neden olmuştur (Bilici, 1996:37).

Türkiye 1959 yılında AET'ye ortaklık başvurusunda bulunduğu dönemde Celal Bayar ve Adnan Menderes iktidarı oldukça zayıf durumdaydı. 27 Mayıs 1960 darbesi ile AET'de Türkiye ile ilgili kuşku artmıştır. Darbe sonrası başa gelen Cemal Gürsel'in Türkiye'nin daha önce yapmış olduğu uluslararası anlaşmalara uyulacağını söylemesine rağmen AET ile ilişkilerin düzelmesi mümkün olmamıştır. Askeri yönetimden sonra kurulan AP ve CHP koalisyonu da Türkiye ile AET ilişkilerinde bir gelişme sağlayamamıştır (Çakmak, 2015:115-116).

12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile AET arasında ortaklık anlaşması olan Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Dura ve Atik, 2007:483). Türkiye ve AET'nin hukuki çerçevesini oluşturan Ankara Anlaşması İsmet İnönü'nün başbakan olduğu dönemde imzalanmıştır. Bu dönemde mevcut koalisyon ise, CHP-YTP koalisyonudur (Çakmak, 2015:116). Ankara Anlaşması'nın amacı 2. maddede açıklanmıştır:

“Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirir.” (Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017).

Ankara Anlaşması'nın hedefleri, Türk halkı ve AET halkı arasında sıkı bağlar kurmak, Antlaşmada belirtilen ilkelere ulaşabilmek için Türkiye ve AET arasında bir gümrük birliği oluşturmak, Türk ekonomisi ve AET ekonomileri arasında mevcut olan farklılıkları ortadan kaldırmak, Türk ekonomisinin gelişmesi için ekonomik yardımda

bulunmak, Türkiye'nin ileride AET'ye tam üye olmasını kolaylaştırmak, Roma Antlaşması'nda belirtilen ülküyü paylaşmak, barış ve özgürlüğü garanti altına almak şeklindedir (Karluk, 1996:407).

1 Aralık 1964'te Ankara Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Ortaklık Anlaşması olan Ankara Antlaşması Türkiye'nin AET'ye üye olmasını hedefleyen çerçeve bir anlaşmadır. Bu Anlaşmada fesih hükmü bulunmamaktadır. Bu nedenle Antlaşmanın amacı gerçekleşene kadar yürürlükte kalacaktır (Manisalı, 2002:75). Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi üç dönemde gerçekleşecektir. Bunlar hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönemdir. Hazırlık döneminin amacı, Türkiye ekonomisini topluluk koşullarına uyabilecek seviyeye getirmektir (Manisalı, 2002:77-78).

1965 yılında Süleyman Demirel hükümetinin başa gelmesiyle, AET ile ilişkilerin yoğunlaştırılması gündeme gelmiştir. Demirel her ne kadar AET ile ilişkileri geliştirme taraftarı olsa da Türkiye'nin içişleri ve ekonomisinden ve AET'den kaynaklanan nedenlerden dolayı ilişkilerde beklenen gelişme gerçekleşmemiştir (Çakmak, 2015:116). Genel olarak, 1960 yılı sonları, 1970 ve 1980'li yıllarda Türkiye'deki siyasi eylemler sonucu merkez sol grup ve siyasi partiler, radikal sol düşüncenin etkisinde kalarak AET üyeliğine sıcak bakmamaktaydı. Sol gruba karşı tavır alan sağ siyasi partiler ise, sağ radikal milliyetçiliği desteklemiştir. Bu bağlamda iki tarafın da hataları olmuştur. O dönemde sağ grup ve özellikle merkez sağ parti olan Süleyman Demirel'in Partisi Adalet Partisi (AP), AET ile ilişkilere sıcak bakarken, merkez sol parti olan CHP ve İnönü AET'ye karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır (Gencer, 2011:3).

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerin sonunda AP tek başına iktidar olmuştur. Böylelikle AET'ye ılımlı bakan Süleyman Demirel tekrar başa gelmiştir. Ancak içişlerinde yaşanan sağ-sol çatışması gibi karışıklıklar nedeniyle 1971 yılında verilen muhtıra sonrasında Nihat Erim başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Bu dönemden sonra da sıklıkla değişen hükümetler AET'ye ılımlı bakmıştır. Fakat AET anti-demokratik kuruldıkları düşüncesiyle bu hükümetlere karşı temkinli davranmıştır (Çakmak, 2015:116).

23 Kasım 1970'te Katma Protokol imzalanmıştır. Gümrük birliğine ilişkin kurallar içeren bu protokol, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir (Dura ve Atik, 2007:485). Böylelikle Ankara Anlaşması ile öngörülen hazırlık süreci bitmiş ve geçiş dönemine ilişkin koşullar belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017). Son dönem için Ankara Anlaşması bir süre saptamamıştır (Manisalı, 2002:80).

26 Ocak 1974 yılında Necmettin Erbakan liderliğinde MSP ile CHP arasında koalisyon kurulmuş ve Ecevit Başbakan olurken Erbakan da Başbakan Yardımcısı olmuştur. Böylece AET'ye ılımlı bakmayan bir hükümet kurulmuştur. Ecevit Türkiye'nin batılı ülkelerle değil doğulu ülkelerle işbirliği yapması gerektiğini, batılı emperyalist devletlerin Türkiye'ye verecek bir şeyinin olmadığını söylerken; Erbakan ise batılı Hristiyan devletlerle değil İslam ülkeleriyle işbirliği içinde olunması gerektiğini vurgulamıştır. 20 Temmuz 1974 yılında TSK'nın Kıbrıs'a müdahalesi AET ile ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur (Çakmak, 2011:116).

1977 yılında Bülent Ecevit, AET ile ilişkileri tek taraflı olarak dondurmıştır. Bu tarihten sonra da Türkiye-AET ilişkileri giderek gerginleşmiştir. Bülent Ecevit'in bu dönemdeki tavrı, Yunanistan'ın AET'ye üyeliğini hızlandırmış ve bu ülkenin AET'ye üyelik isteği 1976 yılında kabul edilmiştir. 1981 yılında AB'ye üye olan Yunanistan, Türkiye'ye yapılacak olan yardımları engellemeye başlamıştır (Bilici, 1996:37).

1970'li yılların başından 1980'li yılların yarısına kadar siyasi ve ekonomik nedenlerle istikrarsız bir seyir izleyen Türkiye-AB ilişkileri, 12 Eylül 1980 Darbesi ile de kesintiye uğramıştır. Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Avrupa Toplulukları Komisyonu'ndan Türkiye'ye yapılacak olan mali yardımların insan haklarına saygı ve demokrasi temin edilinceye kadar askıya alınmasını istemiştir (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2011:55). AET ülkelerinin tepkisi farklı olmuştur. Fransa, Danimarka, Hollanda gibi bazı ülkeler AET-Türkiye ilişkilerinin askıya alınmasını isterken, İngiltere ve Almanya gibi bazı ülkeler ise, Türk askerinin demokrasiyi yerleştirmesi gerektiğini savunmuştur (Çakmak, 2011:118-119).

Avrupa bütünleşmesinin temelleri atıldığı sırada insan haklarına ilişkin bir hamle görülmemiştir. Bunun nedeni bütünleşmenin ilk olarak ekonomik kaygılarla

atılmış bir adım olmasıdır (Özcan, 2016:791). Temel hakların korunması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa yapılanması içerisinde önemli bir yere sahip olsa da uzun süre kurucu antlaşmalarda yerini alamamıştır. Toplulukları kuran antlaşmaların amacı ideolojiden ziyade ekonomik kaygılarla üretim faktörlerinin serbest dolaşımını içeren geniş bir iç pazarın kurulması olmuştur. Bu nedenle bireye ekonomik bir özne olarak bakılmıştır (Selçuk, 2015:15) Toplulukların temelini oluşturan AKTÇ, EURATOM ve AET Antlaşmalarının yalnızca insan hakları konusunda değil anayasal konularda da bir hamle yaptığı görülmemiştir. Topluluktan Birliğe dönüş aşamasında ise uluslararası süreçte meydana gelen değişiklikler, üye ülkeleri insan hakları konusunda adım atmaya zorlamıştır (Özcan, 2016:791). Bu süreçte insan hakları alanında atılan adımlar ve AB kriterleri arasında önemli bir yer tutan insan hakları konusu Türkiye'yi yakından ilgilendiren konular arasında yerini almıştır. Özellikle, insan haklarının en önemli konusunu oluşturan yaşam hakkı konusu ve buna bağlı olarak Türkiye'de 1980'li yıllara kadar uygulama alanı bulan ve daha sonrasında da mevzuatta yer almaya devam eden idam cezası konusu Türkiye-AB ilişkilerinin önemli köşe taşlarından birini oluşturmuştur.

AB'nin ilk olarak AET şeklinde ekonomik nedenlerle bir araya gelmiş olması (Özcan, 2016:792), Türkiye ile 1960-1980 yılları arasında insan hakları konusunda bir sorun yaşanmamasına neden olmuştur. Bu dönemlerde yaşanan 1960 darbesi, 1971 Muhtırası ve buna bağlı insan hakları ihlallerinin AET ile Türkiye arasında büyük bir sorun teşkil etmemesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük yıkıma uğrayan Avrupa kapitalizmini yeniden inşa edebilmek ve SSCB'nin yaymak istediği komünizmi engellemek ve ABD'nin kıta üzerindeki gücünü kırabilmeye öncelik verilmesindendir. Böyle bir ortamda Topluluk insan hakları konusuna yeterince eğilmemiştir. Bir diğer neden ise, Dünya'da mevcut olan uluslararası sistemdir. 1960-1980 yılları arasında AET için önemli olan insan hakları değil, kapitalist-sosyalist sistem çatışmasının varlığıdır (Sancaktar, 2007). Böyle bir sistemde AET için önemli bir müttefik olan Türkiye'de yaşanan darbeler ve insan hakları ihlalleri kolaylıkla göz ardı edilmiştir.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE 1980-2000 YILLARI ARASINDA İNSAN HAKLARI

Başlangıçta ekonomik sebeplerle bir araya gelen Topluluk 1986 yılında Avrupa Tek Senedi'nin kabul edilmesiyle ekonomik nedenlerin yanına siyasi unsurları da eklemiştir (Güneş, 2016:308). Daha önce kurucu Antlaşmalarda yerini alamayan temel hak ve özgürlükler Avrupa Tek Senedi ile ilk kez gündeme gelmiştir. ATAD Avrupa Tek Senedi'nin temel haklarının tanınması konusunda bir garanti olduğunu belirtmiştir (Özcan, 2016:796). Topluluk organlarından olan AP temel hak ve özgürlükler alanında önemli adımlar atmıştır. AP, insan haklarının geniş bir biçimde ele alınmasını savunurken, evrensel nitelikli ve demokratik ilkelerle korunması gerektiğini belirtmiştir. AP insan haklarında konusunda özel nitelikli raporlar, kararlar ve bildiriler yayımlayarak hem AT içinde hem de AT dışında insan haklarının gelişmesi konusunda toplumsal bilinç uyandırmaya çalışmıştır (Özcan, 2016:792).

1980-1990 yılları arasında kapitalist ülkeler ve sosyalist ülkeler arasında gerginliğin azalması AT'nin de insan hakları ve demokrasi odaklı olmasına yol açmıştır. Bu nedenle, özellikle Türkiye'de meydana gelen 12 Eylül 1980 Darbesi'ne AT tarafından tepkilerin değiştiği gözlemlenmiştir (Sancaktar, 2008:122). Bu tepkilerle birlikte AT ile sıkıntıya giren ilişkiler karşısında Türkiye'de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri de AİHM'ye 1989 yılında yargı yetkisinin kabul edilmesi olmuştur (Ankara Barosu, 2006). Bunun yanında idam cezası ve işkence ile ilgili birçok adım atılmıştır. Bunlar arasında TBMM'de bekleyen idam cezası kararlarının onaylanmaması bulunmaktadır (Sancaktar, 2008:122).

Avrupa Tek Senedi'nde dolaylı olarak bahsedilen temel hak ve hürriyetler, 1992 yılında Avrupa Birliği Antlaşması'nda (Maastrich) doğrudan yerini almıştır. Avrupa Birliği Antlaşması'nın F maddesinde yerini alan temel hak ve hürriyetler ile birlikte Topluluk siyasi birliğe doğru önemli bir adım atmıştır. AB bu antlaşma ile insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğüne saygı gibi demokrasi ilkelerini dile getirerek birliğe giriş koşullarını da bir anlamda ilan etmiştir (Akçay ve Göçmen, 2016:796-797). Avrupa Birliği Antlaşması ile AB'nin değerleri netleştirilmiştir. Avrupa Birliği Antlaşması'na bakıldığında insan merkezli bir yaklaşımın esas alındığı

görülmektedir. Bu Antlaşma ile insan onuru en üst değer olarak ele alınmıştır (Güneş, 2016:318).

Gelişmenin hemen akabinde 1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde tam üye olmak isteyen üyeler için yeni kriterler belirlenmiştir. Türkiye'nin üyeliği de bu kriterlere göre yeniden değerlendirilmeye alınmıştır (Dura ve Atik, 2007:278). Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukuk devleti ilkeleri gibi konular Birliğin temel değerleri olarak kabul edilirken birliğe üye olacak ülkeler içinde vazgeçilmez ilkeler olarak gündeme gelmiştir (Akçay ve Göçmen, 2016:797). AB'yi siyasi bir birliğe yakınlaştırmak için Ekim 1997'de Amsterdam Antlaşması imzalanmıştır (McCormick, 2013:122). Amsterdam Antlaşması'nın Türkiye'yi de yakından ilgilendiren asıl önemli işlevi, AB'de ölüm cezasının kaldırılması olmuştur. Antlaşmaya ekli Son Senet'te üye devletlerin birçoğu tarafından onaylanan AİHS ek 6. Nolu protokol hatırlatılmıştır. Böylece AB idam cezasının kaldırılmasına ilişkin ek Protokolü Birlik hukukunun bir parçası haline getirmiştir (Akçay ve Göçmen, 2016:801).

Görüldüğü gibi, 1990 yılı ve sonrasında AB'de insan hakları, demokrasi, özgürlük konuları önemli hale gelmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllara kadar var olan komünizm tehlikesi 1990'lı yıllarla birlikte yok olmuştur. Böylelikle eski sosyalist yeni kapitalist ülkeler AB'ye girmek için çaba sarf etmeye başlamıştır (Sancaktar, 2008:122). Böyle bir ortamda da Türkiye-AB ilişkilerinde ekonomik kriterlerden daha çok siyasi kriterler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde PKK ve Kürt sorununu insan hakları bağlamında ele alan AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Ancak Türkiye her şeye rağmen Kopenhag Kriterlerini sağlayabilmek için birçok adım atmıştır (Sancaktar, 2008:122). 1999 yılında yaşanan gelişmeler sonrasında AB-Türkiye ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İlk olarak 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi (Tahincioğlu, 2013) ve ardından Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi (Dura ve Atik, 2007:534) Türkiye-AB ilişkilerinde önemli gelişmelerin habercisi olmuştur.

7 Aralık 2000'de Temel Haklar Şartı kabul edilmiştir. Buna göre; yaşam hakkı insan onuru gibi haklar güvence altına alınmıştır. Onur, özgürlükler, eşitlik,

dayanışma, vatandaşlık hakları, adalet gibi çeşitli başlıklar altında temel haklar güvence altına alınmıştır (Yanıkdağ, 2010:126).

1980 darbesinden sonra yapılan 1983 seçimlerinde Turgut Özal ve ANAP (Anavatan Partisi) tek başına iktidar olmuştur. Turgut Özal bu dönemde AT'ye üyelik sürecini hızlandırma çalışmalarına başlamıştır. Türkiye; 14 Nisan 1987 yılında AKÇT'nin 98, AET Antlaşmasının 205, Roma Anlaşmasının 237. maddesine dayanarak tam üye olmak üzere başvuruda bulunmuştur (Manisalı, 2002:87). “Türkiye'nin batı ile dansı” olarak nitelendirilen bu süreçte Türkiye ‘dans etmek istiyorum’ teklifiyle Brüksel’e gitmiştir (Bilici, 1996:37). AP üyeleri bu başvuruyu tamamıyla reddetmeyerek müzakerelere devam etmiştir (Gencer, 2011:5-6). Başvurusu kabul edilmeyen Türkiye’ye ilişkilerin geliştirilmesi için tavsiyelerde bulunmuştur (Manisalı, 2002:84). 18 Aralık 1989’da Komisyon, Topluluğun kendi iç pazarını tamamlama sürecinden önce kabul edemeyeceklerini ve Türkiye’nin katılımdan önce ekonomik, siyasal ve sosyal alanda gelişmesine ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir (Dura ve Atik, 2007:496).

1 Kasım 1993’te Maastrich Anlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa Topluluğu adının yerini Avrupa Birliği almıştır. 1993-1994 yıllarında ortaklık ilişkilerinde Birlik yalnızca gümrük birliğine ağırlık vermiş, tam üyeliği hedef olarak görmemiştir (Manisalı, 2002:87). 31 Aralık 1995 yılında Ankara Antlaşması gereğince Türkiye’nin AB ile 22 yıl süren geçiş dönemi tamamlanmıştır. 1 Ocak 1996 itibariyle de Türkiye ve AB arasında gümrük birliği tesis edilmiştir. Böylece taraflar arasında gümrük vergileri sanayi malları için sıfırlanmış, Türkiye üçüncü ülkelere AB’nin ortak gümrük tarifelerini uygulamaya başlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017).

12-13 Aralık 1997 yılında Lüksemburg Zirvesi toplanmıştır. AB’nin 5. genişlemesine dair kararlar alınan zirvede aday ülkeler arasında Türkiye’nin adı zikredilmemiş, kültürel farklılık, aidiyet, kimlik gibi sorunlar öne sürülmüştür. Oysa Gümrük Birliği kararından hemen sonra *Hürriyet* gazetesine konuşan Tansu Çiller ‘En geç 1998’de AB’ye üyeyiz’ açıklamasında bulunmuştu (Hürriyet, 1995). Dolayısıyla bu gelişme Türkiye’de soğuk duş etkisi yaratmıştır. Lüksemburg Zirvesi sonrası 14 Aralık 1997’de dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Dışişleri Bakanı Mesut

Yılmaz, AB ile siyasi diyalogun kesilmesi kararını almıştır (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2018:56). Türkiye'nin tepkisini haklı gören Avusturya Eski Başbakan Yardımcısı AB'nin kararını şu şekilde eleştirmiştir:

“İslam ülkeleri Türkiye'ye yeterince müslüman olmadığını söylüyorlar. Lüksemburg'da ise 'Türkiye çok müslüman' deniyor. İslam dünyası ile muhtemel gerginlikleri önlemek istiyorsak Türkiye'yi yanımıza almak zorundayız.” (Anonim, 1997).

4 Mart 1998'de Komisyon, Türkiye için Avrupa Stratejisi başlıklı bir belge hazırlamıştır. Bu belgenin amacı ise, Türkiye'yi AB'ye yakınlaştırmaktır. 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen Zirve'de Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmıştır (Gencer, 2011:8).

2.2. 2000'Lİ YILLARDA AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE İNSAN HAKLARI

Türkiye'de 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsünün açıklanmasıyla birlikte, 2001-2005 döneminde Anayasada 49 maddede değişiklik yapılmıştır (Altıntaş, 2008:3).

3 Ekim 2001 tarihli 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'da insan hakları alanında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre Anayasa'nın 13. maddesinde yapılan değişiklikle temel haklar ve özgürlüklerin alanı genişletilerek genel sınırlama sebepleri kaldırılmış ve temel hak ve özgürlüklerin özlerine dokunulmaksızın Anayasa'da belirtilen ilgili maddelerce ve yalnızca kanunlarla sınırlanabileceği hükmü getirilmiştir. Aynı kanunla yapılan değişiklik ile Anayasa'nın 14. maddesi AİHS'nin 17. maddesi ile uyumlu hale getirilmiş ve hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılamayacağı hükmü eklenmiştir (Anonim, 2001).

22 Aralık 2002 tarihli 4777 sayılı Kanunla Anayasa'da yapılan değişiklikle, 15. maddede bulunan idam cezasının infazıyla ilgili ibare kaldırılmıştır. Ayrıca 17. maddede gerekli görülen değişiklikler yapılmıştır. İdam cezası ile ilgili yapılan 15. ve 17. maddeye paralel olarak 38. maddede değişiklik yapılmıştır. İdam cezasının tamamen kaldırılması için diğer maddelerde yapılan değişikliklerle ilgili olarak 87. maddede de gerekli değişiklikler yapılmıştır (Altıntaş, 2008:5).

AB uyum sürecinde Türkiye'de yalnızca Anayasa'da değil kanunlarda da bir takım değişiklikler yapılmıştır. 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren üçüncü uyum

paketi (4771 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) ile Türkiye’de 1984 yılından beri hukuken olmasa da fiilen uygulanmayan idam cezası AİHS ek 6 No.lu Protokole uygun olarak savaş, çok yakın savaş tehlikesi ve terörizm hariç olmak üzere kaldırılmıştır (Altıntaş, 2008:7). Bu değişiklik AB’nin Katılım Ortaklığı Belgesi’nde bulunan beklentiler karşılanmıştır. İnsan hakları bağlamında bakıldığı zaman yalnızca idam cezası konusunda değişiklik yapılmakla kalmamış başka birçok düzenleme de yapılmıştır. Bunlardan biri de Türkiye ve AB’de sorun teşkil eden göçmen kaçakçılığı konusuna değinilmiştir (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007:10), Ceza Yargılaması Usulü Kanunları, Hukuk Usulü, ceza ve hukuk davalarında AİHM’nin verdiği karara göre yargılamanın yenilenmesinin yolu açılmıştır (Altıntaş, 2008:7).

Tüm bu değişikliklerin yanı sıra AB müktesebatı ile Türkiye mevzuatını uyumlu hale getirmek amacıyla Dernekler Kanunu, Serbest Bölgeler Kanunu, Basın Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de bazı değişiklikler yapılmıştır (Özdemir ve Çiftlikçi, 2015:132).

Altıncı Uyum Paketi çerçevesinde yaşam hakkının korunmasına yönelik olarak 15 Temmuz 2003 tarihli 4928 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile düzenleme yapılmıştır. Buna göre 19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe giren Altıncı Uyum paketi ile birlikte savaş hali ve çok yakın savaş tehlikesi hali dışında idam cezası kaldırılmıştır (Altıntaş, 2008:8). Ayrıca bu uyum paketi ile birlikte yaşam hakkı bağlamında işlenen namus cinayetleri ve töre cinayetleri için ağır cezalar öngörülmüştür. AİHM kararları ışığında yargılamanın yenilenmesi kabul edilerek adil yargılanma konusunda da önemli bir adım atılmıştır (Özdemir ve Çiftlikçi, 2015:133). Ve nihayet 14 Temmuz 2004 tarihli 5218 sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile birlikte (Sekizinci Uyum Paketi) aynı yıl içerisinde yapılan Anayasa’daki değişikliklerle paralel olarak idam cezası tamamen kaldırılmış ve yerine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmiştir (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007:21).

Böylece AB müktesebatına uyum kapsamında çıkarılan uyum paketleri ve Anayasa’da yapılan değişikliklerle birlikte AB müktesebatına uyum amaçlı yapılan

hukuki reformlarla insan hakları alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu bağlamda işkenceye karşı güvenceler arttırılmış, ifade ve basın özgürlüğü genişletilmiş, kadın erkek eşitliği konusunda ve demokrasinin pekişmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır (Özdemir ve Çiftçi, 2015:135).

AB uyum sürecinde yapılan değişikliklerle bugün Türkiye çok daha şeffaf ve kendine güvenen daha özgürlükçü bir yapıya bürünmüştür. Söz konusu değişikliklerle insan haklarını destekleyici bir mevzuat ortaya çıkmıştır. Yapılan değişiklikler doğrultusunda Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerini gerekli aşamaları geçmiş görünmektedir. Ayrıca idam cezasının kaldırılması gibi hassas konulardan dolayı kamuoyunda yaşanan tartışmalar, Türkiye'ye *açık toplum* olma yolunda önemli bir yol aldırıştır (Altıntaş, 2008:15).

3. AVRUPA BİRLİĞİ KRİTERLERİ ve İDAM CEZASI

AB ekonomik işbirliği ve dayanışma amacıyla bir birleşme sürecine başlamışsa da zamanla siyasi, kültürel, hukuksal, kurumsal bir birlik sağlama amacıyla örgütlenme sürecine dönüşmüştür (Kerman, 2009:283). Bu bütünleşme sürecinde ortak bir ekonomi kadar ortak insan hakları ve demokrasi düşüncesi de gelişmiştir. Bu durum Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin yerine getirmesi zorunlu bazı kriterlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1993 Kopenhag Zirvesi'nde, aday ülkelerin siyasi ve ekonomik uygunluğu sağladığı takdirde ve üyelik yükümlülüğünü üstlenebilir hale geldiğinde derhal AB'ye üyeliğinin gerçekleşeceği bildirilmiştir. Bu anlamda buna ön koşul olarak 1991 yılında Maastricht Kriterleri ve 1993 yılında Kopenhag Kriterleri belirlenmiştir (Günuğur, 2002:6).

3.1. MAASTRİCHT ve KOPENHAG KRİTERLERİ

Maastricht Kriterleri, AB'ye üye olacak ülkelerin ekonomik ve parasal birliğe katılabilmeleri için gerekli olan şartlardır. Bu kriterlerle üye ülkelerin ekonomileri arasında farklılıkların kapanmasını sağlamak ve üye ülkelerin birbirine yaklaşmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bu kriterlerle üye ülkelerin mali ve parasal politikalarına kısıtlamalar getirilmektedir (İnan, 2005:74-75).

9-10 Aralık 1991'de imzalanan ve 1 Ocak 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile ekonomik ve parasal birliğin aşamaları belirlenmiş ve bu süreçte izlenecek olan ekonomik ve parasal politikalar düzenlenmiştir (Dura ve Atik, 2007:87-

88). Maastricht Kriterlerine göre, ilgili ülkenin enflasyon oranı ile, Birlikte en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin ortalamasının arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir. İlgili ülkenin devlet borçlarının GSYİH'na oranı % 60'ı geçmemelidir. İlgili ülkenin bütçe açığının GSYİH'na oranı, % 3'ü geçmemelidir. İlgili ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle en iyi performans gösteren üç ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla geçmemelidir. İlgili ülkenin parası son iki yıl içinde diğer bir üye ülkesinin parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır (Dura ve Atik, 2007:164-167).

Doğu Blokunun 1989-1990 yıllarında çözülmesi Avrupa ülkelerinin AB'ne başvurma sürecini de hızlandırmıştır. Bu nedenle AB, katılacak ülkelere bir takım kriterler getirmiştir. Tam üyelik kriterleri Kopenhag Kriterleri ile belirlenmiştir (Günüğur, 2002:6). Maastricht Kriterleri gibi ekonomik kriterler barındıran Kopenhag Kriterleri, ekonomik kriterlerin yanında ağırlıklı olarak siyasi kriterleri barındırmaktadır (Manisalı, 2001:65).

AB, Kopenhag Zirvesi ile AB'ye katılmak isteyen ülkeler için yeni kriterler belirlemiştir. Türkiye'nin tam üyeliği konusu da bu kriterler çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir (Dura ve Atik, 2007:278).

Kopenhag Kriterlerinin siyasi alandan AB'ye üye olacak ülkelerde demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunmasını ve saygı görmesini, teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olmasını kapsamaktadır. Ekonomik alandan ise, üye ülkede işleyen bir piyasa ekonomisinin olması ve AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesinin bulunmasını içermektedir (İnceoğlu, 272-274).

Kopenhag kriterlerinin üçüncü alanı hukuki ve idari alandır. Bu alandaki kriterler, siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalmak kaydıyla üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesini ifade etmektedir. Ayrıca müktesebatı uygulayacak idari kapasitenin de kurulması gerekmektedir. Kopenhag Kriterleri AB'ye girmek isteyen ülkeler için bir ön koşul olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu koşulları sağlayamayan ülkeler Birliğe üye olamayacaktır (Ozan, 2000:26). Burada çalışmayı ilgilendiren kısım müktesebat uyumu ve siyasi

kriterlerdir. İdam cezasının Türkiye’de kaldırılması bu kriterlerle bağlantı içerisinde bulunmaktadır.

Kopenhag Kriterlerinde bahsedilen siyasi kriterler, AB üyesi olmak isteyen ülkelerin yalnızca demokrasi ve hukuk devleti ilkesini kabul etmesini yeterli görmemektedir. Bu ilkelerin günlük yaşamda da uygulanmasını öngörmektedir. Ayrıca bu konuları destekleyecek kurumların olması gereklidir. Bununla birlikte üyelik için insan haklarına saygılı olmak ön şartlardan biridir. Anlaşıldığı üzere bu kriter ilkelerin kağıt üzerinde kalmasını değil, uygulamaya konulmasını istemektedir. Bunun da çeşitli kurumlarla desteklenmesi öngörülmektedir (İnceoğlu, 272-274).

Siyasi kriterler içerisinde yer alan demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusunda bazı faktörler belirlenmiştir. Buna göre, siyasal çoğulculuk, ifade özgürlüğü ve din seçme özgürlüğünün garanti altına alındığı bir anayasal düzen olmalıdır. Bunun yanında kamu kurumlarının işlevlerini yerine getirebilmesi için demokratik kurumların olması, bağımsız bir yargının olması ve anayasal kurumların bulunması gereklidir. Ayrıca seçimler özgür ve dürüst bir biçimde farklı siyasi partilerin de iktidara gelebileceği şekilde yapılmalıdır (Dura ve Atik, 2007:278-279). Siyasi kriterler arasında olan ve AB’nin de önemsendiği bir diğer konu ise, insan hakları konusudur. Bu konuda ayrıntılı faktörlere değinilmese de aday ülkelere Avrupa Konseyi’nin İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması hakkındaki Sözleşmeye taraf olması istenmekle birlikte, İnsan Hakları Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkının da tanınması gerekmektedir (Çakmak, 2011:84-85). Bir diğer siyasi kriter ise, azınlıklara saygı konusudur. Bu konuda aday ülkelere Avrupa Konseyi’nin Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesi’ne uyulması istenmiştir. AB’nin azınlık konusunu önemsemesinin nedeni ise, azınlıklarla ilgili sorunlarda demokratik istikrarın tehlikeye girmesi ve bunun sonucunda aday ülkelerin komşularıyla ilişkilerinin bozulması endişesidir (Dura ve Atik, 2007:279).

Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan hakları konusunun doğrudan idam cezası ile bağlantılı konular olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

3.2. AVRUPA BİRLİĞİ KRİTERLERİ BAĞLAMINDA İDAM CEZASI ve TÜRKİYE

AB, insan haklarına verdiği önemden dolayı aday olan ülkelerden idam cezasını kaldırmalarını istemektedir. Bu nedenle Kopenhag Kriterleri ile idam cezasının kaldırılmasını ön koşul olarak belirtmiştir (Somuncuoğlu, 2000:70).

AB'ye üyelik Türkiye'nin uzun yıllardır ulaşmak istediği bir hedef olmuştur. Bu hedef, süreç içerisinde AB kaynaklı ve Türkiye kaynaklı siyasi nedenlerle gerçekleşmemiştir. Helsinki Zirvesi'nden sonra AB tarafından gündeme getirilen Türkiye'nin AB'ye üyeliği süreciyle ilgili uyum sürecinde hangi kriterlere uyulacağı konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bununla ilgili belirlenen Kopenhag Kriterleri'nde Türkiye'yi ilgilendiren ön koşullardan biri de idam cezası olmuştur (Karluk, 1990:53).

Türkiye'nin üyelik konusunda koşulları yerine getirmesine dair Katılım Ortaklık Belgesi (KOB), 8 Kasım 2000'de Komisyon tarafından hazırlanıp Konsey tarafından karara bağlanmıştır (İnceoğlu, 1999:274).

İdam cezası, KOB'un hem kısa vadeli hem de uzun vadeli yapılması gereken değişiklikleri arasında bulunmaktadır. Genel olarak bütün dünyada idam cezasının kaldırılması düşüncesi ağır basan bir durumdur. Avrupa Hukuku ceza sistemine bakıldığında idam cezası bazı özel durumlar haricinde kabul görmeyen bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel durumlardan kastedilen ise savaş zamanı ve çok yakın savaş tehlikesi zamanlarıdır (İnceoğlu, 1999:296).

AB'nin hazırladığı KOB'a karşı Türkiye de Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerine uyum ve Topluluk Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı hazırlamıştır. Ulusal Program 24 Mart 2001'de Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Şahin, 2001:34). Böylelikle Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini karşılayabilmesi adına yapılacak olan reformlar KOB ve Ulusal Program'da yerini almıştır.

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yapılması gerekenler kısa ve orta vadeli öncelikler olarak listelenirken, idam cezası orta vadeli siyasi öncelikler içerisinde yerini almıştır. AB, Türkiye'nin idam cezasını kaldırmasını, AİHS'nin 6 No.lu Protokolünü imzalayıp onaylanmasını talep etmiştir (Anonim, 2000). Böylece başlayan AB uyum sürecinde 1982 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle demokrasi,

hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013:38-39).

Türkiye’de idam cezasının kaldırılmasından önce bu cezaya tabi tutulan eylemlerin sayısında azaltmaya gidilmiştir. Türkiye’de son yıllarda Ceza Muhakemesi Hukuku alanında özellikle de insan hakları konusunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı T.C. Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile 1982 Anayasası’nda ceza muhakemesini etkileyen önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu anlamda 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez hükmü getirilmiştir.

AB’ye uyum sağlama yolunda yapılan değişikliklerle içinde idam cezasının bulunduğu farklı düzenlemeler yapılmıştır. Bahri Öztürk, idam cezası da dahil olmak üzere kanunlarda yapılan değişikliklerin AB’ye uyum için yapılmasını hukukçu olarak doğru görmediğini söylemektedir (Öztürk, 2004:723-746).

Bu tür itirazlara rağmen AB uyum sürecinde Türkiye’de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için atılan adımlar gerçekten önemli boyuttadır. Bu bağlamda, “*işkenceye sıfır tolerans*” politikası getirilmiş, faili meçhul cinayetler dönemine son verilmiştir, mafya ve çetelerin ülke gündeminden çıkarılması yönünde çalışmalar başlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına dayalı olarak yargılamanın yenilenmesi yolu açılmış, temel haklara ilişkin uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğü kabul edilmiş, Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı getirilmiş, yargısal denetim kısıtlamaları kaldırılmış, Türkiye İnsan Hakları Kurumu kurulmuş ve en önemlisi de idam cezası kaldırılmıştır (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013:65-86).

Verilen cezaların suçluyu ıslah ve topluma kazandırma amacının olması gerekmektedir. İdam cezasının bu şartları karşılamadığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezasının 3. uyum paketi çerçevesinde ve AİHS ek 6. No.lu Protokole uygun olarak savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında kaldırılmıştır (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007:10). Ardından 2004’te Sekizinci Uyum Paketi çerçevesinde Türkiye’de idam cezası tamamen kaldırılmıştır. Anayasada ve kanunlarda yapılan

değişikliklerle idam cezasının yerine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmiştir. Bu ceza kişinin yaşamı boyunca devam edecek bir cezadır (Altıntaş, 2008:9-10). İç hukukta idam cezasını kaldıran Ek 6 No.lu protokolde olduğu gibi idam cezasının her koşulda kaldırılmasını içeren 13 No.lu Protokolü Türkiye 2004 yılında imzalamış ve 2006 yılında yürürlüğe koymuştur. 13 No.lu protokol ile demokratik bir toplumda herkesin yaşam hakkının temel bir değer olduğuna ve bu değerın korunması için ölüm cezasının kaldırılması gerektiğine ve ayrıca ölüm cezasının kaldırılmasının tüm insanların haysiyetlerinin korunmasına yardımcı olacağına vurgu yapılmaktadır. 13 No.lu Protokol ile ölüm cezası tamamen kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez hükmü getirilmiştir (Anonim, 2005)

4. TÜRKİYE'DE İDAM CEZASI TARTIŞMALARI: HELSİNKİ ZİRVESİ (1999) VE SONRASI

Helsinki Zirvesi sonrası yaşanan gelişmelerden biri de AB'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'ni hazırlaması olmuştur. KOB genel olarak Kopenhag Kriterlerini kapsayan bir belgedir (Çakmak, 2011:139).

Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesi yönünde, 1999 İlerleme Raporuna göre Türkiye demokratikleşme yolunda gereken adımı atmış ve DGM'lerin yapısını sivilleştirmiştir. Bunların yanında Abdullah Öcalan'ın yakalanması süreci ve bu süreçle beraber açık ve adil bir yargılamanın yapılması da Türkiye-AB ilişkilerinde bir hareketlilik yaşanmasında etkili olmuştur. Nisan 1999 sonrası kurulan DSP, ANAP ve MHP koalisyonu da siyasal ortamda gerilimin azalması yönünde olumlu bir nokta olarak görülmüştür (Çalış, 2008:344). Türkiye ile AB ilişkilerinde Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve sonrasında yargılanarak idam cezasına çarptırılmasıyla birlikte bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu konuda terörizme karşı olduğunu belirten AB, meşru çıkarların şiddet yoluyla değil demokratik yollarla ifade edilmesi gerektiğini bildirmiştir. AB 1999 İlerleme Raporunda idam cezasına karşı olduklarını bir kez daha belirtmiştir (Anonim, 1999). 29 Haziran 1999'da DGM tarafından Abdullah Öcalan'a verilen idam cezası AB tarafından tepkilere neden olmuştur. AB, Türkiye'den 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezasının Abdullah Öcalan için özel bir uygulama haline getirilmemesini talep etmiştir (Anonim, 1999).

17 Ağustos 1999'da Türkiye'de meydana gelen deprem sonrasında AB Türkiye'nin destekçisi olmuş ve Türkiye'ye yardımda bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin en büyük destekçilerinden biri de Yunanistan olmuştur. Bu durum Türkiye ile Yunanistan'ın da ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır (Çalış, 2008:345-346). Görüldüğü gibi Ağustos Depremi ve Öcalan davası Türkiye-AB ilişkilerinde önemli köşe taşlarını oluşturmaktadır. Öcalan'ın idam cezası konusu hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Öcalan 1999 yılında Türkiye Cumhuriyeti topraklarının bir kısmını ayırmayı istemek ve vatana ihanet suçlarından dolayı idama çarptırılmıştır (Anonim, 1999).

Finlandiya'nın başkenti olan Helsinki'de 11-12 Aralık 1999 yılında gerçekleşen zirve ile Türkiye'ye aday ülke yolu açılmıştır (Çalış, 2008:344). AB Konseyi Binyıl Bildirgesi'nde Türkiye'nin aday ülke olmasını kabul etmiştir. Ancak daha öncesinde Türkiye, Helsinki Zirve metninde bazı rahatsız olduğu noktaları AB'ye bildirmiştir. Türkiye'nin rahatsız olduğu noktalar çözülemeyen sorunların Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi, Yunanistan'la ikili ilişkilerin düzenlenmesi için belirtilen tarihin değiştirilmesi ve Kıbrıs'a ilişkin güvenceler gibi konulardır. Bu durum düzeltilmeye çalışılsa da zaman zaman AB ve Türkiye arasında sıkıntılı anlar da yaşanmıştır (Çalış, 2008:351-352). Bu Zirve'de yayınlanan özet olarak 13 maddeden oluşan ve 12. maddesi ile Türkiye'ye geniş bir yer veren Bildirgeye göre,

“Avrupa Konseyi Türkiye'ye ilişkin olarak, Komisyon'un raporunda da belirtilen olumlu gelişmeleri ve Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum sağlama yönünde reformlara devam etme niyetini memnuniyetle karşılamaktadır. Türkiye diğer aday ülkelere uygulanan aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya aday bir ülkedir. Türkiye, Avrupa Stratejisi çerçevesinde reformların hızlandırılması ve desteklenmesi için diğer ülkeler gibi bir katılım öncesi stratejisinden yararlanacaktır. Söz konusu strateji katılım için, özellikle insan hakları ile yukarıda yer alan 4 ve 9(a) maddelerinde belirtilen konularda, siyasi kriterlere uyumda ilerlemeyi vurgulayacak bir gelişmiş siyasi diyalogu içerecektir. Türkiye ayrıca Topluluk programları ve ajansları ile aday ülkelerle Birlik arasında genişleme bağlamında gerçekleştirilen toplantılara da katılma olanağı elde edecektir. Türkiye için daha önce gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantılarının sonuçları ışığında bir katılım ortaklığı hazırlanacak olup bu ortaklık, siyasi ve ekonomik kriterler ile üye ülkelerin uymakla yükümlü bulunduğu hususlar bakımından katılıma hazırlıkta öncelikli alanları belirleyecek ve Topluluk müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program içerecektir. Gerekli izleme mekanizmaları oluşturulacaktır. Türk mevzuatının ve uygulamalarının Topluluk müktesebatına uyumlaştırılmasına yönelik çabaların yoğunlaştırılması bakımından Komisyon, Topluluk müktesebatının analitik olarak incelenmesi sürecine yönelik hazırlıklara başlamalıdır. Avrupa Konseyi, Komisyon'u Avrupa Birliği'nin katılım

öncesi için bütün mali kaynaklarını bir çerçevede koordine etmeye davet etmektedir.”(Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 1999).

Helsinki Zirvesi Türkiye-AB ilişkilerinde bir başlangıç niteliği taşımaktadır. Lüksemburg Zirvesi’nden sonra Helsinki Zirvesi AB’nin Türkiye’ye karşı attığı bir adım olarak nitelendirilmektedir. AB’ye üyelik Türkiye’de bir devlet politikası haline gelmiştir. AB’nin temel hukuk belgelerinden biri olan Amsterdam Antlaşması’na eklenen bir deklarasyonla tam üye olacak ülkelerin mevzuatlarında idam cezasının bulunmaması, bulunduğu takdirde de kaldırılması koşulu getirilmiştir (Türkiye-Avrupa Birliği Derneği, 2000:5-10).

Türkiye’de idam cezasının geçmişı çok eski tarihlere dayanmasına rağmen uygulanan idam cezaları her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Dönemsel olarak bu tartışmaların yoğunluğu farklılık gösterse de Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve sonrasında gerçekleşen Helsinki Zirvesi’nden sonra Türkiye’de idam cezası konusu gündemi meşgul eden önemli konulardan birisi olmuştur.

11 Ocak 1999’da Türkiye’de DSP azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde Abdullah Öcalan yakalanıp Türkiye’ye getirilmiştir. 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezası Abdullah Öcalan’ın yakalanmasıyla birlikte tekrar Türkiye’nin gündeminde yerini almıştır. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit DSP olarak idam cezasına karşı olduklarını belirtmiştir (Hürriyet, 2002). Daha önce de Mecliste Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını idamı onaylanırken idam karşıtı bir tavır sergileyen Bülent Ecevit’in, 25 Kasım 1999’da basın mensuplarının Öcalan hakkında verilen idam cezasının Yargıtay tarafından onaylanması konusundaki görüşleri sorusuna verdiği cevap, “*terör örgütü başının yargılanmasının adilliği konusunda kuşku yoktur ve Yargıtay bu konuda tarafsızlıkla karar vermiştir*”, olmuştur (Başbakanlık Basın Merkezi, 1999:273). Buna karşın ANAP lideri Mesut Yılmaz idam cezasının kaldırılmasına Türkiye kamuoyunun hazır olmadığını söyleyerek idam tartışmalarının fitilini ateşlemiştir. AB’nin Türkiye için hazırladığı KOB zamanında Türkiye’de DSP-MHP-ANAP üçlü bir koalisyonu mevcuttur. Koalisyon ortağı olan MHP, KOB’un içerdiği birçok konuya itiraz etmiştir. Bunlardan biri de PKK terör örgütü başı Abdullah Öcalan’ın yakalanıp Türkiye’ye getirilmesi ve ardından da idama mahkum edilmesi sonrasında Öcalan’ın avukatının AİHM’ye başvurmasıdır. AİHM’ye

başvuru sonrası Öcalan'ın infazının ertelenmesi MHP'de tartışma konusu olmuştur (Çakmak, 2011:139).

1999 yılında Ecevit'e idam cezasının kaldırılmasının Türkiye açısından yararı ve AB ile ilişkiler açısından önemi sorulmuştur. Ecevit, DSP olarak idam cezasına yarar zarar hesabı yaparak bakmadıklarını, insani tedbir olarak idam cezasına karşı olduklarını söylemiştir. Ayrıca AB'ye üye olmak isteyen bir ülke olarak idam cezasının kaldırılmasına karşı olmanın bir çelişki olduğunu da söylemiştir. Bunun yanında Türkiye'de idam cezası olması nedeniyle Avrupa'da yakalanan birçok suçlunun Türkiye'ye iade edilmediği için cezalandırılmamalarını da idam cezasının mevzuatta olmasının zararları olarak nitelendirmiştir (Başbakanlık Basın Merkezi, 1999:300).

Ecevit yine 1999 yılında yaptığı bir konuşmada Helsinki Zirvesi'nde Türkiye aday ülke statüsü almasaydı bile idam cezası konusunda Türkiye'de yine adım atacaklarını belirtmiştir (Başbakanlık Basın Merkezi, 1999:337). Bu konuşmanın bir gün sonrasında da idam cezasını kaldırmak istemelerinin Öcalan ile bir ilgisinin olmadığını belirterek etkisi ve kendilerinin de idam cezasına yıllardır karşı olduğunu ifade etmiştir (Başbakanlık Basın Merkezi, 1999:366-367).

16 Aralık 1999 yılında idam cezası kaldırılmadan önce bu süreçle ilgili Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi bazı kararlar almış ve bunu rapor olarak sunmuştur. Buna göre idam cezası konusu Abdullah Öcalan konusundan ve Avrupa'dan soyutlanarak ele alınmalı, idam cezasının kaldırılması desteklenmeli, idam cezası konusu AB'nin gözüne girmek için bir araç olarak görülmemeli ve idam cezasına insanlık sorunu olarak bakılmalıdır, idam cezası kaldırılıp yerine müebbet hapis cezasının getirilmesi önerilmektedir (Cengiz, 2012:30).

Türkiye'de idam cezasının 1984 yılından beri uygulanmamasına rağmen 1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasıyla toplumda da idam cezasını destekleyenlerin sayısı artmıştır.

9 Aralık 2001 tarihinde Mecliste MHP grubu adına söz alan Süleyman Servet Sazak, AB'ye girme konusunda tereddütlerinin olmadığını ancak bu yolda teröristlere özgürlük savaşçısı gözüyle bakanların, laik sistemi yıkmaya çalışanların idam cezası

gerekçesiyle koruma altına alınmasının iyi niyetli bir yaklaşım olmadığını söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2001:36-37).

28 Mayıs 2002 yılında Meclis tartışmalarında söz alan DYP İçel Milletvekili Turhan Güven, idam cezasının Anayasa değişikliğiyle kaldırılıp tekrar aynı kişiler tarafından gündeme getirilmesine tepki göstermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:29).

19 Haziran 2002 tarihinde Meclis'te DYP grubu adına söz alan Hayri Kozakçıoğlu Hollandalı bir yetkilinin yaptığı açıklamaları gazetede okuduğunu belirterek tepki göstermiştir. İdam cezası konusunda AB'nin öne sürdüğü şartları ve PKK ile aynı masaya oturma önerilerine tepki gösteren Kozakçıoğlu'na göre, AB'ye girmek Türkiye için milli bir olay olduğu gibi terörle mücadele konusu da Türkiye için milli bir meseledir. Ayrıca AB'nin idam cezasının kaldırılması konusundaki ısrarlarına karşılık olarak asıl niyetlerinin idam cezasının kaldırılması mı yoksa Abdullah Öcalan'ın idam edilmemesi mi sorusunu yöneltmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:22-26).

1 Ağustos 2002 tarihinde Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi Meclis'te görüşülürken bununla paralel olarak idam cezası konusunda da bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu kanun teklifinin içeriği, savaş ve çok yakın savaş tehdidi haricinde öngörülen idam cezaları yani 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 7 Ocak 1932 tarihli ve 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile 31 Ağustos 1856 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununda yer alan idam cezalarının müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmesidir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:54). ANAP Grubu adına söz alan Ekrem Pakdemirli, duygusallığı bırakıp gerçeklerle yüzleşilmesi gerektiğini, 1999 seçimlerinde birilerini asacağız diyenlerin söylediklerini yerine getiremedikleri ve bu kişilerin gerçeklerle yüzleşmesi gerektiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:55). AKP Grubu adına konuşan Mehmet Ali Şahin, AB'ye girme hedefinin siyasileri de aştığını ve Türkiye için bir ulusal proje haline geldiğini söylemiştir. Ayrıca Türkiye AB'ye girmek istiyorsa AB'nin kriterlerini de taşımak zorunda olduğunu ve kriterlerden en önemlilerinden birinin de idam cezası konusu olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte AKP olarak idam cezasının kaldırılmasını istediklerini söyleyen Şahin, “önemli olan bu cezasının kaldırılmasının

değil bu cezanın yerine hangi cezasının geleceğidir” demiştir. Buna öneri olarak da idam cezası yerine verilen cezaları alan mahkumların bir aflu salıverilme ihtimalinin olmaması ve bunun da anayasa ile sağlanması gerektiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:57).

1 Ağustos 2002 tarihinde Mecliste söz alan dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, Türkiye’nin AB’ye girebilmek için bazı kriterleri yerine getirmesi gerektiğini ve Helsinki Zirvesi’nden sonra kesin bir dille Türkiye’ye sunulan Kopenhag siyasi kriterlerini özetledikten sonra özellikle idam cezası üzerinde durmuştur. Hikmet Sami Türk’e göre; idam cezası, yaşam hakkını ortadan kaldıran bir insana verilebilecek olan en ağır cezadır (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:44-45).

Helsinki Zirvesi’nden sonra tartışmalı bir hal olan konulardan biri de Kasım 2002’de AKP’nin tek başına iktidar olması ve AB’nin iç siyasette daha çok tartışılır hale gelmesi olmuştur. Parti programında bulunan demokratik hak ve özgürlükler AKP’nin AB’ye yönelik tavrının şekillenmesinde etkili olmuştur (İnal ve Durna, 2009:83).

2 Ağustos 2002 tarihinde Meclis’te MHP Grubu adına söz alan Mehmet Gül, MHP’ye karşı yöneltilen suçlamalara cevaben, terör tehdidi ortadan kalkmadan ve Öcalan dahil teröristlerin infaz süreci tamamlanmadan idam cezasının kaldırılması konusunda MHP’nin eskiden beri tavrının belli olduğunu belirtmiştir. Öcalan’ın idamı konusunda ise, AİHM’nin kararını hatırlatarak, AİHM kararlarının tanınmasında ise Refahyol Döneminde Erbakan ve Çiller’in imzalarının olduğunu söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:7). Yeni Türkiye Partisi Grubu adına söz alan Ali Günay, Meclis’te yapılan idam cezası tartışmalarının yerine idam cezası yerine hangi cezanın getirilebileceği konusuna yoğunlaşmak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca 1984 yılından beri Türkiye’de uygulanmayan idam cezasının Anayasada yapılan değişikliklerle savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları haricinde idam cezasının kaldırıldığını da tekrarlamıştır. AB’de idam cezasının uygulanmadığını belirtirken, idam cezasının kaldırılmasına karşı olanların bazı ülkelerin AB’ye üye olduktan sonra idam cezasını kaldırdıklarını öne sürdüğünü söylemiştir. Ancak bu geçerli bir sebep değildir. Bunun nedeni Türkiye’de Avrupa Konseyi’ne üye olmasına karşın üye olduğu sırada idam cezası ile ilgili bir hükmün bulunmaması bunun daha sonradan şart olarak

belirlenmesidir. Aynı şey AB için de geçerlidir. AB'ye üyelik koşulları arasında bilindiği üzere ilk zamanlarda idam cezası ile ilgili bir hüküm bulunmamaktaydı. Ayrıca Günay idam cezasına karşı olanlara karşı tepki olarak, AB'ye üye olmak bir yana Avrupa Konseyi'ne üye olan her devletin hukukun üstünlüğünü tanınması ve temel hak ve özgürlükleri koruması gerektiğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2002:10). Temel hak ve özgürlüklerin en başında da yaşam hakkı gelmektedir. İdam cezasının gerçekleşmesi demek yaşam hakkının yok edilmesi demektir.

Kürt sorunu ile birlikte Abdullah Öcalan'ın idamı ile ilgili tartışmalar özellikle milliyetçi çıkışların görüldüğü bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gencel Bek özellikle bu dönem için siyasal dönemlerin medyada *dayatma ve koşul* olarak ele alındığına değinmiştir (Bek, 2004:247).

Gerek Meclis'te, gerek kamuoyunda idam cezası bu dönemde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu çerçevede idam cezasının kaldırılmasını isteyenler ve idam cezasının kaldırılmasını istemeyenler olarak belirginleşen iki tarafın da hedef aldığı nokta AB uyum sürecinde yapılacak olan bu değişiklikten Abdullah Öcalan'ın da yararlanıp yararlanamayacağı konusu olmuştur. Karşı görüşte olan iki taraf içinde temel konu *ulusal çıkar* meselesi olmuştur (İnal ve Durna, 2009:80). Türkiye'de idam cezasının tartışmalarına bakıldığında zaman anlaşılan o ki, idam cezasını kaldırmak isteyenlerin amacının Abdullah Öcalan'ı kurtarmak değil asıl amacın AB kriterlerinden olan idam cezasını kaldırarak Türkiye'nin geleceğini kurtarmak odaklı baktıklarıdır. Yani idam cezasının kaldırılmasındaki amaç, insan hakları ve bununla paralel olarak yaşam hakkı boyutu ikinci plana itilmekte ve ulusal çıkar ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin AB uyum sürecinde yerine getireceği yükümlükler yük olarak görülmektedir (İnal ve Durna, 2009:80).

Meclis'te yaşanan tartışmalardan yola çıkarak idam cezasının kaldırılması konusunda Türkiye'ye şart koşan AB'nin asıl niyetinin Abdullah Öcalan'ı kurtarmak olduğu düşüncesi de baskın bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır.

2004 Anayasa değişikliği ile de idam cezası her koşulda Anayasa'dan kaldırılmış ve bu cezayla ilgili tüm kanun maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Ayrıca kanunlarda ve Anayasa da yapılan değişikliklerin yanında Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesine ek 6 No.lu ve 13 No.lu Protokolü de imzalayarak Türkiye hukukundan idam cezasını tamamen çıkarmıştır (Köse, 2018).

4 Mayıs 2004 tarihinde CHP grubu adına söz alan Orhan Eraslan, Türkiye’de idam cezasının geçmişine değinerek idam edilen kişilerden bahsetmiştir. Bunların yanında idam cezasına karşı yıllarca mücadele veren Faruk Erem’den, daha 18. yüzyılda idam cezasının ceza olmadığını söyleyen Beccaria’dan bahsetmiştir. Eraslan Türkiye’de idam cezasının siyasi fikirler, peşin hükümler ve hissi sebeplerle savunulduğunu belirtmiştir. İdam cezasının vatandaşları korkutacağı tezinin de yanlış olduğunu söyleyen Eraslan, intihar oranlarının idam cezasından daha fazla olduğuna değinerek birçok kişinin ölümden korkmadığını da söylemiştir. Eraslan, siyasi suçlarda iktidarın aradığı şeyin adalet değil aslında kendi emniyeti olduğu konusuna da vurgu yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2004:47-48).

TBMM Adalet Komisyonu’nda idam cezasının yerine müebbet hapis cezasının uygulanması ve hücre cezası uygulanmasına dair maddeler tartışılırken, CHP Antalya Milletvekili Feridun Baloğlu’nun hücre cezası yerine başka bir ceza uygulanması konusunda öneride bulunmuştur. AKP’li Hakkı Köylü ise buna cevaben hücre cezası yerine bir cezanın bugüne kadar bulunamadığını eskiden prangaya vurmak zincire vurmak gibi cezaların olduğunu söylemiştir (Hürriyet, 2004).

14 Temmuz 2004’de Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı hakkında AKP grubu adına konuşan Nimet Çubukçu, idam cezasının kökeninde intikam duygusunun var olduğuna değinmiştir. Suçlunun içinde bulunduğu toplumsal yapı, azınlık olması, olağanüstü dönemler yargının etkilenmesinde söz konusu olan faktörlerden bazıları olduğuna değinen Çubukçu, ülkeden ülkeye değişen idam cezası kararlarının Türkiye’de çoğunlukla olağanüstü durumlarda ve siyasi suçlarda verildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca idam cezasının telafisi olmayan bir ceza olduğuna vurgu yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2004:28).

‘Apo’yu asacağız’ sloganlarıyla oy toplayan MHP idam cezası için bu yönde bir karar verilmesine tepki göstermiştir. 2007 seçimlerinden önce Öcalan’ın asılmasıyla ilgili birbirlerini suçlayan siyasiler olmuştur. Bu konuda dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan MHP Başkanı Devlet Bahçeli’ye ‘terörist başını

asamadılar' diye yüklenmiştir (Sabah, 2007). Buna cevap olarak Erzurum mitinginde konuşan Devlet Bahçeli, Recep Tayyip Erdoğan'ı sert bir dille eleştirmiştir. Bu mitingde Devlet Bahçeli şu sözleri sarf etmiştir:

“Milliyetçi Hareket Partisi 3 partiden oluşan bir koalisyon hükümetinin 3'te birini temsil ediyordu. Başbakan, 'terörist başını İmralı'ya götürdüler, böyle milliyetçilik olur mu?' diye MHP'ye saldırıda bulunuyor. Sayın diyen sensin, onların şehit ettiğine kelle diyen sensin. O zamanlar eğer TBMM'de tek başına bir iktidar olsaydık, senin koltuğun kadar milletvekilimiz olsaydı görürdün asılıp asılmadığını. Ama astırmadılar, ona engel oldular. Kimse yükselen Milliyetçi Harekete engel olamaz. Mecliste tek başına iktidar sensin. İdamı kaldırırken oy verdiğin gibi, asılması için neden oy vermedin? Başörtüsü namusumuz diyorsun ama çözemiyorsun. Bize 'neden asmadın' diye soruyorsun, sen niye asmıyorsun? Oğluna gemi alacak parayı buluyorsun da terörist başını asacak kadar ip mi bulamıyorsun? Verin şu ipi bana. Al sana ip veriyorum. Haydi as.”

Devlet Bahçeli bu sözlerinin ardından kalabalığa ip fırlatmıştır (Sabah,2007).

Recep Tayyip Erdoğan ise, Devlet Bahçeli'nin bu sözlerine bir gün sonra Mersin mitinginde cevap vermiştir:

“Dün Erzurum'da –gayet de aktörlük yönü var- elinde iple dolaşıyor. Bana ip gönderiyor, 'al da idam et' diyor. Bu kadar mahirdin de sana teslim ettikleri zaman yasalar, kanun, yargı ne ise yargı kararını verdiği zaman iktidardaydın, ip yoksa millet sana ip gönderirdi, bu işi halletseydin ya niye etmedin? Şu anda bir hukuk devletinde yaşıyoruz. Artık idamların, ağırlaştırılmış müebbet hapse dönüştürüldüğü bir dönemi yaşıyoruz. Böyle bir dönemde ip atmak, kanunlara ne kadar uzak olduğunun da bir gereğidir. Bunlardan da haberi yok. Ne geliyor, ne bitiyor haberi yok.” (Köse, 2018).

2004 yılında idam cezasının kaldırılmasıyla birlikte uygulamada 1984 yılından beri görülmeyen idam cezası tamamen ortadan kalkmış ve meclis tartışmalarında da idam cezası gündemini yitirmeye başlamıştır. İdam cezasının diğer ülkelerde de kaldırılması konusunda Meclis'te önerilerde bulunulması gerektiği tartışmaları başlamıştır. Sabri Boğday, 2008 yılında Suudi Arabistan'da Allah'a ve Peygambere küfür ettiği iddiasıyla tutuklanarak idam cezasına çarptırılmış ve dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün devreye girmesiyle idam cezasından kurtulmuştur (Ezer, 2011). 3 Aralık 2008'de Meclis'te DTP grubu adına söz alan Akın Birdal, Sabri Boğday'ın idam cezasına çarptırıldığı ve Cumhurbaşkanı'nın araya girmesiyle bu cezadan vazgeçildiğine değinmiştir. Bu konuda insanın en dokunulmaz ve devredilmez hakkı olan yaşam hakkını sonlandıran idam cezasının kaldırılması konusunda Türkiye olarak telkinde bulunulması gerektiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2008:82-83).

23 Temmuz 2014 tarihinde idam cezasının kaldırılması ve Abdullah Öcalan ile ilgili Meclis'te ciddi tartışmalar yaşanmıştır. AKP ve MHP arasında birbirini suçlayan konuşmalar yaşanmıştır. MHP idam cezasını AKP'nin tamamen kaldırmasıyla ilgili suçlarken AKP'de MHP'yi zamanında Abdullah Öcalan'ı kendilerinin neden asmadığı konusunda eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2014:83-84).

2014 yılında Mısır'da 529 kişiye idam cezası verilmiştir. Türkiye'de bu durum tepkilere neden olmuş ve Meclis tarafından da kınanmıştır (Hürriyet, 2014). Görüldüğü üzere bu dönemde genellikle idam cezası konusu başka ülkelerde verilen idam cezalarına tepki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Türkiye'de yaşanan bazı olaylar çerçevesinde idam cezasının geri getirilmesi konusunda istekte bulunan bir kesim de bulunmaktadır. Bu olaylar terör, tecavüz, çocuk cinayetleri, darbeler gibi durumlardır. Örneğin, Özgecan Aslan isimli bir genç kız 11 Şubat 2015 tarihinde vahşice katledilmiştir (Akşam, 2019). Bu olayın ardından özellikle sosyal medyada idam cezasının geri gelmesi hakkında tartışmalar yaşanmış ve hatta bunu yapan insanlar için idam cezasının bile az olduğu işkencelerle öldürülmesi gerektiği bile söylenmiştir (Şilkan, 2016). Özgecan Aslan'ın vahşice katledilmesinin ardından toplumda yükselen idam istemlerinin ardından ağırlıklı olarak AKP idamın tartışma konusu olabileceğini ve yeniden ceza kanunlarında yer alabileceğini belirtmiştir. AKP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Şentop, "*vahşi cinayetler*" için idam cezasının geri getirilebileceğini söylemiştir. Şentop, "*vahşi cinayetler*" için idam isteminin doğru bir karar olduğunu belirtirken, Türkiye'de idam cezasının geçmişinin fikir suçları ve siyasi suçlulara uygulanmasından dolayı idam cezasına olumsuz bir yaklaşımın olduğunu söylemiştir. AKP'li Ahmet İyimaya ise, kadına karşı şiddete ve vahşete dayalı cinayetlerde idam cezasının getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu tartışmaların ardından, İnsan Hakları Derneği, idam cezasının Türkiye'nin gündeminden düştüğünü ve Türkiye'nin imzalamış olduğu sözleşmeler ve protokolleri hatırlatmıştır (Radikal, 2015). Bu tartışmalar çerçevesinde bakıldığında idam cezası konusu şiddet ve öfke ile karar verilebilecek bir ceza olarak görülmemeli ceza denildiği zaman caydırıcı ve ıslah edici bir uygulama tartışmalara konu edilmelidir.

5. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ve İDAM CEZASI TARTIŞMALARI

Türkiye birçok darbeye maruz kalan bir ülke olarak en son 15 Temmuz 2016'da bir darbe girişimi ile daha karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'de daha önce yaşanan darbelerden farklı özellikler taşımaktadır. 15 Temmuzda gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi Türk halkının direnişi ile karşılaşmış ve demokrasi büyük bir tehlike atlatmıştır (Alkan, 2016:253). 15 Temmuz darbe girişimi yalnızca Türkiye için değil aynı zamanda bütün bölge ve hatta dünya için önemli bir olay olmuştur. Ortadoğu'da demokrasi ve siyasi istikrar açısından son kale olarak görülen Türkiye farklı terör örgütlerinin ve Batılı ülkelerin hedefi haline gelmiştir (Ataman ve Shkurtı, 2016:51). Bunun bir sonucu olarak da 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'de kendini göstermiştir. Türkiye'de darbe sayısı ve girişimi her ne kadar fazla da olsa Türkiye'nin birçok alanda geride kalmasına neden olan bu darbeler bazı siyasi tarafgirlikler sonucunda olumlu bile karşılanabilmektedir (Mencet, 2017:131).

Tüm bu tarihi süreç içerisinde gerek iç etkiler gerek dış etkiler neticesinde meydana gelen darbeler ve son olarak da 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye tarihinde yerini almıştır. Bu darbe girişimi sonrası Türkiye'de 1984 yılından beri uygulanmayan ve 2004 yılında da mevzuattan tamamen çıkarılan idam cezası konusu tekrar gündeme gelmiş ve bazı kesimler idam cezasının tekrar getirilmesi konusu üzerinde durmuştur. Daha önce de yaşanan bir takım olaylar sonrası sık sık gündeme gelen idam cezasının geri getirilmesi konusu 15 Temmuz darbe girişimi sonrası daha çok tartışılır hale gelmiştir.

Türkiye'de meydana gelen 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'yi etkilediği kadar dış dünyayla olan ilişkilerini ve AB ile olan ilişkilerini de önemli oranda etkilemiştir. AB yetkilileri darbe girişimi sonrası her ne kadar bu girişimi kınasalar da, Türkiye'nin yanında olduklarını bildirseler de girişim sonrası Türkiye'nin aldığı önlemler ve Türkiye'de idam cezası tartışmalarının tekrar gündeme gelmesi AB-Türkiye ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2016).

Türkiye'de yaşanan bu konuya dönük idam cezası tartışmalarını anlayabilmek adına 15 Temmuz darbe girişiminden kısaca bahsetmekte fayda vardır.

Darbeler ülkeleri çok ciddi ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan zarara uğratmaktadır. Bunun en iyi örneği yine darbe geçmişi çok fazla olan Türkiye'dir. Demokrasi ile askeri darbeler asla birbiriyle örtüşmemektedir. Darbeyi yapan kişiler ise, darbeyi halkın gözünde meşru hale getirebilmek adına, ekonomik sıkıntılar, siyasal çürümüşlük, ülke çıkarları, rejimi korumak gibi bahaneleri öne sürmektedir(Çakı, 2017:91). Dünya genelinde siyaset kurumları ve devlet yapısı gelişmiş olan ülkelerde ordu siyasete karışmamakta kendi işiyle meşgul olmaktadır. Ancak bazı konularda dışa bağımlı olarak yaşayan gelişmekte olan ülkelerde ordunun devlet yönetimine müdahale ettiği görülmektedir (Mencet, 2017:132). Darbelerde etkin güç ordu olarak görünse de Türkiye'de de olduğu gibi darbe ve darbe girişimlerinin çoğunda sivil bürokratlar, iş adamları, sanatçılar, akademisyen ve aydınlar arasından bazı kesimler de bu darbe ve darbe girişimlerine destek vermektedirler. Hatta sıklıkla bu kişiler orduyu müdahaleye davet etmektedirler (Çakı, 2018:95).

15 Temmuz darbe girişiminde Ankara olayların merkezi olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimini Fetullahçı Terör Örgütü üyeleri düzenlemiş ve Türkiye'de 251 vatandaş hayatını kaybetmiştir (Sabah, 2018). 15 Temmuz günü yaşanan darbe girişimde alışagelmışin dışında darbeciler 22.00 gibi girişimlerini başlatmıştır. TRT'yi basan darbeciler *Yurtta Sulh Konseyi* adına bildiri okutmuşlardır (Çakı, 2018:96). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan saat 00.24'te bir televizyon programına bağlanarak darbecilere karşı durmak için halkı meydanlara çağırmıştır (Sabah, 2018).

Bu süreç içerisinde darbeciler daha önceki darbelerden farklı olarak vatandaşların üzerine ateş açmışlar, MİT, TBMM, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi dahil birçok devlet binasını bombalamışlardır. Bu durum halkı korkutmaya yönelik olarak yapılmış olsa da başarı sağlanamamıştır. Cumhurbaşkanı'nın Atatürk havaalanına gelmesi ve halka hitaben konuşması halka destek ve motivasyon olmuştur. Ayrıca bu sırada MHP lideri Devlet Bahçeli'nin darbe karşıtı bir tutum izlediği de unutulmamalıdır (Çakı, 2018:97).

15 Temmuz darbe girişimi Batı'nın himayesinde bulunan iç aktörlerin ve onların dışardaki bağlantılarının yaşadığı siyasi bir mağlubiyettir. FETÖ bu darbe girişimiyle Türkiye'nin kaderini yeniden tayin edecek bir girişimde bulunmuştur. 15

Temmuz darbe girişimi başarılı olsaydı Türkiye’yi bekleyen durum pek de iç açıcı görünmemektedir (Ataman ve Shkurtı, 2016:53).

Geleneksel olarak kendisini, insan hakları, demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla bütünleştiren Avrupa ve Kuzey Amerika 15 Temmuz darbe girişimin gerçekleştiği esnada Türkiye’yi desteklemek bir yana darbe girişimi ile ilgili nerede hata yapıldığına dair tespitler yapmaya kalkmışlardır (Çakı, 2018:97-98).

15 Temmuz günü gösterilen tepki ve sonrasında tutulan demokrasi nöbetleri, Türkiye insanının vatan işgali söz konusu olduğunda nasıl tepki vereceğini gösteren bir direniş olmuştur. Türkiye insanının kendi kaderini kendi tayin etmesinin bir sonucu olan 15 Temmuz, kitlesel ve sivil bir direniş olarak tarihe geçmiştir. Türkiye’de 15 Temmuz sonrası alınan kararlar ve güvenlik tedbirleri neticesinde Batılı ülkeler bunu otoriterleşme ve demokrasiden uzaklaşma olarak nitelendirmiştir. Bu da Batılı ülkelerin resmi ve sivil kesimlerinin verdiği tepkilerin demokrasiye değil, demokrasiyi yıkmaya çalışanlara destek sağladığını göstermektedir (Ataman ve Shkurtı, 2016:52-53).

Birçok üniversite, ilk, orta ve lise düzeyinde okul, öğrenci yurtları, sağlık kuruluşları, sendika, federasyon, konfederasyon, vakıf ve dernek, haber ajansı, TV kanalı, radyo kanalı, gazete, dergi, yayınevi FETÖ ile bağlantısı olması nedeniyle kapatılmıştır. Birçok holding ve şirkete de kayyum atanmıştır. Bu durum da FETÖ’nün yüksek düzeyde kurumsallaşma yapısı inşa ettiğini göstermektedir (Alkan, 2016:266). Oluşan bu kurumsallaşma ile örgüte meşruiyet sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kurumsallaşma ile örgüt sağ sol tüm siyasi yelpazenin içinde kendine yer edinmiştir ve onların düşüncelerini kendi isteği doğrultusunda hareket ettirebilecek araçlara sahip olmuştur (Alkan, 2016:266).

Birçok insanın yaşamını kaybettiği ve birçok insanın da yaralandığı 15 Temmuz darbe girişiminin “bir tiyatro olduğu”nu söyleyenler bile olmuştur. Avrupa devletleri ise, darbecilere yapılan muamelelerin insan haklarına aykırı olduğunu söyleyerek kaçan FETÖ üyelerine de kapılarını açmışlardır (Çakı, 2018:98). Avrupa’nın bu tutumu kendi içinde bir tutarsızlık yaşadığının da en büyük kanıtıdır. FETÖ üyeleri için insan haklarından bahsedenler 15 Temmuz günü yaşamını yitiren, yaralanan ve hatta üzerine bombalar yağdırılan bir şehrin halkının haklarından

bahsetmekten kaçınmaktadırlar. 15 Temmuz'da yaşanan bu olaylar sonrasında toplum da olumsuz etkilenmiş ve FETÖ'nün yapılanmasından dolayı insanların birbirine olan güven duygusu da sarsılmıştır. Ayrıca FETÖ'cü olduğu gerekçesiyle birçok kişi tutuklanıp ve hatta görevlerinden alınırken bunların yanında istisna da olsa, hakkında hatalı işlem yapılan kişiler de olmuştur (Çakı, 2018:103-104).

15 Temmuz darbe girişimine karşı gösterdiği tutum ile Türkiye ve Türk halkı demokrasi ve bağımsızlık mücadelesini tüm dünyaya örnek olacak şekilde göstermiştir. Ayrıca kendi kaderini kendi tayin hakkını başkalarına devretmek istemediğini de tüm dünyaya 15 Temmuz gecesi göstermiştir (Ataman ve Shkurtı, 2016:69-70).

Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye'de yaşanan darbe, tecavüz, çocuk cinayetleri, kadın cinayetleri gibi toplumu derinden sarsan olaylar sonrası idam cezası konusu sık sık gündeme getirilmektedir. Bu durum gerek halkın isteği ile gerek siyasilerin bu durumu kullanması ile ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de 2004 yılında kaldırılan ve 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezası, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra oldukça tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

5.1. YENİDEN İDAM CEZASI TARTIŞMALARI

Ahlak ve hukukta değişken yapılar mutlaka bulunmaktadır. Gelenek ve görenekler zaman içerisinde kendini yenileyebilir ve hatta tamamen değişebilir. Buna bağlı olarak evrensel doğruların gerçekliğinden kaçınmak gerekmektedir. Bu yüzden de idam cezası doğrudur ya da idam cezası yanlıştır gibi kesin bir yargı söylemek hatalı bir durum olacaktır (Yayla, 2017).

Daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye, AB uyum süreci içerisinde birçok evreden sonra ve uzun tartışmalar neticesinde idam cezasını 2004 yılında kaldırmıştır. İdam cezası konusu 15 Temmuz darbe girişiminden sonra tekrar gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da zaman zaman dile getirilen idam cezası konusunu AKP ve MHP desteklerken; CHP ve HDP ise karşı bir tavır takınmaktadır. Ülke içinde gerilimlere neden olan konu aynı zamanda AB ile de ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Hükümet sık sık bu konunun bir iç mesele olduğunu açıklasa da AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, *“AB'nin tek kırmızı çizgisi idam cezasının geri getirilmesi olmalı”*, demiştir (Anonim, 2016).

AB idam cezası konusunda Türkiye'yi kesin ve net bir dille uyarırken Cumhurbaşkanı Erdoğan darbe girişimi sonrası idam cezası söylemlerini sık sık gündeme taşımıştır. 16 Temmuz 2016'da evinin önünde konuşan Erdoğan "*idam isteriz*" sloganlarına her talebin değerlendirilmesinin bir hak olduğunu ve bunun da Meclis'te değerlendirilebileceğini söylemiştir. 13 Eylül 2016'da AB'nin idam cezası konusunda verdiği tepkilere karşılık olarak "*buna AB değil Türkiye Cumhuriyeti'nin parlamentosu ve milleti karar verir*" diyerek idam cezasına yeşil ışık yaktığını göstermiştir. 29 Ekim 2016'da Ankara'da konuşan Erdoğan "*idam isteriz*" sloganlarından sonra, "*bu konunun yakın olduğunu ve parlamentoya gelirse onaylayacağını*" söylemiştir (Kalafat, 2016).

Erdoğan'ın yaptığı bu açıklamalardan rahatsız olan AB ülkeleri idam cezasının gelmesi durumunda AB üyelik sürecinin biteceği konusunda Türkiye'yi uyarmaktadırlar. Bu konuda ciddiyetlerini göstermek anlamında Belçika ve Almanya Türkiye'de yapılacak idam cezası hakkında bir referandumda ülkelerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının oy kullanmasına müsaade etmeyeceklerini söylemişlerdir (Yayla, 2017). Ayrıca idam cezası konusunda Erdoğan'ın bu tavrı eleştirilmektedir. Bunun nedeni idam cezası verilen Adnan Menderes'in siyasal takipçisi olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın idam cezası konusunu tartışmaya açması doğru bulunmamaktadır. Başbakanların, öğrencilerin ve daha birçok kişinin haksız yere idam edildiği bir ülke olarak Türkiye'nin idam cezasını tekrar getirmesinin hukuksal ve siyasal olarak ağır sonuçlar yaratacağı eleştiriler arasında yerini almıştır (Anonim, 2016).

Tüm bu eleştirilerin yanında en önemli gerekçe ise idam cezasının insanın en temel hakkı olan yaşam hakkını sona erdirmesidir. Yaşam hakkı korunması gereken en öncelikli haktır ve bu hakkın devlet tarafından ihlal edilmesi en büyük ihlal olarak ele alınmaktadır. Bu durum BM İnsan Hakları Komitesi'nde şu şekilde ifade edilmektedir:

"Yaşam hakkı, bütün hakların en üstünde yer almaktadır ve ulusun güvenliğini tehdit eden olağanüstü bir durumda dahi bu hakka çekince konmasına izin verilmez. Kişiler, yaşam hakkından keyfi biçimde alıkonulamaz. Bu nedenle de taraf devletler, sadece keyfi ihlalleri önleme değil aynı zamanda bu fiilleri suç sayma ile yükümlü oldukları gibi kendi güvenlik kuvvetlerinden gelecek ihlalleri de önlemekle yükümlüdürler. Devlet tarafından gerçekleştirilen yaşam hakkı ihlalleri en ağır ihlallerdir."

Avrupa ile idam cezasının kaldırılması konusunda çıkacak asıl sıkıntı, Türkiye'nin 1949 yılından beri üyesi olduğu Avrupa Konseyi noktasında olacaktır. Bunun nedeni Avrupa'da idam cezası konusundaki kriterler Avrupa Konseyi organı olan AİHM tarafından belirlenmektedir. Türkiye'nin idam cezasını getirebilmesi için bu protokollerden imzasını çekmesi gerekmektedir. Bu da Avrupa Konseyi sisteminden dışlanmak anlamına gelmektedir (Anonim, 2016).

Bugün dünyada idam cezasının adil olup, olmadığı suçları caydırmada etkili olması, ıslah ediciliği konusu gibi durumlar oldukça tartışmalı bir hal almıştır. Ağır basan yön ise, idam cezasından vazgeçilmesi yönünde gerçekleşmektedir. Ancak toplumsal hayatta gerçekleşen bazı olaylar insanların idam cezasını istemesine sebep olabilmektedir (Yayla, 2017). İdam cezası sapıklar, tecavüzcüler için istendiği kadar bölücü faaliyette bulunanlar, darbeciler, katiller, vatana ihanet edenler için de toplumun bazı kesimleri tarafından istenmektedir. Medya ve gazetelerde etkili bir çalışma yapıldığı takdirde idam cezası taraftarlarının artacağı daha önceki tecrübelerle de kanıtlanmıştır. Cumhurbaşkanı, bakanlar, valiler gibi siyasi ve idari otoriteyi kullananlar halkın talebinin görüşülebileceğini söyleyerek idam cezası konusunun gündemde kalmasını sağlamaktadırlar (Şilkan, 2016).

2 Ağustos 2016'da Meclis'te söz alan İstanbul Milletvekili Sibel Özdemir, Cumhurbaşkanı ve hükümetin idam cezası hakkında yaptığı açıklamalarda daha duyarlı olmaya davet etmiştir. Bununla birlikte 2005 yılında imzalanan AİHS'ye ek 13 No.lu ek protokol ile idam cezasının kaldırıldığını hatırlatan Özdemir, idam cezasının tekrar getirilmesi durumunda Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinden vazgeçmek zorunda kalacağını vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2016:6).

Türkiye'de 2016 sonrasında idam cezası taleplerinin ana sebebini FETÖ'nün işlediği suçlar oluşturmaktadır. 15 Temmuzda işlenen suçlar yalnızca iktidara ve anayasal düzene karşı değil aynı zamanda halka karşı da işlenmiş suçlardır. Bazı yerlerde resmen katliam yapılırken birçok insan yaşamını yitirmiş ve birçok kişi de yaralanmıştır. Bunun sonucu olarak da insanlar idam cezası konusunda ısrarcı bir tavır almışlardır (Yayla,2017).

10 Ağustos 2016'da Meclis'te söz alan Ankara Milletvekili Levent Gök gündemde olan idam cezası konusunda geçmişte yaşanan gelişmeler doğrultusunda bir

konuşma yapmıştır. Buna göre, 14 Mayıs 1997 yılında Refahyol Hükümeti ve Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılanmasına İlişkin 11 No.lu Protokol* çerçevesinde bir kanun çıkarıldığını, bu kanuna dayanarak Abdullah Öcalan'ın hakkında verilen idam cezası için AİHM'ye başvurduğunu ve AİHM'nin idam cezasını durdurduğunu anlatmıştır. Gök, o dönemde dünyaya entegre olmak açısından Erbakan'ın doğru davrandığını söylemiştir. Ayrıca AKP zamanında idam cezasının tamamen kaldırılmasına da değinen Gök, o dönem için AB uyum süreci içinde verilen bu kararın da doğru olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde idam cezası tartışmalarının tekrar gündeme gelmesi ile ilgili olarak idam cezası gelse dahi hukukta yer alan geçmişe yürümezlik ilkesinden bahsederek idam cezası tartışmaları konusunda duygusal değil gerçekçi davranılması gerektiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2016:22).

Bu konularla bağlantılı olarak Türkiye'nin en önemli ceza avukatlarından biri olan Faruk Erem'in *Bir Ceza Avukatının Anıları* adlı eserinde vurgu yaptığı konular bugünkü tartışmalara da ışık tutar nitelik taşımaktadır. Bu kitabında Erem,

“İdam ceza değil cinayettir! Çünkü cezanın tanımında suçlunun devlet tarafından ıslahı topluma kazandırılması vardır. İdam ıslahın devlet eliyle imkansız hale getirilmesidir.” sözlerini kullanmıştır(Erem, 2019).

Yaşanan olaylar doğrultusunda kitlelerin idam cezasını istemesi doğal bir durumdur. Ancak bu durumun yoğun bir talep halinde olması ve hatta siyasilerin de bu durumu kullanabilmek adına gündemde tutması haklı ve yararlı bir davranış olmayacaktır (Yayla, 2017).

Türkiye'de idam cezasının tartışıldığı bu dönemlerde diğer bir konu ise idam cezası gerçekten Türkiye'de geri gelebilir mi sorusu olmuştur. Bu konuda İbrahim Kaboğlu, idam cezasının geri gelmesinin mümkün olmadığını söylerken, bunun nedenini Türkiye'de idam cezası kaldırıldıktan uzun yıllar sonra idam cezasının yeniden hukuk sistemine dahil edilmesinin çok zor olduğunu söyleyerek açıklamıştır. Ayrıca böyle bir durumda Türkiye AİHS sisteminin dışına çıkmasına kadar gideceği için böyle bir durumun pek mümkün görünmediğini de eklemiştir (Sakallı ve Orpak, 2016). Ayrıca idam cezası gelmesi durumunda kuşkusuz AB ve Türkiye ilişkileri de olumsuz bir şekilde etkilenecektir.

Bu süreç içerisinde idam cezası konusu yalnızca 15 Temmuz sorumluları için değil yoğunlukla terör, tecavüz ve çocuk katilleri için de gündeme gelmiştir.

15 Temmuz sonrası Recep Tayyip Erdoğan ve Binali Yıldırım'ın idam cezası konusunda söylemleri üzerine toplumda da oldukça istenen idam cezasının geri getirilmesi konusunda Eski Adalet Bakanı ve Anayasa Profesörü Hikmet Sami Türk, idam cezası getirilse bile bu geçmişe bununla bağlantılı olarak da 15 Temmuz darbe girişiminden sorumlu olan kişilere uygulanamayacağını söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden olduğuna değinen Hikmet Sami Türk, Konsey üyesi hiçbir ülkede idam cezasının olmadığını belirtmiştir (Gürcanlı, 2016). Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleşmesi dolayısıyla, halkın bu durumdan da etkilenmesi ve ayrıca yaşanan bir takım toplumsal olaylarında yaşanması halk nezdinde idam cezasının çekici hale gelmesine neden olduğu görülmektedir.

SONUÇ

İnsan hakları arasında en temel hak *dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez* olan yaşam hakkıdır. Bu nedenle yaşam hakkı konusu birçok belge ile koruma altına alınmıştır. Bu belgelerden biri *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'dir. Bu bağlamda Avrupa Birliği yaşam hakkı konusuna bir hayli önem vermektedir. Türkiye'de de yaşam hakkı konusu anayasayla güvence altına alınmıştır. AB ülkelerinin tümünde idam cezası kaldırılmıştır. Türkiye'de ise, 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezası 2004 yılında tamamen kaldırılmıştır.

İdam cezası ile ilgili yapılan çalışmalara, kamuoyunda yer alan tartışmalara, Türkiye'de Meclis tartışmalarına bir bütün olarak bakıldığında idam cezası konusunun Türkiye'de gündemini her daim koruduğu görülmektedir. Günümüzde her hakkın odak noktası olarak belirtilen yaşam hakkı konusunun idam cezası karşısında durumu tartışmalı bir hal almıştır.

Yaşam hakkını ortadan kaldırması nedeniyle tartışma konusu olan idam cezası lehinde ve aleyhinde birçok görüş ortaya çıkmıştır. Genel olarak idam cezası lehinde görüş belirtenlerin ortak noktaları idam cezasının aynı suçu işleyecek olanlar için ibret verici olması ve caydırıcılığı konusudur. İdam cezası karşıtı olanların birleştiği ortak nokta ise idam cezasının caydırıcı bir özelliğinin olmadığı ve en önemlisi idam cezası gibi ağır bir cezanın telafisinin olmadığı gerçeğidir.

Tüm bu idam cezası tartışmalarının olduğu bir ortamda Türkiye'nin AB serüveninin başlamış olması ve bu süreçte Türkiye mevzuatında idam cezasının bulunuyor olması Türkiye için AB'ye girme yolunda bir engel olarak karşısına çıkmıştır. Ancak AB uyum yasaları çerçevesinde çıkarılan uyum paketleri ile Türkiye hızlı bir demokratikleşme sürecine girmiş ve süreç içerisinde AB kriterlerinden insan haklarının bir parçası olan idam cezası kaldırılmıştır. Türkiye AB'ye üye olamasa da bu süreçte yapılan demokratik yenilikler Türkiye için önem arz etmektedir.

Türkiye’de idam cezası konusunun en yoğun tartışıldığı dönemlerden biri yasadışı bir silahlı örgüt lideri Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edildiği dönem olmuştur. Meclis’teki tartışmalara bakıldığında idam cezası karşıtlarının dayanak noktalarının idam cezasının ıslah edici bir özelliğinin olmadığı ve idam edilmesi öngörülen kişilere kendilerini düzeltme şansının verilmesi gerektiğidir. Ayrıca kişilerin idam edilmesinin topluma hiçbir faydasının olmayacağı ifade edilmiştir. Burada siyasi düşüncelerden daha çok idam cezasının caydırıcı ve suçluyu ıslah edici bir özelliğinin olmaması konusuna değinilmesi tutarlı bir tartışma konusu olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal suçlarda idam cezası verilmesinde toplumun onayından bahsetmek söz konusu değildir. Bunun nedeni siyasal suçlarda bir açıklık ve netliğin söz konusu olmamasıdır. Ancak Türkiye’de verilen, uygulanan ve hatta istemde bulunulan idam cezalarının genel olarak siyasal suçlular için olduğu en büyük gerçektir. Türkiye’de uygulanan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam cezası, Adnan Menderes’in idam cezası dönemin koşullarında uygun bulunup uygulama alanı bulsa da, idamlar ve idam cezası konusunda toplumsal bölünmelerin de önünün açılmasına neden olmuştur. Türkiye’de bir kesim, uygulanan bu cezaların doğru olduğunu savunurken; bir kesim ise bu cezaların uygulanmasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de idam cezası, çoğunlukla siyasal suç bağlamında tartışıldığı için bu, tartışmanın sağlıklı ilerleme imkanını vermemektedir. Çünkü, döneme göre siyasal suçlu tanımı da taraflara göre değişebilmektedir. Yani bir dönem suçlu olarak gösterilen kişi bir dönem geldiğinde kahraman olarak gösterilebilmektedir. Böyle bir durumda idam cezası gibi yaşam hakkını ortadan kaldıran bir cezanın tartışma konusu haline getirilmesi bile doğru değildir.

Ayrıca 1980 Darbesi’nden sonra uygulanan idam cezalarında sağ görüşlü ve sol görüşlü olarak ayrıma gidildiği görülmektedir. Yaşam hakkını ortadan kaldıran ve bir daha asla telafisi olmayacak bir cezanın, Türkiye’de bu denli hafife alınıp uygulama alanı bulması insani açıdan doğru değildir.

Türkiye’de 1984 yılından beri uygulanmayan idam cezası lehindeki görüşlerin 1999 yılında bir terör örgütünün (PKK’nın) kurucusu ve lideri olan Abdullah Öcalan’ın yakalanmasıyla birlikte arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum gösteriyor ki,

Türkiye’de yaşanan olaylar çerçevesinde idam cezası konusu gündemde yerini her daim taze tutmaktadır.

İdam cezasının yeniden uygulanması yönündeki bu taleplerin artış göstermesinde, söz konusu kişinin, kurduğu terör örgütü vasıtasıyla binlerce insanın yaşam hakkının yok edilmesine neden olması gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir başka ifadeyle, siyasal ya da ideolojik amaçlar için yaşam hakkının hiçe sayılması ve ortadan kaldırılması bir “siyasal suç” olarak değil, bir insanın yaşamına son verme yani *cinayet*, bomba patlatma gibi benzeri yollar ile birden fazla insanın yaşamına son verme söz konusu ise *katliam* olarak görülüp tartışmanın bu bağlamda yapılması ve analiz edilmesi daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

İdam cezası konusu Türkiye’de uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte yaşanan darbe girişimleri, terör olaylarının yoğun yaşanması ve bu nedenle şehit sayısının fazla olması, yaşanan toplumsal olaylar, taciz, tecavüz ve çocuk cinayetleri gibi olaylar idam cezası isteyenlerin sayısında artışa neden olmaktadır. Örneğin, üniversite öğrencisi Özgecan Aslan’ın 2015 yılında vahşice katledilmesinin ardından idam cezasının yeniden getirilmesi gündeme gelmiştir.

Ancak unutulmamalıdır ki Türkiye’nin taraf olduğu sözleşmeler ve üye olduğu kurum ve kuruluşlar dolayısıyla idam cezasının Türkiye’de tekrar getirilebilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası toplumun derinden etkilendiği bir gerçektir. Böyle bir ortamda idam cezası konusu tekrar gündeme gelmiştir. Ancak daha önce belirtildiği üzere Türkiye’de idam cezasının getirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Getirilse dahi ceza yasalarının geçmişe yürümezlik ilkesi gereği idam cezası istenilen kişilere bu ceza uygulanamayacaktır. İdam cezası tekrar yürürlüğe konulsa bile bu kanun yürürlüğe girdikten sonra işlenen suçlar için uygulama alanı bulabilecektir.

Türkiye’de böyle bir ortamda TBMM’deki tartışmalara bakıldığında ise, idam cezasının kaldırılması boyutunda felsefi-tutarlı bir sebepten ziyade ulusal çıkar konusu ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de idam cezasının verilir uygulandığı dönemde siyasi suç bağlamında siyasal çatışmalar tartışmalara yön verirken, günümüzde de idam cezası tartışmalarına toplumsal olaylar ve siyasi konjonktür yön vermektedir. İdam

cezası tartışmalarında insan hakları ve bu bağlamda da yaşam hakkı konusu göz ardı edilmektedir.

Dünya’da ve özellikle Türkiye’de idam cezası konusu siyasi meselelerde araç olarak kullanılmamalı; gerekliliği ya da gereksizliği toplumun şartlarına göre, felsefi-tutarlı bir sebebe dayanılarak tartışmalara konu edilmelidir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, yaşam kaybedildiği zaman geri kazanılması imkansızdır. Bunun için idam cezası uygulayan ülkelerin yaşam hakkı bağlamında düşünmesi ve yaşam hakkını korumak için çaba harcamaları önemlidir. İdam cezası uygulamayan ülkelere ise, idam cezası isteminde bulunanların bu istemde bulunurken ne istediklerini bilerek davranması, ideolojik ya da duygusal değil; konunun tüm yönlerini dikkate alacak bir bilinç ile hareket etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği.(2018). *AB ve Üyelik Sürecimiz Temel Bilgiler Kitabı*. 28 Nisan 2019.
- Adalet Bakanlığı.(2002). *Ölüm Cezası Hakkında Rapor*. Ankara.
- Akbulut, İ. (2017). Ölüm Cezası Geri Gelmeli mi?, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.131, 11-30.
- Akbulut, U.(9 Şubat 2015). Hammurabi Kimdir? Yasaları Nelerdir?. <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2015/02> (Erişim Tarihi:22.02.2019)
- Akçay, B. ve Göçmen, İ. (Ed). (2016). *Avrupa Birliği Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar*(3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akın, F. (2006). *Türkiye’de Azınlık Politikaları(6-7 Eylül 1955 Olayları)*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Akıncı, A.(2014). Türkiye’nin Darbe Geleneği:1960 ve 1970 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 58-61.
- Akşin, S. (2018). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aktan, C. (2003). *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi*. Ankara : Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
- Alan, G.(27 Şubat 2019). *İdam Cezası Hangi Ülkelerde Uygulanıyor*, <https://tr.euronews.com/2019/02/27/idam-cezasi-hangi-ulkelerde-uygulaniyor> (Erişim Tarihi:28.02.2019).
- Alkan, H. (2016). 15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar. *Bilig Dergisi*, Sayı.79, bilig.yesevi.edu.tr (Erişim Tarihi:18.05.2019).
- Alkan, N. (2002). *Gençlik ve Terörizm*, Ankara: TEMUH Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Alpay, Ş. (6 Şubat 1997). *Yarın Ölüyorum Lütfen Adımı Temizleyin*, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/06/t/yazar/alpay.html> (Erişim Tarihi:23.02.2019).

Altıntaş, Ö. (2008). *Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı*, Ankara: Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

Amanaber, A.(Yapımcı), Amanaber, A.(Yönetmen), (2004). *İçimdeki Deniz*[Film]. (Canal+[fr], İspanya, Fransa, İtalya).

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi.(1969).
<https://burakgemalmaz.files.wordpress.com/2015/05/02.pdf> (Erişim Tarihi:15.12.2018).

Arabacı, C.(2017). Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası Mı?, *Medeniyet ve Toplum*, 1(2).

Arnhart, L.(2013). *Platon'dan Rawls'a, Siyasi Düşünce Tarihi* (5. Baskı). (A. Bayram, çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Arslan, A.(2004). *Kısır Döngü: Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Truva Yayınları.

Ataman, M. ve Shkurtı, G. (2016). Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi. *Adam Akademi*, 6, (2) 18 Mayıs 2019, dergipark.org.tr (Erişim Tarihi:18.05.2019).

Ateşoğulları, K. (2000). *Ölüm Cezası "Bir İnsanlık Suçu"* İstanbul: Belge Yayınları

Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.(2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (1950).
<http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2018).

Ayhan, O.(2010). *İdam Cezası*,
<http://www.ankarabarosu.org.tr/siteler/ankarabarosu/hgdmakale/2010-2/6.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

Bag, M.(20 Şubat 2019). Mısırdaki Savcı Cinayetinden Hüküm Giyen 9 Kişi İdam Edildi, <https://tr.euronews.com/2019/02/20/misir-da-9-kisi-idam-edildi> (Erişim Tarihi:28.02.2019).

Bahadır, O. (2015). *Yaşama Hakkı*, Seçkin Yayıncılık.

- Bahadır, O.(2009). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Yaşama Hakkı*, Ankara :Adalet Yayınları.
- Bahçeli Mitingte İp Attı: Biz Asamadık Alın Siz Asın, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/06/30/haber,CD5FD6AB390044B4B1DC412341175DBD.ht> (Erişim Tarihi: 28.04.2019).
- Balcıgil, O.(1982). *Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Af Örgütü Konferanslarında Ölüm Cezası*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.(2007). *Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri*. Ankara: M&B Tanıtım Hizmetleri.
- Bayraktar, K.(1982). *Siyasal Suç*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- BBC.(12 Nisan 2018). Uluslararası Af Örgütü: 2017’de Bilinen İdamların Yüzde 84’ü 4 Ülkede Gerçekleşti, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43737762> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve Cezalar Hakkında*. (S. Selçuk. Çev.). İmge Kitabevi.
- Beccaria, C.(2015). *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (6.baskı). (S. Selçuk, çev.). Ankara: İmge Kitabevi, Yayınları.
- Bek, M.(2004). Medya ve Avrupa Birliği’nin Temsili: Türkiye’nin AB Adaylığının Basındaki Sunumunun Analizi. Ç. Dursun, (Ed.). *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi* içinde (255-259). Ankara: Elips Yayınları.
- Beyhan, M.(2016). İstiklal Mahkemeleri Açılış Konuşması. A. Yavuz Akengin, (Ed). *İstiklal Mahkemeleri Sempozyumu* içinde (XI-XVIII). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bilici, N.(1996). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri (İspanya Deneyimi Işığında)*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Bilici, N.(2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Canbolat, İ.(2002). *Avrupa Birliği-Uluslararası Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik, Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye İle İlişkiler* (3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Cansevdi, H.(2001). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Süreci-AB Mevzuatına Uyumun Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Yaşama Etkileri*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Cengiz, Z.(2012). İdam: “Kamusal Cinayet”!. *Hukuk Gündemi Dergisi*, Sayı.2, 29-30.
- Coşgun, U.(2008). Dünden Bugüne Anayasacılık, <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2008-1/13.pdf> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).
- Çaha, Ö. (2008). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Çakı, F. (2018). Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13,(1) 91-124. dergipark.org.tr (Erişim Tarihi: 18.05.2019).
- Çakmak, H. (2011). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri* (3. Baskı). Ankara: Barış Kitap.
- Çalık, E. (2017). İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 44.
- Çalık, S. (2016). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 69-120.
- Çalış, Ş. (2008). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çelenk, H. (2000). Çağdaş Ceza Hukuku ve Ölüm Cezası, *Mülkiye Dergisi*, Cilt.24, Sayı.223, 17. 25 Mart 2019, elibrary.aku.edu.tr
- Çiftçioğlu, C. (2012). Yaşama Hakkı, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.103, 138-139.
- Demirbaş, T. (2011). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirdal, M. (2018). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç, *Politik Ekonomik Kuram*, 2(1), 66.
- Demirel, H. *Ölüm Cezası*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/329/3314.pdf> (Erişim Tarihi: 22.02.2019).

- Deniz Gezmiş Nasıl İdam Edildi? 1972*,
<https://www.youtube.com/watch?v=3smGDAkd6Kw> (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- Dış Basında Avrupa Birliği Lüksemburg Zirvesi* (16-18 Aralık 1998),
<http://docs.neu.edu.tr/library/4028966762.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Dilberoğlu, A. (2016). Cezalar ve Güvenlik Tedbirlerinin Amacı ve Niteliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1518-1521.
- Doğru, O. (1998). *İnsan Hakları Uluslararası Mevzuatı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Doğru, O. (Temmuz 2018). *Yaşama Hakkı*,
<http://www.anayasa.gov.tr/bireyselbasvuru/pdf/Kitaplar/Yasama-Hakki.pdf>
(19.02.2019).
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*(3. Baskı),
Ankara: Nobel Yayınları.
- Duran, A. (17 Temmuz 2016). İdamın Geri Gelmesi AB ile İpleri Kopartır. 19 Mayıs 2019, <https://www.dw.com/tr>
- Dursun, D., Duran, B. ve Al. H. (Ed.). *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye-Aktörleri Alanlar, Sorunlar içinde* (239). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dünyada Kaç Ülkede İdam Cezası Var? (20 Temmuz 2016),
<http://www.milliyet.com.tr/dunyada-kac-ulkede-idam-cezasi-var--dunya-2281016/> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- Ecevit: İdam Kalkabilir, Anadilde Eğitim Asla*, *Hürriyet Gazetesi*,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ecevit-idam-kalkabilir-anadilde-egitim-asla-54680> (Erişim Tarihi: 11.05.2019).
- En Geç 98'de Avrupa Birliğine Tam Üyeyiz.(7 Mayıs 1995). *Hürriyet Gazetesi*.
<http://www.gecmisgazete.com/haber/en-gec-98-de-avrupa-birligi-ne-tam-uyeyiz>
(Erişim Tarihi: 28.02.2019).
- Erdoğan, M. (1998). İnsan Hakları ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(2), 136.
- Erdoğan, M. (2011). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (2. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Erem, O. (4 Temmuz 2018). *İdam Cezasını Kaldırdıktan Sonra Geri Getiren Ülke Var Mı?*, BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38029311> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).
- Eroğul, C. (1993). Ölüm Hakkı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48(1-4), 47.
- Ezer, M. (20 Mart 2011). İdamdan Kurtuldu Mutluluğu Buldu. *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/idamdan-kurtuldu--mutlulugu-buldu-gundem-1366745/> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- Fendoğlu, H. (2007). *Milenyum Türkiye'sinde İnsan Hakları ve AB Konusundaki Açılımlar (Anayasal ve Yasal Değişiklikler)*, Ankara: T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Yayınları No:6.
- Fendoğlu, H. (2007). *Türk Anayasası ve Avrupa Birliği*. Ankara: T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınları No:7.
- Feyzioğlu, M. (2002). Ölüm Cezası Üzerine Düşünceler ve Anayasa Değişikliği ile 4771 Sayılı Kanun'un Getirdiği Yeni Düzenlemeler. *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 60, 13-35.
- Fontaine, P. (2010). *AB Nedir?. Brüksel*: Avrupa Komisyonu Basın ve İletişim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gemalmaz, M. (2002). *Ölüm Cezasına İlişkin Ulusalüstü Belgeler*, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Gemalmaz, M. (2001). *Türkiye'de Ölüm Cezası (1920-2000)- İnfaz Kararları/Kanunları ve Meclis Tutanakları Cilt 2*. Beta Yayınları.
- Gemalmaz, M. (2011). *Ölüm Cezasının Kaldırılması İstanbul Sempozyumu*, İstanbul.
- Gemalmaz, M. (2012). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş Cilt 1*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gencer, A. (2011). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün ve Yarın. *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 1-16.
- Giritli, İ. ve Güngör H. (2002). *Günümüzde İnsan Hakları*. İstanbul: Der Yayınları.

- Gorvett, Z. (13 Haziran 2018). *Tarihten Bugüne İdam Yöntemleri*, BBC.
<https://www.bbc.com/turkce/vert-fut-44473838> (Erişim Tarihi: 23.02.2019).
- Gören, Z. (2006). Yaşama Hakkı ve Ölüm Cezası. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2(10), 67-97.
- Gözler, K. (2014). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, Ş. (1995). *Açıklamalı Türk Anayasaları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. ve Gölcüklü F. (2016). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara :Turhan Kitabevi.
- Güneş, A. (2016). Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine. *TBB Dergisi*, 125, 307-340, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2016-125-1592> (Erişim Tarihi:24.04.2019).
- Günüğur, H. (2002). *Türkiye-AB İlişkileri Son Gelişmeler*. İzmir.
- Güranlı, Z. (18 Temmuz 2016). Darbeciler İdam Edilebilir mi?. *Sözcü*, www.sozcu.com.tr (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Hasta Hakları Kılavuzu.* (2013).
http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=984:hasta&catid=26:etik&Itemid=65 (Erişim Tarihi: 18.12.2018).
- Hasta Hakları Yönetmeliği.* (1998). 18.12.2018,
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hasta%20haklar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).
- Hugo, V. (2018). *Bir İdam Mahkumunun Son Günü* (11.Baskı). (V. Yalçıntoklu, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İdam Yerine Hücre Cezası. (1 Temmuz 2004). *Hürriyet Gazetesi*.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/idam-yerine-hucre-cezasi-38620234> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- İnal, A. ve Durna, T. (2009). Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci'nde Türk Medyası. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 65-87.

- İnan, A. (2005). Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastrich Kriterleri, *Bankacılık Dergisi*, 52, 67-86.
- İnceoğlu, S. (1999). *Ölme Hakkı (Ötanazi)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsan Hakları Derneği. (18 Temmuz 2016). *Ölüm Cezası Geri Getirilemez*. 10 Nisan 2019, <http://www.ihd.org.tr>
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*. (1948). https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (1999). *Özgürlükler Hukuku*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kalabalık, H. (2013). *İnsan Hakları Hukuku* (3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kalafat, H. (2 Kasım 2016). *İdam Hakkında AKP Dün Ne Diyordu? Bugün Ne Diyor?*. 27 Mayıs 2019, <http://bianet.org>
- Kapani, M.(2013). *Kamu Hürriyetleri*. 7.Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Kara, B. (2018). Hıyanet-i Vataniye Kanunu Müzakereleri Bağlamında Deneyim ve Mesleki Eğitimin Milletvekili Konuşmaları Üzerindeki Etkisine Dair Bir İnceleme. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı.20, 41-77.
- Karadayı, İ. (1972). “Ölüm Cezası” Hakkında Düşünceler. *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı.3,423- 425.
- Karakoç, E. (2016). Antik Roma’daki Ölüm Cezaları. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.54, 508.
- Karaosmanoğlu, F. (2012). *İnsan Hakları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karataş, K. (2015). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde 12 Eylül 1980 Darbesi Döneminde İşkence Yasağı İhlalleri*. (YL Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Karluk, R. (2014). *Avrupa Birliği Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*. 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Katırcıgil, B. (2017). Cesare Beccaria’nın Suç ve Ceza Felsefesi. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 168-174.

- Kerman, U. (2009). Avrupa Birliği: Yerel Yönetimler ve Bölgesel Yönetimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, (1), 273-286.
- Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve Makyavelizm, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), 105-139.
- Keskin, A. (2019). *Türkiye’de Öğrenci Olayları ve Türk Siyaseti Üzerine Etkileri (1968-1980)*. (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kızılkoyun, F. (22 Kasım 2012). Bir Sağdan Bir Soldan Astık Açıklaması. *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-sagdan-bir-soldan-astik-aciklamasi-21978372> (Erişim Tarihi:22.04.2019).
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1976). http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin133.pdf (Erişim Tarihi: 05.03.2019).
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol II. (1991). <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TIntCovCivPolRightsOp2.pdf> (Erişim Tarihi: 05.03.2019).
- Kömürcü, M. (5 Temmuz 2018). İdam Czası Geri Getirilebilir mi?. *Milliyet*, www.milliyet.com.tr (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Köroğlu, M. (2011). Hukuk Tarihi Açısından Ölüm Czası ve İnfaz Şekilleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı.17, 309-322.
- Köroğlu, M. (2015). İslam Hukukunda Ölüm Czası Gerektiren Suçlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.43, 214-235.
- Köse, T. (1 Ağustos 2018). Türkiye’nin İdam Czası Tarihinde Neler Var? *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/3682818> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- Köse, T. (2011). *Yargılı İnfazlar “Türkiye Tarihinde İdamlar”*, Cumhuriyet Kitapları.
- Kumaş, G. (2005). *Adana İlindeki Çeşitli Hastanelerin Yoğun bakım Ünitelerinde Çalışan Hemşirelerin Ötanazi Hakkında Düşünceleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Lyons, L. (2018). *Cezalandırmanın Tarihi*, (S. Zengilli çev.). İstanbul: Paris Yayınları.
- Mangırcı, F. (1999). *Çankaya Savaşları*, Ankara.

- Manisalı, E. (2001). *İç Yüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı*. İstanbul: Otopsi Yayınevi.
- Manisalı, E. (2002). *Türkiye-Avrupa İlişkilerinde “Sessiz Darbe”*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Manual, F. (2000). *Adil Yargılanma Hakkı*, (F. Tamer ve E. Kaplan çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCormick, J. (2013). *Avrupa Birliğini Anlamak*. (Y. Şahin ve H.H. Şahin, çev.). Ankara: BigBang Yayınları.
- Metin, Y. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 49.
- More, T. (1999). *Ütopia*, (T. Sağnak, Çev.). İstanbul: Gün Yayınları.
- Mumcu, A. (1994). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi.
- Münir, M. (1987). *Dış Basında Türkiye 1977-1987*. Ankara: Kurtuluş Yayıncılık.
- Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, (1983). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2827.pdf> (Erişim Tarihi: 14.12.2018).
- Onar, S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: Hak Kitabevi
- Oran, B .(1989). *Kenan Evren’in Yazılmamış Anıları*. 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ömeroğlu, Ö. (2009). Hukuksal Açıdan Ölme Hakkı ve Kabul Edilebilirliği Sorunu. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(3-4), 97-98.
- Önen, Y. (2004). “İnsan Hakları Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Hikâyemi Dinler misin?- Tanıklarla Türkiye’de İnsan Hakları ve Sivil Toplum Konferansı*, İstanbul.
- Özaltay, B. (1996). *Ötanazi ve Getirdiği Etik Sorunlar*. (Uzmanlık Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. 8. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, H. ve Çiftlikçi, A. (2015). Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devletin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi'nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1). 123-144.
- Özen, M. ve Şahin M. (2010). Ötanazi. *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı.2010/4, 19-20.
- Özgecan Cinayeti 'idam' Tartışması Başlattı (2015). *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ozgecan-cinayeti-idam-tartismasi-baslatti-1294452/> (Erişim Tarihi: 18.08.2019).
- Özkara, E. (2008). Ötanaziye Farklı Bir Bakış: Belçika'da Ötanazi Uygulaması ve Ülkemizdeki Durum. *Türk Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.78, 109-110.
- Öztuna, Y. ve Gökdemir A. (1987). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Tesisleri Yayınları.
- Öztürk, K. (1993). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem(1923-1927)*. Cilt II, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Öztürk, Y. (2017). *Devrimler İsyanlar Darbeler: 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Milli Direniş: En Uzun Gece*. <http://elibrary.aku.edu.tr/discovery> (Erişim Tarihi: 23.04.2019).
- Platon. (2006). *Sokrates'in Savunması*. (Ö. Çelik, çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Reisoğlu, S. (2001). *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sakallı, S. ve Orpak, O. (20 Temmuz 2016). Darbeciler İçin İdam Cezası Mümkün mü?. <https://medyascope.tv> (Erişim Tarihi: 20.05.2019).
- Sancaktar, C. (2008). İnsan Hakları ve Demokrasi Teması Bağlamında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı.12, 114-123.
- Savcı, B. (1980). *Yaşam Hakkı ve Boyutları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

- Sayın, Y .(2016). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19, (2), 41-62.
- Selçuk, E. (2015). Avrupa Birliği Anayasal Düzeninde Temel Hakların Serüveni. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı.32, 13-52.
- Selçuk, S. (1999). *Demokrasiye Doğru*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sina, A. (2016). Eski Yunan Yargı Sistemi: M.Ö. IV. Yüzyılda Atina'da Yargıçlar ve Mahkemeler. *Türk Barolar Birliği Dergisi*, 2016(123), 421-422.
- Sulu, M. (2016). Ötanazi Üzerine. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmalar Dergisi*, 22(2). 561.
- Şen, Y. (2015). Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasi Sorumluluk. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 1-26. 5 Mart 2019, elibrary.aku.edu.tr
- Şilkan, T. (17 Temmuz 2016). İdam Cezası Üzerine. <http://mulkiyehaber.net/idam-cezasi-uzerine/> (Erişim Tarihi: 17.05.2019).
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2007). *Türkiye 'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*. Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (12 Nisan 2017). *Avrupa Birliğinin Kurumları*. <https://www.ab.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.04.2019).
- T.C. Resmi Gazete. (2001). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Tahincioğlu, G. (15 Aralık 2013). Kenya'dan İmralı'ya 14 Yılın Öyküsü. *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/kenya-dan-imrali-ya-14-yilin-oykusu-gundem-1669010/> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Taner, T. (1953). *Ceza Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Tutanakları. (2016). *Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan İdam Görüşmeleri*, Ankara: Armada Kitap.
- TC. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. (2013). *Sessiz Devrim Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri (2002-2012)*.
- Tonnenbaum, D. ve Schultz, D. (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*(8. Baskı). (F. Demirci, çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Topçu, İ., Akılmak Topçu, S. (2017). Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 64-69. elibrary.aku.edu.tr (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Turhan, F. (1999). “Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin Gelişmeler ve Suçluların İadesi Hukukuna Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 4 (Güz). 239-258.
- Turhanlı, H. (1 Haziran 2017). *Halil Turhanlı Yazdı Derrida'nın idam Cezası Seminerleri*, <http://www.karar.com/gorusler/halil-turhanli-yazdi-derridanin-idam-cezasi-seminerleri-499972#> (Erişim Tarihi: 17.12.2018).
- Türkiye Avrupa Birliği Derneği. (2000). *Helsinki Zirvesi Ardından Türkiye-Avrupa İlişkileri*. Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2001). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, Cilt 79, Yasama Yılı 4, Birleşim 35, 9 Aralık 2001, 36-37. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=6668&P5=B&web_user_id=17632531&PAGE1=36&PAGE2=37 (Erişim Tarihi: 20.05.2019).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2001). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 4709 No.lu Kanun, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2002). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, Cilt 98, Yasama Yılı 4, 115. Birleşim, 19 Haziran 2002, 22-26. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=8003&P5=B&web_user_id=17659038&PAGE1=22&PAGE2=26 (Erişim Tarihi: 24.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2002). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, Cilt 96, Yasama Yılı 4, 105. Birleşim, 28 Mayıs 2002, 29. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=7879&P5=B&web_user_id=17630007&PAGE1=29&PAGE2=29 (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2002). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, Cilt 101, Yasama Yılı 4, Birleşim 124, 1 Ağustos 2002, 57. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=8069&P5=B&PAGE1=57&PAGE2=&web_user_id=17630007 (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2002). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, Cilt 102, Yasama Yılı 4, Birleşim 125, 2 Ağustos 2002, 7. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=8070&P5=B&PAGE1=7&PAGE2=&web_user_id=17630007 (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2004). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 22, Cilt 48, Yasama Yılı 2, Birleşim 83, Mayıs 2004, 47-48. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=11785&P5=B&web_user_id=17632678&PAGE1=47&PAGE2=48 (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2004). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 22, Cilt 57, Yasama Yılı 2, Birleşim 115, 14 Temmuz 2004, 28. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=12385&P5=B&PAGE1=28&PAGE2=&web_user_id=17632678 (Erişim Tarihi: 18.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2008). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 25, 3 Aralık 2008, 82-83. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=20281&P5=B&web_user_id=17636005&PAGE1=82&PAGE2=83 (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2014). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 24, Yasama Yılı 4, Birleşim 124, 23 Temmuz 2014, 80-81. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22217&P5=H&web_user_id=17636364&PAGE1=80&PAGE2=81 (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2016). *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 26, Yasama Yılı 1, Birleşim 121, 2 Ağustos 2016, 6. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22697&P5=H&web_user_id=17654919&PAGE1=5&PAGE2=6 (Erişim Tarihi: 17.05.2019).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1982). *Şehabettin Ovalı Hakkındaki Ölüm Cezasının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu*. 22 Nisan 2019, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c005/dm__02005101ss0128.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, *Yaşam Hakkı-Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap*. http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/el_kitaplari/yasam_hakki.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (1999). *Türkiye-Avrupa Birliği Derneği Tarafından Düzenlenen “Helsinki Zirvesi Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri” Konulu Panelin Açılışında Yaptıkları Konuşma*, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalari-suleyman-demirel/1718/4109> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Türkiye için Avrupa Stratejisi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-icin-avrupa-stratejisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- Türkiye İçin AB Komisyonu Tarafından Hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi. (2000). *Mevzuat Dergisi*, <https://www.mevzuatdergisi.com/2000/11a/01.htm#> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri(1997). İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Uçar, A. *Politika Transferi ve Yasal-Kurumsal Uyum Süreci: Cumhuriyet’in Tercüme Mevzuat Seferberliği ve Adli Örgütlenmede Uyum Süreci*. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/773_51592_1455.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2019).
- Uluslararası Af Örgütü. (1989). *Türkiye Raporlar*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Uluslararası Af Örgütü. (1 Nisan 2015). Ölüm Cezası Hükümlerinde Dramatik Bir Artış Var!. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/2/1526/olum-cezasi-hukumlerinde-dramatik-bir-artis-var!> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Uslan, Y. ve Güner, T. (2014). İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 312.
- Uzun, F. (2016). Gerçek Kişilerin Hak Ehliyeti ve Hak Ehliyetine Uygulanacak Hukukun Tespiti. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 11-48.
- Ünal, Ş. (1997). *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yağmur, H. (21 Mayıs 2017). Albay Talat Aydemir’in 21 Mayıs 1963’te 2. Darbe Kalkışması. *Yenisöz*, <http://www.yenisoz.com.tr/albay-talat-aydemir-in-21-mayis-1963-te-2-darbe-kalkismasi-makale-22195> (Erişim Tarihi: 18.04.2019).
- Yalçın, H. (2008). *68’in Sırrı*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yanıkdağ, T. (2010). Anayasallaşma Sürecinde Avrupa: Temel Haklar Şartı’ndan Lizbon Antlaşmasına, *Bilge Strateji*, 2(3). 115-144.

Yayla, A. (15 Mayıs 2017). İdam Cezası Tartışmaları. 27 Mayıs 2019, <http://www.hurfikirler.com>

Yazıcı, S.(2016). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeşilkaya, E.(14 Mart 2019). Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemleri. <https://www.ilimvemedeniyyet.com/kanun-i-esasi-ve-mesrutiyet-donemleri.html> (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Yetkin, Ç. (2010). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Yüzbaşıoğlu, N. (2007). *Anayasa Hukuku El Kitabı*. İstanbul: Beta Yayınevi.

1924 Anayasası(1945). <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

765 sayılı Türk Ceza Kanunu, <http://www.basarmevzuat.com/dustur/kanun/3/0765/a/0765sk-1.htm> (Erişim Tarihi: 25.06.2019).